

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

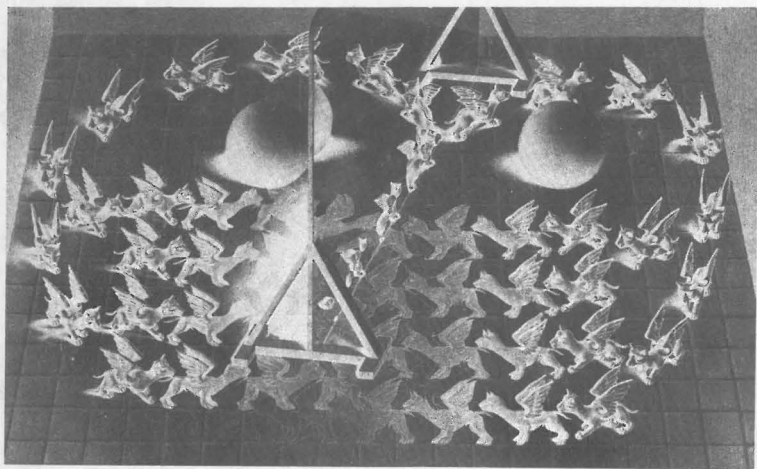
<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TARİHİN SAVUNUSU YA DA TARİHÇİLİK MESLEĞİ MARC BLOCH

MARC BLOCH
TARİHİN SAVUNUSU YA DA
TARİHÇİLİK MESLEĞİ

BİREY VE TOPLUM YAYINLARI

TEORİK SORUNLAR DİZİSİ : 6

Birinci Baskı : Ağustos 1985

BİREY VE TOPLUM YAYINLARI

REMKA LTD. ŞTİ.

Merkez : Onur Sok. No: 18/2

Maltepe

Tel : 30 40 81

Şube : Atatürk Bulvarı 103/68

Kızılay

Tel : 25 68 95

PK : 359 Yenışehir

ANKARA

Kapak : Ferit Erkman

Baskı : Ulucan Matbaası

MARC BLOCH

**TARİHİN SAVUNUSU
YA DA
TARİHÇİLİK MESLEĞİ**

Çeviren

Mehmet Ali KILIÇBAY

ÇEVİRENİN

Ö N S Ö Z Ü

Bu kitaba bir önsöz gerekli midir? Gerekliyse bile bu görev bana mı düşer? Bu kitaba bir önsöz hiç de gerekli değildir, ve gerekli olsaydı da bu görev tabii ki bana düşmezdi ve mesleğimizin çok daha değerli üstatlarından birinin bunu yapması gerekirdi. Ancak, bu çok güzel kitabı Türk okuyucusuna tanıtabilmiş olma mutluluğu o denli lezzetli bir sarhoşluk verdi ki, bunun tadını çıkarabilmek için birkaç söz etmekten kendimi alamadım. Okuyucunun bu heyecanımı bağışlayacağını umuyorum.

Tarihin garip ama hiç de seyrek olmayan çelişkilerinden biri olarak, Türk toplumu zaman ve mekânda işgal etmekte olduğu şu konakta tarihle çok yakından ilgilidir, ama ne yazık ki Türkiye’de tarihçilik çok geridir.

Bu kitap çok ünlü, ama aynı zamanda yaradılışına katkıda bulunduğu Avrupa uygarlığını sonuncu barbar saldırısına karşı savunmak üzere -tıpkı Pirenne gibi- kâğıtlarını ve kalemını terkederek savaş meydanına atılmakta gözünü kırpmayan bir tarihçinin son eseridir.

Uygarlığı, insanlığı ve bilimsel ideali savunduğu için Naziler tarafından kurşuna dizilen Marc Bloch, bu gayri iradi olarak sonuncu eserinde, tarihçilik mesleğinin bir anatomisini çıkartmaya çalışmaktadır. Çalışmaktadır diyorum, çünkü bu ne yazık ki, tamamlanamamış bir eserdir. Bu tamamlanamamışlık iki yanlıdır; hem eser planlanan çerçevenin tamamı itibariyle bitirilememiştir, hem de yazarın yazdığı kısımları son bir kez gözden geçirme olanağı olamamıştır.

Türkiye’de tarihe olan merakla, tarihçiliğin geriliği arasında garip bir çelişki olduğunu söylemiştim. Bloch’un harika bir şekilde teşhis ettiği üzere, «Geleneğe en fazla bağlı olan dönemler, aynı zamanda gerçek miraslarına karşı en fazla serbest davrananları olmuşlardır. Karşı konulamaz bir yaratma ihtiyacının çok özel bir ihtikamı olarak, geçmişe tapınmanın sonucunda, doğal olarak geçmişin icadı noktasına gelinmiştir.» Evet ülkemizde geçmiş çoğu zaman icad edilmektedir. Bu üzülmeyecek bir durumdur, ama üstat Bloch’un bize gösterdiği yol da umutsuz olmamızı engelleyecek niteliktedir.

Bu kitap aynı zamanda bir tarih yöntemi kitabıdır, belgelerin gerçekliklerinin saptanması, tarihsel tanıkların ifadelerinin doğruluklarının nasıl anlaşılacağı, tarihin nasıl geriye doğru yazılması gerektiği gibi çok önemli yöntem sorunları derinlemesine tartışılmaktadır. Ama yöntem konusunda bizce asıl önemli vurgu karşılaş-tırmalı tarihe ilişkin olarak, bir toplumdaki bir kurumun bir başka toplumdaki karşılığını seçmek «bir benzerlik olduğu aksiyomunu koymaktır» sözünde ifadesini bulmaktadır.

Bu kitap tamamlanamamış haliyle bile çok önemlidir. 1941-42 yıllarında kaleme alınmıştır ve biz 1985'teyiz. İşte öneminin ilginç yönlerinden biri bu noktada ortaya çıkmaktadır. Ülkemizde tarihle ilgilenenlerin çoğu, tarihin kanunları olduğuna inanmaktadırlar. Bloch mutlak olarak bizden geri bir tarihte, ama görelî anlamda bizden ileri olarak, bu inancın tutarsızlığını göstermektedir. Bloch'a göre «zincirler kırılabilir ve uygarlıklar ölümlüdür.» Diğer yandan, Lucien Fèbvre'in kitabın sonunda belirttiği üzere Bloch kitabının hiçbir yerine «kalem sürçmeleri hariç, evrim kelimesini telâffuz» etmemiştir. Ayrıca belirtilmesi çok yararlı bir husus olarak, Fèbvre'in eline gelen kitabın ayrı üç nüshasının herbiri hep şu cümleyle sona ermektedir: «Tarihte nedenler önceden aksiyom olarak konulamazlar. Bunlar aranır...»

Bloch tarihçinin temel görevlerinden birinin, diğer bütün bilimlerde de olduğu gibi, anlamak olduğunu bildirmektedir. Bugünün değer yargılarını evrensel geçerliklerle yüklü aksiyomlar derecesine yükselterek geçmişi yargılamak tarihçinin işi değildir. İşte, ülkemizdeki tarihçiliğin koltuk değneklerinden bir de bu yargılama tutkusudur. İyi bilemedikleri bir geçmişi iyice sahip olmadıkları araçlarla yargılamaya kalkışan insanların tarihçi sıfatını taşımalarını görmek insanda hüzünden de öte bir duygu uyandırmaktadır.

Kitapta tarihin yararı ve varlığının meşruluğu sorunu da tartışılmaktadır, ama gene üstadın kendisi şu cümlesiyle bu tartışmayı noktalamışa benzemektedir: «tarih her türlü refah endişesinin dışında, insanlığın entellektüel açlığını giderme hakkının bir parçasıdır.»

Bu kitabı çevirmek gerçekten çok zor bir iş oldu, çünkü hem metin tamam değildi, hem de üstat son bağlantıları kurmamıştı. Doğal olarak bu bağlantıları kurma hakkını kendimde görmedim ve metni olduğu haliyle çevirdim. Okuyucu metinde bazı kopukluklarla karşılaşursa, bir uygarlık savâşçısının, kalem yerine silahla savaşmaya karar vermek zorunda kaldığı kritik anın aşırı duyarlılığına bağışlasın bunu.

Mehmet Ali KILIÇBAY

,

IN MEMORIAM MATRIS AMICAE

İthaf yerine geçmek üzere

LUCIEN FÉBVRE'E

Eğer bu kitap birgün yayınlanacaksa; bireysel ve ortaklaşa en ağır elemeler ve en büyük endişeler arasında eğer basit panzehirlerde bugün biraz ruh sükûnu arıyorsam, bu eserin okunmak için sunulmuş gerçek bir kitaba dönüşmemiş olmasındandır. Bu durumda aziz dostum kitabın başında sizinkinden başka bir ad yer alacaktır. Ancak, siz de burada bir başka adın gerektiğini hissetmektesiniz. Çok derin ve çok kutsal bir şefkatin hatırlanmasının söylenmesi bile ızdırap çekmek için yeterli hale gelmiştir. Ancak, sizin adınızı yalnızca birkaç atfın raslantısı içinde görmeye nasıl tahammül edebileceğim? Uzun süre, daha geniş ve daha insani bir tarih için birlikte mücadele ettik. Yazdığım sırada ortak görevimiz birçok tehtide maruz durumdadır. Bu durum bizim hatalarımızdan kaynaklanmamaktadır. Biz haksız bir kaderin geçici mağluplarıyız. Zaman gelecek, bundan eminim, işbirliğimiz gerçekten yeniden başlayabilecek, geçmişte, özgür geçmişte olduğu gibi, halka malolabilecek. Bunu beklerken, benim cephemden bu işbirliği varlığınızla dopdolu bu sahifelerde sürecektir. Bu işbirliği, her zaman ona ait olmuş olan ritmi, temel bir anlaşma zemini üzerine oturtmuş olarak ve yüzeyde de samimi tartışmalarımızla canlanmış olarak, muhafaza edecektir. Muhafaza etmeyi düşündüğüm fikirlerin arasında birçoğu doğrudan sizden gelmektedir. Geriye kalanların çoğu için, bunların size mi, bana mı, yoksa ikimize birden mi ait olduklarını nasıl ayırabileceğim konusunda bilinçli bir kuşku duyuyorum. Tasvip edeceksiniz, bundan sıklıkla iftihar duyacağım. Bazen de bende açlık duygusu uyandıracaksınız. Ve bütün bunlar aramızda bir bağ daha meydana getirecekler.

Fougères (Creuse)

10 Mayıs 1941

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ	VII
LUCIEN FÉBVRE	XI
TARİHİN SAVUNUSU YA DA TARİHÇİLİK MESLEĞİ	
GİRİŞ	1
I. TARİH, İNSANLAR VE ZAMAN	13
II. TARİHSEL GÖZLEM	31
III. ELEŞTİRİ	51
IV. TARİHSEL ANALİZ	91
V.	125
EK : TARİHÇİLİK MESLEĞİNİN EL YAZMALARI	
NE DURUMDAYDILAR	131
MARC BLOCH'UN KENDİ ELİNDEN BİRKAÇ NOT ...	139

TARİHİN SAVUNUSU
YA DA
TARİHÇİLİK MESLEĞİ

G İ R İ Ő

«Baba, tarih ne işe yarar bana açıkla». Birkaç yıl önce yakından bağlı olduğum küçük bir erkek ocuk bir tarihçi babayı böyle sorgulamaktaydı. Okunacak olan bu kitabın cevabım olduğunu söylemeyi isterdim. Çünkü, bir yazar için, hem bilginlere, hem de ilkokul çocuklarına aynı tondan hitap edebilmeyi becerebilmiŐ olmaktan daha büyük savunusu olamaz. Ancak bu kadar yüce bir sadelik birkaç seilmiŐin ayrıcalığı olarak kalmaktadır. Üstelik bir çocuğa ait olan bu soruyu -ki bu çocuğun öğrenme açlığını Őimdilik tatmin etmeyi baŐaramadım- büyük bir istekle, kitabın ruhunu özetleyen başlık olarak muhafaza edeceğim. Kuşkusuz bazı kimseler bu formülü saf bulacaklardır. Ama bunun tersine olarak bu soru bana konuyla tamamen uyum içinde olarak gözükmektedir (1). [*] Bu sarsılmaz yaşın rahatsız edici dürüstlüğü içinde ortaya koyduğu sorun, aslında tarihin meşruluğu sorunundan başka birşey değildir.

İŞte tarihçi hesap vermeye çaėrılmıŐtır. Bu alanda biraz i titremesiyle, acemice dolaŐacaktır: mesleğinde ihtiyaılamıŐ hangi zenaatkr, hayatı boyunca iyi bir iş yapıp yapmadığını, kalbi biraz burulmaksızın, kendine sormamıŐtır? Fakat, tartışma bir esnaf ahlâkının kk utanmalarını çok aÇmaktadır. Batı uygarlığımız bütünüyle bu konuyla ilgilidir.

Çünkü, diğer kültür tiplerinden farklı olarak, o hafızasından her zaman çok Şey beklemiŐtir. Herşey onu buraya yneltmekteydi :

[*] Numaralı notlar için kitabın sonuna bakınız. (Ed.N.)

Antik miras kadar, Hristiyanlık mirası da. İlk hocalarımız olan Yunanlılar ve Latinler tarih yazıcı halklardı. Hristiyanlık bir tarihçiler dinidir. Başka dinsel sistemler imanlarını ve ayinlerini, insani zamana hemen hemen dışsal bir mitoloji üzerine kurabilmişlerdir. Hristiyanlar kutsal kitaplar olarak tarih kitaplarına sahiptirler ve ibadetleri bir tanrının dünyevi hayatından kesitleri, kilise ve azizlerin ihtişamını anmaya yöneliktir. Tarihsel olan Hristiyanlık, belki de daha derin olarak bir başka biçimde daha böyledir : Düşüş'le Yargı arasına yerleştirilmiş olan insanlığın kaderi, Hristiyanlığın gözünde, her kaderin, her bireysel «hac»cın kendi yönünden bir yansıması oldukları, uzun bir macerayı temsil etmektedir; tarihten hareket ederek, bütün Hristiyan derin düşüncesinin eksenini, İlk Günah ile İsa'nın ölümlü insanlığın günahlarını bağışlatmış olması arasındaki süreçte yer almaktadır. Sanatımız, edebi anıtlarımız geçmişin yankıları ile doludur; eylem adamlarımız sürekli olarak onun gerçek veya uydurma derslerinden söz etmektedirler. Kuşkusuz, grupların psikolojileri arasındaki, nüanstaki daha farklı olan bir şeyi kaydetmek gerekmektedir. Cournot bunu uzun zaman önce gözlemiştir; dünyayı mantık çizgileri üzerinde yeniden inşa etmeye evrensel olarak eğilimli olan Fransızlar, kitlesel olarak kolektif hatıralarını, örneğin Almanlara nazaran, daha az yoğun olarak yaşamaktadırlar (2). Gene hiç kuşku yoktur ki, uygarlıklar değişebilirler. Bizimkinin birgün tarihten yüz çevirebileceği, bizatihi kavranılmaz bir düşünce değildir. Tarihçiler bunun üzerinde düşünürlerse bilgece davranmış olacaktırlar. Yanlış anlaşılan tarih, eğer bundan kaçınılmazsa, sonunda daha iyi anlaşılmış tarihi de kendi iticiliğinin içine sürükleyebilir. Fakat, bu noktaya hiçbir zaman gelmeyeceksek, bu entellektüel geleneklerimizin en sabit olanlarından bir kopuş pahasına olacaktır.

Şu an için, bu konuda henüz vicdan muhasebesindeyiz. Sürekli gelişme krizi içinde olan katı toplumlarımızın, kendilerinden kuşku duydukları her seferinde, geçmişlerini sorgulamakta hakları olup olmadığını veya geçmişlerini doğru sorgulayıp sorgulamadıklarını kendilerine sordukları görülmektedir. Savaştan önce yazılanları ve bugün hala yazılabilenleri okuyun : şimdiki zamanın yaygın endişeleri arasında, bu endişelerin de seslerini diğerlerine karıştırdığını hemen istisnasız göreceksiniz. Dramın tam ortasında, bunun yankısını tamamen kendiliğinden bir şekilde yakalama fırsatım oldu. 1940 Haziranında, eğer iyi hatırlıyorsam, tam da Almanların Paris'e girdikleri gündü. Birlikleri olmayan genel kurmayımızın avareliğinin ayak sürdüğü Normandiya bahçesinde, felâketin nedenlerini ağzı-

mızda geveliyorduk : «Tarihin bizi aldattığına mı inanmak gerekir?» diye içimizden biri mırıldandı. Böylece adamın dehşeti, daha acı bir vurguyla, bir çocuğun basit merakıyla birleşmekteydi. Hem birine, hem de öbürüne cevap vermek gerekiyordu.

Ancak, şu «işe yaramak» fiilinin ne anlama geldiğini bilmek uygun olacaktır. Fakat, bunu incelemeden önce, izin verin bir özür kelimesi ilâve edeyim. Şimdiki hayatımızın koşulları, herhangi bir büyük kütüphaneye ulaşabilmenin olanaksızlığı, kendi kitaplarımı kaybetmiş olmam, notlarıma ve kişisel bilgileriime çok fazla güvenmeme yol açmaktadır. Tamamlayıcı okumalar, tasvir etme görevini kendime yüklediğim mesleğin yasalarının gerektirdiği sağlamalar benim için sıklıkla yasaklanmış olarak kalacaklardır. Birgün bu boşlukları doldurma olanağım olacak mıdır? Korkarım ki bu olanağa hiçbir zaman tamamiyle kavuşamayacağım. Bu durumda sadece hoşgörü talep edebilirim. -Eğer kaderin hatalarını üzerime almak meşru olsaydı «suçluyum» derdim-.

Kuşkusuz tarih başka hizmetleri yapmaktan yoksun olmakla suçlanacak olsa bile, gene de onun lehine rol oynayacak bir faktör bulunmaktadır, o da hoşça vakit geçirtmesidir. Veya daha kesin olmak için -çünkü herkes hoşuna giden kendi vakit geçirme biçimlerini arar- tarih insanların çoğuna hiç tartışmasız böyle gözükmektedir. Kişisel olarak, hatırlayabildiğim en eski zamanlardan beri tarih bana her zaman çok hoşça vakit geçirtmiştir. Diğer bütün tarihçiler için de böyle olduğunu düşünüyorum. Eğer böyle olmasaydı, bu mesleği neden seçeceklerdi ki? Aptal olmayan herkes için bütün bilimler ilginçtirler. Fakat her bilim adamı bunlardan, uygulamasının kendini eğlendirdiği ancak bir tanesini bulabilir. Kendini adamak üzere böylesine bir bilim dalını bulabilmek, tam da yetenek denilen şeydir.

Zaten tarihin bu inkâr edilemez kendiliğinden cazibesi, düşüncemizi bizatihi bu noktada yoğunlaştırmamızı gerektirmektedir.

Önce tohum olarak, sonra da iğne olarak tarihin rolü başat olmuştur ve öyle olmaya da devam etmektedir. Bilgi arzusundan önce basit tat; amaçlarının tamamen bilincinde olan bilimsel eserden önce içgüdü buraya yönelmektedir: entellektüel davranışlarımızın deği-

şimi bu cinsten bağlantılarla doludur. İlk adımları itibariyle eski «merak uyandıran eşya odaları»na çok şeyler borçlu olan fizik için de bu böyledir. Aynı şekilde, bir antika merakının küçük sevinçlerinin, yavaş yavaş ciddiye dönüşen bir inceleme yönelmesinin beşiğinde yer aldığını da gördük. Arkeolojinin ve bize daha yakın olan folklorun birer bilim olarak ortaya çıkışları böyle olmuştur. Alexandre Dumas'nın okuyucuları belki de yalnızca kendilerine daha saf ve bana göre sivri bir tat sağlamayı bilememiş olan yani kendilerine gerçek rengin tadını verememiş olan, potansiyel tarihçilerdir.

Diğer yandan, metotlu araştırma birkez başladıktan sonra, onun doğurduğu zorunlu kalıplar nedeniyle bu cazibe kaybolmanın uzağında kalmakta; bu noktadan sonra, bunun tamamen tersine bütün gerçek tarihçiler buna tanıklık edebilirler- bu cazibe daha fazla canlılık ve yoğunluk kazanmaktadır; burada herhangi bir zihinsel çalışma için gerekli olmayan hiçbir şey bulunmamaktadır. Ancak tarih, bundan hiçbir kuşku duyulmamalıdır ki, başka hiçbir disiplinininkine benzemeyen, kendine özgü estetik tatlara sahiptir. Çünkü, insan faaliyetlerinin seyri ona kendine özgü nesneyi sağlamaktadır ve bu nesne de herşeyden daha fazla insanların hayallerini cezbetmektedir. Özellikle de bu insan faaliyetlerinin zaman ve mekân içinde uzaklaşmaları, bunların sırlarını açığa vurmaları, şaşırtıcı olanın zarif cazibeleriyle süslenmektedir. Bizzat büyük Leibniz bile bunu itiraf etmiştir: Matematik veya tanrıbilim üzerindeki soyut spekülasyonlardan İmparatorluk Almanya'sının eski belgelerinin veya eski vekayinamelerinin çözümlemesine geçtiğinde, tıpkı bizim gibi şu «tekil olan şeyleri öğrenme ihtirasını» hissetmekteydi. Bilimimizden şiirsel yanını atmaktan kendimizi koruyalım. Kendimizi, özellikle bazılarında yakaladığım şu duygudan, bilimimizin şiirsel yanından utanmaktan koruyalım. Tarihin, duyarlık üzerinde bu denli güçlü bir çağrı yaratırken, aklımızı tatmin etmekte aynı derecede yetersizlik göstereceğini düşünmek şaşırtıcı bir aptallık olacaktır.

*
* *

Fakat, eğer tarih bizi ona yönelten ve hemen hemen evrensel olarak hissedilen bu cazibeden başka birşeye, kendini meşrulaştırmak üzere sahip olmasaydı; sonuç olarak tarih birç veya oltayla balık avlamak gibi sadece zevkli bir vakit geçirme aracı olsaydı, onu yazmak için katlandığımız tüm zorluklara değer miydi? Tarih yazmak-

tan, onu namusluca, doğru olarak yazmayı ve yapılabildiği ölçüde gizli kaynaklara ulaşmayı, yani zorluklara katlanmayı anlıyorum. André Gide, oyunun bize yasaklandığını yazmıştır. Bu 1938'de söylenmiştir. Şimdi benim yazdığım 1942'de Gide'in bu sözü ne kadar da daha ağır bir anlamla yüklenmiş olmaktadır. Hiç şüphe yoktur ki, atom kimyasının kıyısına ulaşabilmiş ve yıldızlararası uzayın sırlarını henüz el yordamıyla araştırmaya başlayabilmiş bir dünyada, tam da biliminden iftihar eden, ama bir parça mutluluk yaratmayı beceremeyen zavallı dünyamızda; bütün bir hayatı kolayca eritmeye ehil tarihsel bilginliğin uzun ihtimamları eğer bize birazcık iç huzuru veren küçücük gerçeklere ulaşmayı başaramazlarsa, cinayet derecesine kadar varabilen saçma güçlerin bir israfı olarak mahkûm edilmeyi hakedebilirler. Ya başka alanlarda kendilerini daha iyi istihdam edebilecek bütün beyinlere tarihle uğraşmaktan vazgeçmelerini tavsiye etmek gerekecektir; ya da tarih bir bilgi dalı olarak bir bilince sahip olduğunu kanıtlamak zorundadır.

Fakat burada ortaya yeni bir soru çıkmaktadır : entellektüel bir çabanın meşruluğunu sağlayan, tam anlamıyla nedir?

Öyle sanıyorum ki bugün hiçkimse, kesin gözleme dayanan pozitivistlerle aynı ağız kullanarak, bir araştırmanın değerinin tamamen ve her zaman eyleme yarar sağlamasıyla ölçülebileceğini söylemeye artık cesaret edemez. Deney bize, görünüşte hiçbir işe yaramaz olan spekülasyonların bile, birgün uygulamaya şaşırtıcı bir şekilde yardımcı olacaklarını göstermekle kalmamıştır. Bu aynı zamanda her türlü refah endişesinin dışında, insanların entellektüel açlığını gidermek hakkını onlara tanımamak, anlamına geleceğinden, insanlığı garip bir şekilde yaralamak olacaktır. **Homo faber** veya **politicus** ebedi olarak tarihe karşı kayıtsız kalabilirler, fakat tarihin kendini savunması için **homo sapiens**'in tam açılımı için gerekli olarak kabul edilmesi yeterli olacaktır. Fakat, böylesine sınırlanmış olsa bile, sorun hala çözülmüş olmaktan uzaktır.

Çünkü anlama yeteneğimizin doğası onu, anlamak istemekten daha düşük ölçekte bilmek istemeye doğru yöneltmektedir. Buna bağlı olarak, anlama yeteneğimizin doğasına göre yegâne gerçek bilimler, olgular arasında açıklayıcı bağlantılar kurabilenleridir. Geriye kalanlar, Malebranche'ın ifadesiyle, «**polymathie**»den başka bir şey değildir. Oysa **polymathie** vakit geçirme biçimi veya **mania** olarak ele alınabilir ve Malebranche'ın döneminde olduğu kadar, bugün de zekânın iyi ürünlerinden biri olarak kabul edilemez. Davranışlara uygulanabilme konusundaki her türlü olasılıktan bağımsız olarak bile, tarih demek ki gerçekten çaba gerektiren bilimler ara-

sında bir yer talep etme hakkına ancak, bağıntısız ve hemen hemen sınırsız basit bir sıralama yerine, bize rasyonel bir sınıflandırma ve artan bir anlaşılabilirlik konusunda söz verdiğinde, sahip olacaktır.

Ancak bununla birlikte, eğer bir bilim er veya geç daha iyi yaşamamıza yardım etmezse, bize hep birşeyleri eksik olarak gözük-mektedir. Özellikle de nesnesi insanın bizzat kendisi ve onun ey-lemeleri olan tarih konusunda insana karşı böylesine bir sorumlu-luk taşıdığını daha güçlü olarak hissetmeyecek miyiz? Fiili olarak, en azından bir içgüdü kadar değer verilebilecek eski bir eğilim bizi, tarihten hareketlerimizi yönlendirecek araçlar istemeye yöneltmek-tedir; daha sonra ise, aynı eğilim bu sefer bizi, sözlerini hatırlattı-ğım ve bu araçları sağlamaktan acize benzeyen tarih karşısında öfke-lenen asker gibi, tarihe öfkelenmeye sürüklemektedir. Faydalı keli-mesinin dar anlamında, «pragmatik» anlamında tarihin faydalılığı sorunu, tamamen entellektüel olan, onun meşruluğu sorunuyla ka-rışmamaktadır. Zaten bu sorun ancak geriden gelebilir; mantıklı davranabilmek için önce anlamak gerekmez mi? Ortak anlayışın ege-men sorularına ancak yarım yamalak cevap verebilme kaygısı içinde, bu sorun bize çözülmaz nitelikte gözük-mektedir.

Bu sorulara, danışmanlarımızdan, akıl hocalarımızdan veya öyle olmak isteyenlerden bazıları zaten daha önceden cevap vermişlerdir. Bu cevaplar, umutlarımızdan ötürü azarlanmamıza yöneliktirler. Bunların en hoşgörülü olanları tarihin sağlamlığa sahip olmadığı gibi, yararsız da olduğu biçiminde cevap vermişlerdir. Sertlikleri öyle ya-rım birimlerle ölçülemeyecek olanları ise, tarihin tehlikeli ve zararlı olduğunu bildirmişlerdir. «Akıl kimyasının meydana getirdiği en tehlikeli ürün»: bunlardan biri ve en az saygın olmayanlarından biri böyle bir beyanda bulunmuştur. Bu ithamların ürkütücü bir ca-zibesi vardır; bunlar cehaleti peşinen meşrulaştırmaktadırlar. Ne mutlu ki, bizde henüz yaşamaya devam etmekte olan zihinsel merak yüzünden, bu ifadeler o kadar da etkin olamamaktadırlar.

Fakat, tartışma tekrar ele alınacak olursa, bunun daha emin veriler üzerinde cereyan etmesi gerekmektedir.

Çünkü bu, tarihin sıradan aşağılayıcılarının cesurca bir yana bıraktıkları bir tedbirdir. Bunların sözlerinde ne belâgat, ne de zekâ eksiktir. Fakat bunlar çoğunlukları itibariyle, konuştukları konu hak-

kında tam anlamıyla bilgilenmeyi ihmal etmişlerdir. İncelemelerimiz hakkında kendi kendilerine oluşturdıkları imge, atelyede tezgâh başında kazanılmamıştır. Bu imge, çalışma odasından çok Akademi söylevinin kokusuna sahiptir. Bu imge, değerini özellikle yitirmiş durumdadır. Hayal gücünün ateşiyle ne kadar yanarsa yansın, bu gayret sonunda hayaller üretmeye sarfedilmiş olmaktadır. Bizim buradaki çabamız ise farklıdır. Kesinlik derecesini tartabilmek için arayacağımız yöntemler, araştırmanın tekniklerinin en mütevazı ve en ince ayrıntılarına varıncaya kadar, gerçekten kullandığı yöntemler olacaktır. Sorunlarımız, nesnenin tarihçiye hergün çıkardığı sorunların bizzat kendileri olacaklardır. Tek kelimeyle, herşeyden önce bir tarihçinin mesleğini nasıl ve ne için icra ettiği söylenmek istenilmektedir. Daha sonra da, bu mesleğin icra edilmeye layık olup olmadığını takdiri okuyucuya kalmaktadır.

Ancak, bu noktada iyice dikkat etmemiz gerekmektedir. Böylece anlaşılmış ve sınırlandırılmış haliyle bile görevin basit olarak görülmesi ancak zahîridir. Eğer, uzun zamandan beri hissedilen el becerilerinin birbiri ardına sıralanmalarıyla yeterli bir anlamaya ulaştığımız uygulama sanatlarından birinin karşısında olsaydık, tarih böyle olabilirdi. Fakat tarih saatçilik veya tahta oymacılığı değildir. O daha iyi bilmeye doğru bir çabadır; buna bağlı olarak da hareket halinde birşeydir. Bir bilimi kendini yaptığı kadarıyla tanımlamakla yetinmek, her zaman ona biraz ihanet olacaktır. Kendini ileride geliştirerek nasıl yapmayı umduğunu söylemek daha da önemlidir. Oysa, analizci açısından böylesine bir girişim zorunlu olarak oldukça büyük bir kişisel tercih dozunu gerekli hale getirmektedir. Gerçekten de, her bilim, aşamalarının herbirinde sürekli olarak zıt eğilimlerle karşılaşmaktadır ve gelecek hakkında bir öndeyi yapmaksızın, bunlar arasında tercih yapmak, bu noktadan sonra artık olanaksız hale gelmektedir. Bu zorunluluk karşısında buraya geri çekilmek düşünülmemektedir. Hiçbir alanda olmadığı kadar, entellektüel alanda sorumluluklardan endişe duymak, tavsiye edilebilecek bir duygu değildir. Ancak, okuyucuyu uyarmak da dürüstlük gereğidir.

Diğer yandan, her yöntem incelemesinin kaçınılmaz olarak çarpıtacağı zorluklar, her disiplinin, her zaman biraz düzensiz olan kendi gelişme eğrisinin üzerinde, o anda ulaştığı noktaya göre büyük değişiklikler göstermektedirler. Bundan elli yıl kadar önceleri, Newton halâ üstat olarak egemenken, öyle sanıyorum ki, bir mekanik sunumunu üç boyutlu bir taslağın rahatlığı içinde inşa etmek bugüne nazaran çok daha rahat ve kolaydı. Fakat tarih bugün halâ kesinliklere daha yatkın bir aşamadadır.

Çünkü tarih yalnızca hareket halinde bir bilim olmakla kalmamaktadır. Aynı zamanda çocukluğunu yaşayan bir bilimdir : tıpkı nesnesi insan zihni olan bütün diğerleri gibi, rasyonel bilgi dünyasına geç gelen bu kazan dibi çocuk bilgilerine güvenmektedir, veya daha iyisini söylemek istersek, anlatının embriyon biçimiyle yaşlı, uzun süre hikâyelerle doldurulmuş ve daha uzun süre hemen kavranabilir olaylara bağlı kalmış olan tarih, mantıklı analiz girişimi olarak henüz çok gençtir. Nihayet tarih yüzey olaylarının altına nüfuz etmeye çabalamaktadır; efsane ve retorığın büyülerini, yani aydın rutininin ve sağduyu halinde kılık değiştirmiş ampirizmin en tehlikeli zehirlerini def'etmeye gayret sarfetmektedir. Yönteminin esas sorunlarının bazılarında henüz ilk elyordamı aşamasının ötesine geçebilmiş değildir. Ve her halde Fustel de Coulanges ve ondan da önce Bayle bundan söz ederlerken «bütün bilimlerin en zoru» dediklerinde pek de o kadar haksız değillerdi.

Pekâla, öyleyse tarih bir hayal midir? Yolumuz bu kadar çok noktada o kadar belirsiz olarak kalmaya devam etmekle birlikte, bana öyle geliyor ki, şu anda hemen bir kuşak öncesindeki ağabeylerimize nazaran bu yolu biraz daha aydınlık görme konusunda daha iyi konumdayız.

Bizim kuşaktan bir öncekine ait olanlar, yani 19. yüzyılın son onyıllarıyla 20. yüzyılın ilk yılları arasında bilim evrenine girenler, çok katı bir imgenin, fizik dünyanın bilimlerinin gerçekten Comtegil bir imgesinin hayaletinin üzerlerine çöktüğü bir şekilde yaşadılar. Bu prestij sahibi şemayı zihnin kazanımlarının tümüne aydınladılar; artık reddedilmesi mümkün olmayan gösterimlerle, egemen bir şekilde evrensel yasalar biçiminde formüle edilmiş kesinliklere ulaşmaktan başka bir olanağı olmayan gerçek bilgilerden başka şeyler olamayacağını sandılar. Bu hemen hemen ittifakla kabul edilen bir kanaat olmaktaydı. Fakat, bu kanaat tarihsel incelemelere uygulanınca, tavırlara göre, iki zıt eğilime can verdi.

Gerçekten de bazıları, bir anlamda bütün bilimlerde bulunan şu ideale uygun olan bir insani evrim bilimi kurmanın mümkün olduğuna inandılar; bunu yaparken de, çok insani gerçeklerin çoğunu, ama onlara rasyonel bir bilgiye karşı umutsuzca isyankâr olarak gözüken insani gerçeklerin çoğunu, sonunda bir insani evrim bilimine

saldırı olarak görüp, bunları dışarıda bırakma konusundaki tavırlarını benimsediler. Bu tortu, küçümser bir biçimde ifade ettikleri şekliyle, olay adını taşımaktaydı ve bu aynı zamanda en mahreminden bireysel olan hayatın büyük bir bölümünü meydana getirmekteydi. Durkheim tarafından kurulmuş olan sosyolojik okulun konumu sonuç olarak bu olmuştur. İlkelerin ilk katılığına karşı, nesnelerin baskısına kendilerine rağmen de olsa, maruz kalmayacak kadar akıllı olan insanlar tarafından getirilen yumuşatmaları yaşadık. Bu büyük çabaya karşı, incelemelerimiz çok şey borçludurlar. Bu çaba bize, daha derinlemesine analiz etmeyi, sorunları daha yakından kavramayı, daha az ucuz -söylemeye cesaret edebilir miyim?- düşünmeyi öğretmiştir. Bu çabadan burada ancak sonsuz minnet ve saygıyla söz edilebilir. Eğer bu düşünce bugün aşılmışa benziyorsa, bütün entellektüel hareketler için olduğu gibi, bu onların üretkenliklerinin bir bedelidir.

Bu arada, diğer bazı araştırmacılar aynı anda çok farklı bir tavır benimsemişlerdir. Tarihi fizik yasallığın çerçevesi içine yerleştirmeyi beceremeyen, üstelik ilk eğitimlerinden ötürü, zorluklar, kuşkular, sıklıkla başa dönerek belgeleri eleştirmekle özellikle meşgul olan bu araştırmacılar, bu farkına varışlarda herşeyden önce istismara varmayan bir davranış dersi almışlardır. Yeteneklerini tahsis ettikleri bilim son tahlilde onlara ne şimdi iyice güvenli sonuçlara ulaşma, ne de gelecekte fazla bir gelişme emaresi sunuyor gibi gözükmemiştir. Bu insanlar tarihte gerçekten bilimsel bir bilgi görmekten çok, bir cins estetik oyun veya en azından, zihin sağlığına iyi gelen bir hijyen çalışması görme eğilimine girmişlerdir. Bazen onlara «tarihsici tarihçiler» adı verilmiştir : bu, loncamıza karşı hakaret yüklü bir ifadedir, çünkü tarihin özünün bizzat kendi olanaklarının reddinde olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Ben kendi hesabıma, bağlandıkları Fransız düşüncesinin o momentinde, onların böyle düşünmelerinin iyi bir bağlantı işareti olduğunu düşünmeye eğilimliyim.

Kitabın faaliyetleri için saptadığı tarihlere bakılacak olursa, sevimli ve kaçak Sylvestre Bonnard bir anakronizmadır; tıpkı Orta Çağ yazarlarının safça kendi çağlarının renkleriyle resmettikleri bütün şu antik azizler gibi. Sylvestre Bonnard (bu icad edilmiş gölge için eğer bir de «bedensel» hayat düşünülürse) Birinci İmparatorluk döneminde doğmuş olan «gerçek» Sylvestre Bonnard -büyük Romantik tarihçiler kuşağı onu halâ kendilerinden saymaktadır-, Romantik Okulun duygulandırıcı ve verimli heyecanlarını, tarih «felsefesinin» geleceğine dair biraz da saf olan inancını paylaşabilirdi. Gerçekten ait olduğu dönemi bir kenara bırakalım ve onu hayali hayatını

yazmış olanın dönemine iade edelim; bu durumda Sylvestre Bonnard, hemen hemen biyografisini yazanın çağdaşları olan koskoca bir tarihçi grubunun patronu, esnaf piri olarak belirmeye layık olacaktır. Bu tarihçiler derinlemesine dürüst işçilerdir, ama biraz tek başlarına kalmış neferlerdir. Tıpkı babaları çok fazla sefih olan çocukların da tık nefes olduklarının düşünüldüğü gibi, bunlar da kemiklerinde Romantizmin büyük tarihsel şöenlerinin yorgunluk ve sızısını hissetmektedirler. Bunlar labaratuardaki meslekdaşlarına nazaran kendilerini daha küçük görmeye yatkın ve sonuç olarak da, bize ataklıktan çok itidal önermeye doğru daha fazla arzuldurlar. Acaba bunların sloganlarını, çok aziz hocam da olmuş olan çok akıllı bir insan olan Charles Seinobos'un ağzından kaçırdığı şu şaşırtıcı cümlede aramak çok kötü bir hareket mi olur? «Kendine soru sormak çok yararlıdır, **fakat bunlara cevap vermek çok tehlikelidir**». Kuşkusuz bu sözler değersiz bir kişiye ait değillerdir. Fakat eğer fizikçiler atılganlıklarını ileri götürmeselerdi, fizik nerelerde olurdu?

Diğer yandan, zihinsel atmosferimiz de artık aynı değildir. Gazların kinetik teorisi, Einstein mekaniği, kuanta teorisi herkesin eskiden bilim hakkında edindiği kanaatleri derinden değiştirmiştir.

Ama bu değiştirme bilime karşı olan kanaatleri azaltma yönünde değil de, yumuşatma yönünde olmuştur. Kesin olan, bu değişikliklerin birçok noktada ihtimali getirmiş olmaları; kesin olarak ölçülebilen yerine, ölçümün evrensel göreliliği kavramını ikâme etmeleridir. Bunların etkileri, zekâlarının veya eğitimlerinin zayıflığından ötürü bu büyük dönüşümü ancak çok uzaktan izleyebilen sayılamayacak kadar çok zihin -heyhat! Ben de kendimi bunlar arasında saymalıyım- üzerinde de görülmüştür. Demek ki artık, Öklidyen gösterimler veya değişmez tekrar yasaları olmaksızın da, bir bilginin bilimsel sıfatını hakedebileceğini kabul etme konusunda eskisinden çok daha hazırlıklıyız. Artık kesinlik ve evrenselliği bir derece sorunu olarak çok daha büyük bir rahatlıkla kabul edebiliyoruz. Bütün bilgi nesnelerine, fizik doğadan ödünç alınmış tekbiçimli bir entellektüel model empoze etme zorunluğunun artık peşinde değiliz; çünkü bizzat fizik bilimlerin bu cinsten modeli bütünüyle uygulama olanakları ortadan kalkmıştır. İnsan bilimlerinin birgün ne hale geleceklerini çok iyi bilemiyoruz. Bunların varolabilmeleri için -kendiliğinden anlaşılacağı üzere, aklın temel kurallarına uymaya devam ederek- özgünlüklerinden vazgeçmek ve ne de bundan utanç duymaları zorunda olmadıklarını biliyoruz.

Meslekten tarihçilerin, özellikle de gençlerin, mesleğimizin bu tereddütleri, bu sürekli «pişmanlıkları» üzerinde düşünmeye alış-

malarını isterdim. Bu onlar için çabalarını mantıklı bir şekilde yürütmeye, bilinçli bir tercihle hazırlanmasının en emin yoludur. Çok sayıda insanın amacını kavramaya başladığı -ama bizzat biz hergün daha nadir olarak- hem genişletilmiş, hem de derinliği artırılmış bu tarih alanına, özellikle onların geldiğini görmek isterdim. Eğer kitabım onlara yardım edebilirse, onun tamamen de yararsız olmadığı duygusuna sahip olacağım. İtiraf ediyorum ki, bu kitap da bir miktar program payı da bulunmaktadır.

Fakat yalnızca, hatta özellikle atelyenin iç kullanımı için yazmıyorum. Bilimimizin kararsızlıklarını sıradan meraklılardan dahi saklamayı düşünmedim. Bunlar bizim özürlerimizdir. Daha da iyisi; bunlar incelemelerimizin tazeliğini sağlamaktadırlar. Yalnızca bütün başlangıçların hakkı olan hoşgörüyü tarih için de talep etme hakkına sahip olmakla kalmıyoruz. Eğer, tamamlanmamış her zaman kendini aşmaya yönelirse, biraz ateşli bir zihin için, en mükemmel başarıdan daha değerli olan bir cazibeye sahiptir. İyi işçi -Péguy'nin dediği gibi veya aşağı yukarı- tarla sürmeyi ve ekin ekmeyi hasat kadar sever.

*
* *

Bu birkaç giriş cümlesinin kişisel bir itirafla sona ermesi uygun olacaktır. Tek başına alındığında her bilim, bilgiye doğru olan evrensel hareketin bir parçasından başka birşey değildir. Yukarıda daha önce buna dair bir örnek verme fırsatım olmuştu : bu araştırma süreçlerini iyice anlayabilmek ve takdir edebilmek için, görünüşte en yegâneleri bile olsa, onları tamamen emin bir çizgiyle, diğer disiplinlerde aynı anda kendilerini ortaya koyan eğilimler bütününe bağlamayı bilmek mutlaka zorunlu olacaktır. Diğer yandan, bu yöntemlerin kendilerinin araştırılması, teknisyenlerine filozof denilen, kendi türünde bir uzmanlık alanı meydana getirmektedir. Bu ünvana sahip olduğumu iddia etmek benim için mümkün değildir. İlk eğitimimin bu boşluğundan ötürü, elinizdeki deneme kuşkusuz dil kesinliği ve ufuk genişliği yönlerinden eksik kalacaktır. Bu denemeyi ancak olduğu biçimiyle sunabilirdim : gündelik işi üzerinde derin derin düşünmeyi her zaman sevmiş olan bir zanaatkârın hatıra defteri; uzun süre tesviye ve şakûlü kullanmış olmasına rağmen, bundan ötürü kendini matematikçi saymayan bir kalfanın not defteri.

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

TARİH, İNSANLAR VE ZAMAN

I. TARİHÇİNİN TERCİHİ

Tarih kelimesi çok eski bir kelimedir, o kadar eskidir ki bazen ondan bıkkınlık gelmektedir. Aslında nadir olmakla beraber, onu kelime haznesinden atma noktasına kadar ileri gidenler olmuştur. Durkheim Okuluna mensup sosyologlar ona yer vermektedirler; ama bu işi onu insani bilimlerin küçük zavallı bir köşesine atmak için yapmaktadırlar. Burası adeta bir menfadır ve kendi yargılarına göre, rasyonel çözümlemeye yatkın herşeyi sosyolojiye ayırdıktan sonra, en yüzeysel ve tesadüfi saydıkları insani olayları buraya sürgüne yollamaktadırlar.

Biz tersine olarak, burada tarihin en geniş anlamını muhafaza edeceğiz. Bu tavır başlangıcında, bireye veya topluma yönelmesi gereken; ani bunalımların tasvirine veya daha sürekli unsurların peşine düşmeyi gerektiren hiçbir araştırma yönünü empoze etmemekte veya yasaklamamaktadır; bu tavır kendi içinde hiçbir gizli yana sahip değildir; ilk etimolojisine bağlı olarak, «araştırma» dan başka hiçbir şeye angaje değildir. Bundan iki bin yıl kadar önce bu kelime insanların ağızlarından dökülmeye başladığından beri, açıktır ki içeriğinde büyük değişiklikler olduğunu görmüştür. Bütün dil-

lerde, gerçekten yaşayan terimlerin kaderleri böyledir. Eğer bilim-ler her kazanımlarında kendilerine yeni bir ad aramak zorunda olsalardı, akademiler krallığında ne kadar çok vaftiz ve ne kadar da çok zaman kaybı meydana gelirdi.

Bilimimizin Helen asıllı şanlı adına sakın bir şekilde sadık kalmakla birlikte, tarihimiz hiç de Miletli Hekatos'un yazdığı gibi olmayacaktır; tıpkı Lord Kelvin veya Langevin'in fiziklerinin Aristoteles'in fiziği olmadıkları gibi. Öyleyse, nedir tarih?

Gerçek araştırma sorunlarının etrafında odaklaşmış olan bu kitabın başında uzun ve katı bir tanımlı oluşturma'nın hiçbir yararı yoktur. Hangi ciddi işçi bu cins inanç makaleleriyle boğuşmamıştır ki? Bu tanımların özenli kesinliği yalnızca bütün entellektüel atılımın -bundan, ondaki henüz iyice tanımlanmamış olan bir bilgiye, genişleme kudretine doğru olan mütereddit, basit atılımları anlayınız- en iyi yanlarının ıskalanmasına yol açmakla kalmamıştır. Bunların en büyük tehlikesi, daha iyi sınırlandırabilmek için bu kadar özenli tanımlamalar yapmalarıdır.

«Bu konu» Terimden Tanrılar Muhafızı'nın dediğine göre, «veya bu konuyu bu şekilde ele almak kuşkusuz cezbedicidir. Fakat ey Ephebeus dikkatli ol : bu tarih değildir.» Acaba, eskiden esnafın yapmasına izin verilen işleri belirleyen bir meslek nizamnamesiyle mi karşı karşıyayız? Ve kuşkusuz, yapılabilecek işlerin listesi bir kez tamamlandı mı, acaba bunların icrası icazetli ustalarımıza mı ait olacaktır (3)? Fizikçiler ve kimyacılar daha bilgedirler; bildiğim kadarıyla hiçbirisi fiziğin, kimyanın, fizik kimyanı veya -böyle bir terimin olduğu varsayılırsa- kimyasal fiziğin karşılıklı hakları konusunda kavgaya etmemişlerdir.

Muazzam ve karmakarışık gerçekliğin karşısında, tarihçinin aletlerini tatbik edebileceği kısımları bütünden kopartmak zorunda kalması da daha az doğru değildir; tabii buna bağlı olarak tarihçinin, örneğin biyologunki gibi olmayacak, tamamen bir tarihçi seçimi olacak, kendine göre bir tercih yapması da aşikâr bir doğrudur. Bu gerçek bir eylem sorunudur. Bu sorun incelememiz boyunca bizi izleyecektir.

II. TARİH VE İNSANLAR

Bazen «tarih geçmişin bilimidir» denilmiştir. Bu bana göre kötü bir ifade tarzıdır.

Çünkü öncelikle, geçmişin olduğu haliyle, bilimin nesnesi olabileceği düşüncesi saçmadır. Çağdaşımız olmamaktan başka hiçbir

ortak özellikleri olmayan olgular, öncelikli bir netleştirme yapmak-sızın, nasıl olup da rasyonel bir bilginin nesnesi haline getirilebilir-ler? Acaba gelişiminin şimdiki halinde bütünsel bir bilim mi hayal edilmektedir?

Kuşkusuz, tarih yazıcılığının başlangıçlarında, eski yıllık yazı-cıları bu cinsten tereddütlerle canlarını hiç de sıkıymıyorlardı. Tek bağları, hemen hemen aynı anda meydana gelmiş olmak olan olay-ları, karmaşık bir şekilde anlatıyorlardı : güneş tutulmaları, buz yağması, şaşırtıcı meteorların gözükmesi, savaşlar, antlaşmalar, kah-ramanların ve kralların ölümleriyle birlikte anlatıyorlardı. Fakat, insanlığın bu ilk hafızasında, tıpkı bir çocuğun algılaması gibi karı-şık olan bu hafızada, sürekli bir analiz çabası yavaş yavaş, mutlaka gerekli sınıflandırma yönünde etki etmiştir. Köküne kadar gelenekçi olan dilin, süreç içinde meydana gelen her tür değişimin incelenme-sine tarih demeyi devam ettirdiği gerçektir. Alışkanlık tehlikesizdir, çünkü kimseyi aldatmamaktadır. Bu anlamda, güneş sisteminin de bir tarihi vardır, çünkü onu meydana getiren gezegenler her zaman bugün onları gördüğümüz gibi olmamışlardır. Bu konu astronomi-nin alanındadır. Eminim ki, yeryüzü fiziği için çok canlı bir ilgi konusu olan volkanik patlamaların da bir tarihi vardır. Ama, bu ta-tarihçilerin tarihine ait değildir.

Veya en azından, yalnızca gözlemlerin bu gibi bize ait tarihin spesifik uğraşı alanına, herhangi bir yolla kavuştuğu anda, bu tarihe ait olacaklardır. Öyleyse, uygulamada görev bölüşümü nasıl meyda-na gelmektedir? Bir örnek bu durumu, kuşkusuz uzun söylevlerden daha iyi kavratacaktır.

*
**

M.S. 10. yüzyılda, derin bir körfez olan Zwin Flaman kıyıları-nı kemirmekteydi. Sonra bu körfez kumlandı. Bu olgunun incelen-mesini hangi bilim dalına vermeli? İlk bakışta herkes jeolojiyi işa-ret edecektir. Alüvyonlama mekanizması, deniz akıntılarının rol-leri, belki de Okyanus düzeyleri : jeoloji bütün bunları incelemek üzere yaratılmış ve dünyaya getirilmiş değil midir? Hiç kuşkusuz Ancak, daha yakından bakıldığında durumlar bu kadar da basit ol-mamaktadır.

Öncelikle söz konusu olan, bu değişimin kökenlerini derinle-mesine araştırmak mıdır? İşte jeologumuz artık tamamen kendi ala-

nına girmeyen sorular sormak zorunda kalmaktadır. Çünkü hiç şüp-
he yoktur ki, körfezin ağzının kapanması en azından mendirek yapı-
mı, olukların yönlerinin değişmesi, kurutma gibi nedenlerden etki-
lenmiştir; yani ortaklaşa ihtiyaçlardan doğmuş ve ancak belli bir
toplumsal yapının mümkün kıldığı bir sürü insan faaliyeti.

Zincirin öbür ucunda yeni bir sorun daha vardır : sonuçlar so-
runu. Körfezin bitimine çok yakın bir yerde bir kent yükselmek-
teydi. Bu kent Bruges adını taşımaktaydı. Bu kent kısa bir nehir
yolu aracılığıyla körfezle bağlantı halindeydi. Zwin suları sayesin-
de Bruges onu, bütün oranlar gözönüne alındığında, o zamanın New
York'u veya Londra'sı yapan mallarının büyük kısmını ihraç veya
ithal ediyordu. Hergün daha hissedilir bir şekilde olmak üzere kör-
fezin dolmasının arttığı günler geldi. Sularla kaplı yüzey geriledikçe
Bruges istediği kadar limanını körfezin ağzına kadar genişletsin, rıhtı-
mları gene de uykuya daldılar. Kuşkusuz, kentin gerilemesinin
tek nedeni bu olmamıştır. Fizik, toplumsal olanın üzerinde, etkisi
zaten insandan kaynaklanan diğer faktörlerden yardım görmedikçe
veya onların izni olmaksızın, asla etki yapamaz. Fakat, illi dalga-
ların sürgiti içinde, bu neden hiç kuşku yoktur ki, en etkililerden
biri olarak ortaya çıkar.

Diğer yandan, üzerinde yaşadığı toprağı ihtiyaçlarına göre ye-
niden biçimlendiren bir toplumun eseri, herkesin bunu içgüdüsel
olarak hissettiği üzere, en mükemmeliyenden «tarihsel» bir olaydır.
Aynı şey güçlü bir mübadele merkezinde meydana gelen değişmeler
için de geçerlidir; işte bilgi topografyasının iyice karakteristik bir
örneği ki, bu koşuşturma noktasında, bir yandan iki disiplinin iş-
birliği her türden açıklama denemesini zorunlu hale getirmekte ve
diğer yandan da, bu geçiş noktasında bir olgunun farkına varıldı-
ğında ve sadece etkileri artık dengede olduğunda, bir bakıma bu-
rası bir disiplin tarafından diğerine bırakılmış olmaktadır. Tarihin
müdahalesine kaçınılmaz olarak başvurulmak zorunda kalındığı her
seferinde acaba ne olmuştur? Bu gibi durumlarda, insani olan sah-
neye çıkmıştır.

Gerçekten de, uzun süre önce, meslekteki ağabeylerimiz, bir
Michelet, bir Fustel de Coulanges bize bunu tanımayı öğretmişler-
di : tarihin nesnesi, doğası gereği insandır (4). Daha doğrusunu söy-
leyelim; insanlardır. Teoriye yatkın tekil yerine, göreliliğin dilbil-
gisel biçimi olan çoğul, bir çeşitlilik bilimine daha uygun düşmekte-
dir. Manzaranın hassas çizgilerinin, alet veya makinelerin gerisinde
görünüşte en donuk yazıların ve görünüşte onları ihdas edenlerden

en fazla kopmuş gibi duran kurumların arkasında, tarihin asıl yakalamak istediği insanlardır (5). Tarih isterse buraya hiç ulaşmasın, bu onun bilinliğini eksiltmez. İyi tarihçi masallardaki çocuk yiyen deve benzer. İnsan etinin kokusunu aldığı yerde avının olduğunu bilmektedir.

İnsanları tanımak olarak tarihin özelliğinden, ifade sorunu karşısındaki özgün konumu ortaya çıkmaktadır. Tarih «bilim» midir, yoksa «sanat» mı? Bu konuda büyükbabalarımız, 1800'ler civarında, ciddi bir şekilde tartışmayı seviyorlardı. Daha sonra, 1890'lı yıllara doğru, biraz ilkel bir pozitivizm atmosferi içinde yoğrulmuş olarak, bazı yöntem uzmanlarının tarihsel çalışmalarda «biçim» ağını verdikleri konudaki aşırı dikkatlerine halkın önem vermesine kızdıkları görülmüştü. Sanat bilime karşı, biçim fona karşı : skolastik kafalara uygun gelen bir sürü kavgâ.

Tam bir denklemde, doğru bir cümlede olduğundan daha az güzellik yoktur. Fakat, her bilimin kendine özgü kendi dil estetiği vardır. İnsani olaylar özsel olarak çok ince olgulardır ve çoğu matematik ölçüme müsait değildir. Bunları iyi aktarmak, daha sonra da derinliklerine girebilmek için (çünkü çoğu zaman söylenilmek istenilen tam anlaşılamamaktadır), büyük bir dil inceliği, konuşma tonunda doğru renkler gereklidir. Hesaplamanın mümkün olmadığı yerde, teklif zorunlu hale gelmektedir. Fizik dünyanın gerçeklerinin ifade edilmesiyle, insan zihninin gerçeklerinin ifadesi arasındaki zıtlık, sonuçta frezeciyle yaylı çalgı üreticisi arasındakiin aynıdır : her ikisi de milimetrik olarak çalışmaktadırlar; fakat frezeci kesinliği mekanik aletler kullanarak sağlamakta; yaylı çalgı yapan ise, herşeyden önce kulak ve parmaklarının hassaslığına güvenmektedir. Ne frezecinin yaylı çalgı imalatçısının ampirizmiyle yetinmesi, hemde yaylı çalgı yapımcısının frezeciye taklid etmesi iyi olmayacaktır. Ei becerisi gibi bir de kelime berecisi olduğu inkâr edilebilir mi?

III. TARİHSEL ZAMAN

«İnsanlar bilimi» demiştik. Bu henüz çok bulanıktır. Buna «insanların zaman içinde» ifadesini eklemek gerekmektedir. Tarihçi yalnızca «insani» olanı düşünmekle kalmaz. Düşüncesinin doğal olarak soluk aldığı atmosfer, süre kategorisidir.

Kuşkusuz, hangisi olursa olsun, bir bilimin kendini zamandan soyutlayabileceği zorlukla hayal edilebilir. Ancak, bu bilimlerden çoğu, konvansiyon gereği, zamanı yapay olarak homojen parçalara bölmektedirler ve bu durumda zaman artık bir ölçüden başka birşeyi temsil etmemektedir. Atılımının tersine çevrilmezliğine teslim edilmiş somut ve yaşayan gerçeklik olan tarihin zamanı, bunun tersine olarak olguların bezlendikleri plazmanın bizzat kendidir ve burası bu olguların anlaşılabilirlik yeri olarak ortaya çıkmaktadır. Radyoaktif bir cismin başka cisimlere dönüşebilmek için ihtiyaç duyduğu saniye, yıl veya yüzyıl sayısı, atomistik bilimi için temeldir. Fakat bu değişmelerden şunun veya bunun, bundan bin yıl önce, dün veya bugün olmuş olması, veyahut da yarın olması kuşkusuz jeologu ilgilendirecektir, çünkü jeoloji kendi tarzında tarihsel bir bilimdir ve fizikçi ona göre tamamen soğuktur. Buna karşılık, hiçbir tarihçi Sezar'ın Galya'yı fethetmek için 8 yıl uğraştığını, yeniyetme Erfurt ortodoksluğundan Wittemberg ıslahatçısı haline gelebilmek için Luther'e 15 yıl gerektiğini farketmekle tarihçi tatmin olmayacaktır. Onun için, Galya'nın fethinin Avrupa toplumlarının değişimi içindeki tam kronolojik yerini belirlemek daha büyük bir önem taşımaktadır; ve Martin biraderinki gibi bir ruhsal bunalımın evrensel olarak ne içerdiğini asla ihmal etmeksizin, tarihçi bu konuda ancak hem bu olayın kahramanı olan adamın, hem de bu olayın iklimi olan uygarlığın kader eğrisi üzerindeki momentini kesinlikle saptamaksızın, yargıya varamaz.

Oysa, bu gerçek zaman, doğası gereği bir devamlılıktır. Bu aynı zamanda sürekli bir değişmedir. Bu iki yüklem antitezinden tarihsel araştırmanın büyük sorunları ortaya çıkmaktadır. Bu antitez diğer herşeyden önce, çalışmalarımızın varoluşunun mantığını dahi tartışmalı hale getirmektedir. Çağların kesintisiz takibi içinde, parçalara ayrılmış birbirini izleyen iki dönem olsun. Bunlar arasında süre akımının meydana getirdiği bağ hangi ölçüde, bizzat bu süreden doğmuş olan benzemezliğe galip gelecektir veya yenik düşecektir; daha eski olanın tanınması, daha yeni olanın anlaşılması için zorunlu mu, yoksa gereksiz olarak mı kabul edilecektir?

IV. KÖKENLER PUTU

Bir *inea culpa* ile başlamak hiçbir zaman kötü değildir. Geçmiş başlıca araştırma özneleri haline getirmiş insanlar için doğal olarak benimsenmiş olan, daha yakının daha uzakla açıklanması, araştırmalarımıza bazen hipnoz derecesine varacak kadar egemen olmuştur. En karakteristik biçimiyle, bu tarihçiler kabilesinin putunun

bir adı vardır : bu kökenler sabit fikridir. Tarihsel düşüncenin gelişimi içinde bunun da özel lütfu nail olduğu anlar olmuştur.

Öyle sanıyorum ki, Renan birgün şöyle yazmıştır (hafızadan ve korkarım ki eksik olarak zikrediyorum) : «Bütün insani nesneler içinde herşeyden önce kökenler araştırılmaya layıktırlar.» Ve cndan da önce Sainte-Beuve «Başlayanı merakla gözlüyor ve kaydediyorum» demiştir. Fikir tam da onların çağına aittir. Kökenler kelimesi de. **Hristiyanlığın Kökenleri**'ne biraz sonra **Çağdaş Fransa'nın Kökenleri** cevap vermiştir; ikinci kuşaktan ardılları saymaksızın. Fakat kelime endişe vericidir; çünkü ikirciklidir.

Yalnızca «başlangıçlar» anlamına mı gelmektedir? Böyleyse oldukça açık olacaktır. Ancak, tarihsel gerçekliklerin çoğu için çekince koymak gerekir, çünkü şu başlangıç noktası kavramı özellikle kaypak olarak kalmaya devam etmektedir. Kuşkusuz bu bir tanım sorunudur. Ancak, ne yazık ki çok kolaylıkla verilmesi unutulmuş bir tanım söz konusudur.

Acaba kökenlerden bunun tersine, nedenler mi anlaşılacaktır? Eğer böyleyse, doğa gereği illi araştırmalara sürekli olarak içkin (ve hiç kuşkusuz insan bilimlerinde daha fazla) zorluklardan başka birşey ortada kalmayacaktır.

Fakat iki anlam arasında, genellikle çok açık olarak hissedilmediğinden ötürü daha da tehlikeli hale gelen, bir sirayet sıklıkla meydana gelmektedir. Gündelik kelime haznesinde kökenler, kendi kendini açıklayan bir başlangıçtır. Bundan da kötüsü : kendini açıklamaya yeterli olan bir başlangıçtır. İkirciklik buradadır, tehlike buradadır.

Her türden kutsal kitap tefsiri faaliyetinde o kadar da belirgin olan bu embriyogenetik obsesyon üzerine yapılacak bir araştırma çok ilginç olurdu. İmanını kaybetmiş bir rahibe karşı Barrés «sıkıntınızı anlayamıyorum» diye itiraf ediyordu. «Birkaç İbranice kelimenin etrafında birkaç bilginin sürdürdükleri tartışmanın benim duyarlığım üzerinde ne gibi etkileri olabilir? Kiliselerin havası yeterlidir.» Ve Maurras kendi hesabına : «Dört tane karanlık Yahudinin incilleri bana ne verebilirler?» («karanlık,» öyle sanıyorum ki halktan anlamına geliyor; çünkü Mathieu, Marc, Luç ve Jean'ın en azın-

dan belli bir edebi seçkinliğe sahip olduklarının inkârı zordur). Bu şakacılar bizi esnetmektedirler ve ne Pascal, ne de Bossuet herhalde böyle konuşmazlardı. Kuşkusuz, tarihe hiçbir şey borçlu olmayan bir dinsel deneyi kavramak mümkündür. Saf tanrısalıcı için bir iç aydınlanma Tanrıya inanmak için yeterli olacaktır. Ama Hristiyanların Tanrısına inanmak için değil. Çünkü, daha önce de hatırlattım, Hristiyanlık özü gereği tarihsel bir dindir : bundan ilk dogmaların tarihsel olaylara dayandığını anlayınız. **Credo**'yu tekrar okuyunuz : «Poncus Pilatus zamanında çarmıha gerilen... ve üçüncü gün ölüler arasından yeniden dirilen... İsa'ya inanıyorum.» İmanın başladığı yer aynı zamanda onun temelleri de olmaktadır.

Oysa, belli bir dinsel çözümleme biçimi içinde, kendi varlık nedenlerine sahip olabilecek olan bu uğraşlar, kuşkusuz önlenemez nitelikteki bir sirayetle, meşruluklarının çok daha tartışmalı olduğu diğer araştırma alanlarına da yayılmıştır. Bu alanlarda da, başlangıçları merkez alan bir tarih, değerlerin takdirinin hizmetine verilmiştir. Taine kendi çağının Fransa'sının «kökenleri»nin derinlerine ulaşmaya çalışırken, eğer ona göre yanlış bir insan felsefesinden kaynaklanan bir siyasetin yanlışlığını amaçlamamışsa, acaba kendine önerdiği amaç ne idi? Söz konusu olan ister Germen istilaları veya İngiltere'nin Normanlar tarafından fethi olsun, geçmiş yalnızca bugünü daha fazla meşrulaştırmak veya onu mahkûm etmek amacıyla açıklayabilmek üzere kullanılmıştır. Öylesine ki, durumların çoğu itibarıyla kökenler şeytanı belki de gerçek tarihin diğer şeytani düşmanının basit bir şekil değiştirmesinden ibaret kalmıştır : yarılama **maniası**.

Ancak, gene Hristiyanlık incelemelerine geri dönelim. Bu, kiliselerimizde gündelik olarak kendini tanımladığı haliyle katolik dine karşı tavrını saptamak peşinde olan huzursuz vicdan için başka şey; varolan katolikliği bir gözlem olgusu olarak açıklamak isteyen tarihçi için ise daha başka birşeydir. Bugünkü dinsel olguların doğru anlaşılması için vazgeçilmez olan bunların başlangıçlarının bilinmesi olgusu, kendiliğinden de anlaşılacağı üzere, onları açıklamaya yetmemektedir. Sorunu basitleştirebilmek için; kendisi hiç değişmemiş bir ad altında -iman-, özünde gerçekten değişmeksizin kalıp kalmadığını sormaktan dahi vazgeçelim. Bir gelenek ne kadar dokunulmamış varsayılırsa varsayılın, muhafaza edilmesinir ne-

denlerini açıklamak her zaman gerekli olacaktır. İnsani nedenlerin anlamı : Tanrısal bir eylem hipotezi bilimsel alanın dışında kalacaktır. Demek ki sorun tek kelimeyle, artık İsa'nın önce çarmıha gerilip sonra yeniden dirilip dirilmediğini bilmek değildir. Artık bilinmesi söz konusu olan, nasıl olup da etrafımızda bu kadar insanın çarmıha gerilmeye ve yeniden dirilmeye inandığıdır. Diğer yandan, bir inanca sadakat, aşikâr bir şekilde, bu karakterin tezahür ettiği grubun genel yaşamının veçhelerinden yalnızca biridir. Bu sadakat, tıpkı ya toplumsal yapıya, ya da zihniyet alanına ait bir sürü çizginin birbirlerine dolaştıkları bir düğüm gibidir. Tek kelimeyle bu sadakat, koskoca bir insani iklim sorunu çıkartmaktadır. Meşe palamuttan doğar. Fakat meşe olması ve meşe olmaya devam etmesi ancak, artık embriyoloji alanına ait olmayan uygun çevre koşullarına rastlaması halinde mümkündür.

*
**

Dinsel tarih burada sadece örnek olarak zikredilmiştir. İnceleme hangi insani faaliyete ilişkin olarak yürütülürse yürütülsün, köken araştırmacılarını hep aynı hata beklemektedir : bir soy zincirini açıklama ile karıştırmak.

Bu zaten sonuç olarak, bilinen en eski anlamı bugünkü anlama getirdiklerinde herşeyi söylediklerini sanan eski etimologların yanlışlamasıdır; tıpkı «bureau» kelimesinin ilk olarak bir kumaşı veya «timbre» (pul) kelimesinin de bir tamburayı ifade ettiğini kanıtlandıklarında olduğu gibi. Bunların davranışı tıpkı, esas büyük sorunun anlam kaymasının nasıl ve niçin olduğunu bilmemek gibidir. Ve bilhassa herhangi bir kelimenin geçmişi kadar, kelime haznesinin bugünkü hali taarfindan saptanan bir rolü yokmuş gibi ki, zaten bu da o anın toplumsal koşulları tarafından belirlenmektedir. Bir bakanlığın bürolarında, büro bürokrasi anlamına gelmektedir. Postanedeki gişeden pul istediğimde, terimi bu şekilde kullandığım hal, bir posta hizmetinin örgütlenmesinin yavaş yavaş biçimlenişle birlikte oluşabilmek için, insan düşünceleri arasındaki mübadelelerin geleceği konusunda belirleyici bir teknik dönüşüme ihtiyaç duymuştur. Bu, eskiden devlet tarafından basılan damganın yerine pulun geçmesinde ifadesini bulmaktadır. Bu durum basitçe, kelimenin eski anlamlarının mesleklere göre uzmanlaşarak, bugün birbirlerinden çok uzaklaşmaları sayesinde mümkün olmuştur; o ka-

dar ki, zarfımın üzerine yapıştıracağım pul ile, örneğin müzik araçları satıcısının ürünlerinin kalitesiyle övünmesine izin veren «pul» arasında hiçbir anlam karışıklığı tehlikesi bulunmamaktadır.

«Feodal rejimin kökenleri» denilmektedir. Bunları nerede aramalı? Bazıları «Roma'da» diye cevap vermişlerdir. Diğerleri de «Germanya'da» diye. Bu serapların nedenleri aşikârdır. Şurada veya burada bazı uygulamalar gerçekten vardılar -yanaşmalık, savaşçı arkadaşlık ilişkileri, hizmetlerin ücreti olarak toprak- ki Avrupa'da feodal denilen çağa mensup olan daha sonraki kuşaklar bunları sürdürmüşlerdir. Ayrıca bunları pek de fazla değiştirmemişlerdir. Her iki yandan da, bu kuşakların yavaş yavaş ve farkına varmaksızın hemen hemen tamamen yeni bir içerik kazandırarak kullanmaya devam ettikleri kelimeler özellikle varolmuşlardır -Latinlerde «**beneficium**,» Germenlerde «**fief**»-, çünkü tarihçilerin büyük hayal kırıklığına karşılık, insanların adet değiştirdikleri her seferinde, kelime hazinesi değiştirme gibi bir tavırları yoktur. Bunlar kuşkusuz çok yararlı farkına varışlardır. Ama, bunların nedenler sorununu çözdüklerine inanılabilir mi? Avrupa feodalitesi karakteristik kurumları itibariyle köhneliklerin süregitmesinden örülmüş bir doku olmuştur. Geçmişimizin bir evresinde, tamamen kendine özgü bir toplumsal ortamdan doğmuştur.

Seignobos bir yerlerde şöyle demiştir : «18. yüzyıl devrimci düşüncelerinin... 17. yüzyıl İngiliz düşüncelerinden geldiklerine inanıyorum.» Acaba, bu ifade ile bir önceki yüzyıla ait İngiliz eserlerini okuyan veya onların dolaylı etkilerini alan Fransız yayıncıların bunların siyasal ilkelerini benimsedikleri mi söylenmek istenmektedir? Seignobos'ya hak verilebilir. Ancak en azından, filozoflarımızın yabancı formüllere gerçekten entellektüel öz veya duyarlılık tonalitesi olarak kendi özgünlüklerinden hiçbir şey katmadıklarının varsayılması halinde. Fakat, oldukça keyfi bir şekilde de olsa, böylesine bir fikir ödünç alma olayına indirgense dahi, bu fikir akımının tarihi tamamen aydınlatılmış olmanın uzağında kalacaktır. Çünkü, aktarımın neden işaret edilen tarihte -ne daha önce, ne de daha sonra- meydana geldiğini bilebilme sorunu devam edecektir. Bir sirayetin olabilmesi için iki şey gereklidir : mikrop kuşakları ve hastalığın başladığı ortam.

Tek kelimeyle, tarihsel bir olgu asla momentinin dışında tam anlamıyla açıklanamaz. Bu, değişimin bütün aşamaları için doğrudur. Yaşadığımız aşama için olduğu gibi, diğer aşamalar için de. Arap atasözü bunu bizden önce söylemiştir : «İnsanlar babalarından çok

zamanlarına benzerler.» Geçmişin incelenmesi bu Doğu bilgeliğini unuttuğu için, bazen kredisini kaybetmiştir.

VI. GÜNCELİN VE GÜNCEL OLMAYANIN SINIRLARI

Ancak, bugünü tamamen açıklamasa bile, geçmişin bu açıklama açısından yetersiz olduğuna mı inanmak gerekir? Şaşırtıcı olan, sorunun bugün sorulabilir olmasıdır.

Aslında bize çok yakın bir döneme kadar, sorun hemen hemen ittifakla, önceden çözülmüş olarak kabul edilmiştir. Geçen yüzyılda Michelet, şu güzel, ama anın ateşleriyle dopdolu **Halk** kitabının başında «şimdiki zamanda, güncelde tutunmak isteyen günceli anlayamayacaktır» diye yazıyordu. Ve Leibniz tarihten beklediği yararlar arasına «geçmiş şeylerde bulunan şimdiki şeylerin kökenlerini» yerleştiriyordu : «çünkü bir gerçeklik ancak nedenlerinden ötürü en iyi anlaşılabilir» diye de ilâve ediyordu (6).

Fakat Leibniz'den beri, Michelet'den beri büyük bir olay meydana gelmiştir : tekniklerin birbirlerini izleyen devrimleri kuşakların psikolojik aralığını ölçsüzce aşmıştır. Belki de nedensiz olmayan bir şekilde, elektrik veya uçak çağının insanı kendini atalarından çok uzakta hissetmektedir. Bundan ihtiyatlı bir şekilde, onlar tarafından belirlendiğini düşünmekten vazgeçmektedir. Buna bir de, mühendis mantığında doğuştan varolan, modernci tavrı ekleyiniz. Bir dinamoyu çalıştırmak ve tamir etmek için yaşlı Volta'nın galvanizmi üzerindeki düşüncelerine nüfuz etmek gerekli midir? Kuşkusuz sakat, ama makineye bağlanmış zekâlara kendin spontane olarak empoze eden bir analogiyle, aynı şekilde şimdinin büyük sorunlarını anlayabilmek ve onları çözmeye teşebbüs etmek için, geçmiş sorunları analiz etmenin hiçbir işe yaramayacağı düşünülebilir. Tam anlamıyla farkına varmaksızın, onlar da bu modernci atmosferin içinde ele alındıklarında, tarihçiler kendi alanlarında da yakın ile uzağı birbirinden ayıran sınırın daha az sabit olmayan bir hareketle yer değiştirdiği duygusuna nasıl olup da kapılmayacaklardır? Eskiden bütün ekonomi politik ders kitaplarında güncelliğin normu olarak yer alan sabit para rejimi ve altın etalon, bugünün iktisatçısı için acaba halâ şimdiki zaman mıdır, yoksa daha şimdiden küf kokan bir tarih mi? İstenmeden yanlış olan bu akıl yürütmelerin gerisinde daha az tutarlı ve en azından görünüşteki basitliği bazı zihinleri cezbetmiş olan bu düşünceler demetini keşfetmek kolaydır.

Zamanların geniş akışı içinde, zayıf genişlikte bir aşamanın ayrı bir kenara konulabileceğine inanılmaktadır. Bizden başlangıç noktası olarak, nisbeten az uzakta olan bu aşama, nihai nokta olarak bizzat yaşadığımız günlere kadar ulaşmaktadır. Bu aşamada hiçbir şey, ne toplumsal veya siyasal durumun en belirgin karakterleri, ne maddî araçlar, ne de uygarlığın genel tonalitesi, yaşamaya alışık olduğumuz dünyanınkinden derin farklarla ayrılıyorsa benzememektedir. Tek kelimeyle, bize göre çok yüksek bir çağdaşlık katsayısı taşımaktadır. Bu da onun geçmişin geri kalanıyla karıştırılmama şerefini veya darasını meydana getirmektedir. Ben çok gençken çok yaşlı olan lise öğretmenlerimden biri bize «1830'dan bu yana artık tarih değildir» diyordu, «bu siyasettir.» Bugün artık «1830'dan bu yana» -üç şanlılar da kendi cephelerinden yaşlandılar-, «bu siyasettir» denilmeyecektir. Onun yerine, saygılı bir eda ile «sosyolojidir.» veya daha az kaale alarak «gazeteciliktir» denilecektir. Ancak bu arada çoğu şunu tekrar edeceklerdir: 1914'den veya 1940'dan sonrası artık tarih değildir. Ve zaten bu dışlamanın nedenleri üzerinde de aralarında anlaşamayacaklardır.

Bazıları, bize en yakın olayların bu niteliklerinden ötürü her türden serinkanlı incelemeye isyan ettiklerini düşünerek, saf Clio'yu (Eski Yunan mitolojisinde tarih ve epik şiir **musa'sı**; bir kâğıt rulosu veya kitap sandığının önünde ayakta durmuş veya oturmuş olarak tasvir edilmektedir MAK) çok yakıcı temaslardan korumak istemektedirler. Öyle sanıyorum ki, benim yaşlı öğretmenim böyle düşünüyordu. Kuşkusuz bu düşünce, sinirlerimize fazla hakim olmadığımız inancına dayanmaktadır. Bu aynı zamanda, duygusal titreşimlerin sahneye çıkmalarıyla birlikte, güncel ile güncel olmayan arasındaki sınırın zorunlu olarak bir zaman aralığının matematik ölçümünden uzak kalacağını unutmaktır. İlk öğretmenlik deneylerime başladığım bir Languedoc lisesinde, beni talim çavuşunun koca sesiyle uyaran safdil müdürüm, acaba bana «burada 19. yüzyıl çok tehlikeli değildir. Fakat din savaşlarını incelerken çok temkinli olunuz» derken o kadar haksız mıydı? Gerçekte, çalışma masasının başına geçtiğinde kendini onun virüsünden soyutlama gücüne sahip olmayan, bunun salgıladığı zehirlerin bir **İlyada** veya **Ramayana**'nın yorumuna kadar sızmasına yol açabilecektir.

Bunun tersine, başka bilginler insanın şimdisinin bilimsel bilgiye mükemmel olarak konu olabileceğini düşünmektedirler. Fakat, bu incelemeyi geçmişi inceleyenden tamamen farklı disiplinlere tahsis etmektedirler. Örneğin, çağdaş ekonomiyi, zaman içinde birkaç onyılla sınırlandırılmış bir gözlemler bütününe yardımıyla anla-

bileceklerini ve çözümleyebileceklerini iddia etmektedirler. Tek kelimeyle, yaşadıkları çağ, bir öncekinden çok canlı zıtlıklarla farklılaşmış olarak kabul etmektedirler ve bu nedenle de kendi çağlarını, kendi açıklamasına kendi sahip olarak ele almaktadırlar. Sıradan meraklıların çoğunun içgüdüsel tavırları da böyledir. Biraz uzaktaki dönemlerin tarihi onları ancak zararsız lüksler olarak cezbedebilmektedir. Bir yanda ölüm aşkıyla, ölü tanrıları soymakla meşgul bir avuç antikacı; diğer yanda da sosyologlar, iktisatçılar, gazeteciler : sadece canlı olanı araştıranlar.

VI. ŞİMDİYİ GEÇMİŞLE ANLAMAK

Yakından bakıldığında, şimdiye böylece tanınmış olan kendiliğinden anlaşılabilirlik ayrıcalığı, bir dizi garip aksiyoma dayanmaktadır.

Bu düşünce öncelikle, insani koşulların, bir veya iki kuşaklık bir aralıkta, yalnızca çok hızlı olmakla kalmayıp, aynı zamanda bütünsel bir değişime maruz kaldıklarını varsaymaktadır. Öylesine ki, birazıcık eski hiçbir kurum, geleneksel hiçbir davranış biçimi ne laboratuvar, ne de fabrika devrimlerinden yakalarını kurtarabilmişlerdir. Böylesine bir ele alış, bir süre, toplumsal yaratıya özgü direnç gücünü unutmak anlamına gelmektedir.

İnsan zamanını, sonradan az veya çok mahkûmu olacağı mekânizmalar kurmakla geçirmektedir. Kuzeydeki kırsal alanlarımızda dolaşan hangi gözlemci, tarlaların garip desenleri karşısında şaşkınlığa düşmemiştir? Mülkiyet değişikliklerinin, çağlar boyunca ilkel şemada meydana getirdiği farklılaşmalara rağmen, ölçüsüzce dar ve uzayıp giden şu sınır şeritlerinin işlenebilir toprağı muazzam sayıda parsel bölmüş olmasının seyri, bugün bile ziraatçıyı şaşırtacak şekilde sürüp gitmektedir. Böylesine bir düzenlemenin yol açtığı güç israfı, çiftçileri maruz bıraktığı sıkıntılar hiç de inkâr edilebilir nitelikte değildir. Bu durum nasıl açıklanabilir? Çok aceleci gazeteciler bunun Medeni kanun ve kaçınılmaz etkileriyle açıklanacağı cevabını vermişlerdir. Madem böyle bir durum vardır, miras konusundaki yasalarımızı değiştirin diye de eklemektedirler. Eğer tarihi daha iyi bilselerdi, eğer yüzyılların ampirizmiyle oluşmuş bir köylü zihniyetini daha iyi sorgulasalardı, çarelerinin etkinliğinin düşük

olduğunu anlarıydı. Gerçekten de, bu yapı o kadar eski kökenlere kadar geri gitmektedir ki, hiçbir bilim adamı bugüne kadar tatmin edici bir şekilde bunu açığa çıkartmayı başaramamıştır; kuşkusuz Dolmen Çağının çiftçileri Birinci İmparatorluğun hukukçularından çok daha fazla bu duruma neden olmaktadır. Böylece uzayıp giden neden üzerindeki hata, zorunlu olarak tedavi üzerinde de hataya yol açmaktadır. Geçmiş hakkındaki cehalet, şimdi hakkındaki bilgiye zarar vermekle kalmamakta; şimdiki zamandaki eylemin bizzat kendini de tehlikeye sokmaktadır. Bundan da fazlası olmaktadır. Ne olmuş olursa olsun, bir toplumun yaşadığı dönemin hemen öncesindeki an tarafından tamamen belirlenmiş olması için, yalnızca kemikleşmemiş ve değişmeye mükemmel bir şekilde uyum sağlayan bir yapıya sahip olması yetmez; aynı zamanda kuşaklararası mübadelenin eğer deyim yerindeyse, tek sıra halinde olması -yani çocukların atalarıyla sadece babalarının aracılığıyla ilişkide olmaları- da gerekir.

Oysa bu hal, ilişkinin tamamen sözel olduğu durumlarda bile geçerli değildir. Örneğin köylerimize bakınız, çünkü çalışma koşulları buralarda ana ve babayı gün boyunca küçük çocuklardan uzakta tutmakta ve böylece bunlar da yaşlılar tarafından yetiştirilmektedirler. Böylece, her yeni zihniyet oluşumunda geriye doğru bir adım atılmakta ve bu durumda değişmelerin gerçek taşıyıcısı kuşağın üstünden, en şekle gelebilir beyinlerle en kristalize olmuş beyinler bu geri adımla birbirlerine bağlanmaktadır. Hiç kuşumuz olmamalıdır ki, hemen bütün köylü toplumlarına içkin olan geleceğe bürünme buradan gelmektedir. Örnek olay özellikle açıktır. Ama tekil bir olay değildir. Esas olarak uç gruplar arasında etkili olan yaş gruplarına özgü zıtlasmalar gençlerin yalnızca olgunlardan değil, yaşlılardan aldıkları derslerden de kaynaklanmaktadır.

*
**

Aslında, bir uygarlığın devamlılığını sağlayan düşünce aktarımları bazen birbirlerinden çok uzakta olan kuşaklar arasında bile, yazı sayesinde **a fortiori** kolaylaşmaktadır. Luther, Calvin, Loyola : kuşkusuz bunlar eskinin insanlarıdır, 16. yüzyılın insanları ki, onları anlamaya ve anlatmaya soyunmuş olan tarihçi, ilk ödev olarak onların çağının zihinsel atmosferiyle yoğrulmuş, tam anlamıyla bizim olmayan sorunlarıyla karşı karşıya olan onların ortamına doğru yer değiştirmek zorundadır. Ancak bu arada, acaba şimdiki dün-

yanın doğru anlaşılabilmesi için, bizden birkaç yüzyıl uzak olan Protestan reformu ve Katolik reformunun kavranmasının, açıkçası zaman içinde bize daha yakın, ama daha geçici olan birçok diğer düşünce veya duyarlık hareketinden daha fazla değerli olmadıklarını söyleme cesaretine sahip olunabilecek midir?

Sonuçta, hata aşikârdır ve kuşkusuz onu yok etmek için formüle etmek yeterlidir. İnsani gelişme akımı, herbiri birkaç hayat boyu süren kısa ve derin sarsılmaların birbirini izlemesi biçiminde düşünülmektedir. Bunun tersine olarak gözlem, bu muazzam süreklilik içinde, büyük sarsıntıların en yakınlarla olduğu kadar en uzaklara da moleküllerini saçmaya ehil olduklarını kanıtlamaktadır. Yalnızca myriametreleri (10 km.) saymakla yetinip, ayın dünya üzerindeki etkisinin güneşinkinden daha önemli olduğu sonucuna varan bir yer fizikçisi için ne demeli? Ne zaman içinde, ne de gökyüzünde, bir gücün etkisi yalnızca mesafeyle ölçülemez.

Nihayet, geçmiş şeyler arasında, bugünü yönetmekten uzaklaşmışa benzeyenleri -hiçbir iz bırakmadan kaybolan inançlar, ölü doğmuş toplumsal biçimler, ölmüş teknikler- bugünün anlaşılması konusunda yararsız saymak mümkün müdür? Bu, belli bir karşılaştırma kalevyesi olmaksızın gerçek bilginin olamayacağını unutmak anlamına gelmektedir. Açıktır ki, yakınlaşmanın hem farklı ama aynı zamanda akrabalık olan gerçekler üzerine yaslanması koşuluyla. Yukarıda söylediğimiz durumda da bunun böyle olduğu inkâr edilemez.

Kuşkusuz Machiavelli'nin yazdığı, Hume veya Bonald'ın düşündükleri gibi zaman içinde «en azından birşeyin sabit olduğunu : bunun da insan» olduğunu bugün artık kabul etmiyoruz. İnsanın da çok değiştiğini öğrendik : zihniyetinde ve kuşkusuz vücudunun en ince mekanizmalarına varıncaya kadar her yerinde. İnsanın zihinsel atmosferi derinlemesine değişmiştir; hijyeni, beslenmesi de bunun gerisinde kalmamaktadırlar. Ancak, insani doğada ve insani toplumlarda sürekli bir fonun bulunması gerekir. Bu olmaksızın, insan ve toplum kelimeleri bile hiçbir anlam ifade etmezler. Öyleyse bu insanları, ancak onları belli bir andaki özel durumlar karşısındaki tepkilerini inceleyerek anlayabileceğimizi mi iddia etmeliyiz? Bu anda oldukları hakkında deney yetersiz olacaktır. Geçici olarak, düşük düzeyde görünür nitelikte, fakat her an dirilebilecek olan birçok hayatlılıklar, az veya çok bilinçsiz motor mekanizmaları, bireysel veya kollektif tavırlar karanlıkta kalacaklardır. Tekil bir deney her zaman bizzat kendi faktörlerini ayıklamaktan ve buna bağlı olarak da bunları kendi yorumuna malzeme olarak sunmaktan, aciz kalacaktır.

VII. GEÇMİŞİ ŞİMDİYLE ANLAMAK

Çağların bu dayanışması o kadar güçlüdür ki, aralarındaki anlaşılabilirlik bağları gerçekten çift yönlüdürler. Şimdinin anlaşıl-maması kaçınılmaz bir şekilde, geçmiş hakkındaki cehaletten kay-naklanmaktadır. Fakat, eğer şimdiki zaman hakkında hiçbir şey bi-linmiyorsa, geçmişini anlamak için kendini tüketmek de belki aynı derecede boş olabilir. Anekdotu daha önce başka bir yerde anlat-mıştım. Stockholm'de Henri Pirenne'e refakat ediyordum; daha ge-lir gelmez bana «önce nereyi göreceğiz? Öyle sanıyorum ki yeni yapılmış bir Belediye Sarayı varmış. Ondan başlayalım» dedi. Da-ha sonra, sanki bir şaşkınlığı gidermek istermişcesine, «eğer bir an-tikacı olsaydım sadece eski şeylerde gözüm olurdu. Fakat ben bir tarihçiyim ve bu nedenle de hayatı seviyorum» diye ekledi. Bu ya-şayanı takdir etme becerisi, işte tam da tarihçinin temel niteliğini meydana getirmektedir. Aramızdan en büyük olanların hepsinin sa-hip oldukları üslûp soğukluğundan aldanmayalım. Fustel veya Ma-itland kendi biçimlerinde daha sade ve katı bir üslûba sahip olmuş-lardır, ama bu sadelik ve katılık Michelet'ninkinden de geri kalma-maktadır. Ve belki de, bu ilke olarak ancak beşikteyken kendine ih-san edilebilen bir peri armağanıdır. Bu üslûp aynı zamanda sürekli olarak denenip geliştirilmek zorundadır da. Nasıl? Tıpkı bizzat Pi-renne'in örneğini verdiği gibi, bugünle sürekli temas halinde olarak.

Çünkü, eski metinlerin yerine ikâme edilmesi gereken insani hayatın titreşimleri, burada duygularımız tarafından doğrudan al-gılanabilirler. Birçok kereler savaş ve çarpışma hikâyeleri okudum ve sık sık da anlattım. Acaba, kuşatılmanın bir ordu için, bozgunun bir halk için meydana getirdiği müthiş bulantıyı bizzat kendi yaşa-madan, bunları tanımak fiilinin tam anlamı içinde tanıyabilmiş miy-dim? 1918 yazı ve sonbaharı süresince bizzat kendim zaferin neşe-sini ve rahathğını solumadan önce (bu arada, ciğerlerimi aynı havay-la birkez daha doldurmayı umuyorum, fakat ne yazık ki, havanın kokusu tam anlamıyla aynı olmayacak) bu güzel kelimenin tam an-lamını gerçekte: biliyor muydum? Gerçekte, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde, onları gerektiği yerde biraz farklılaştırmak kastıyla, ye-ni renkler kullanarak geçmişini yeniden inşa etmenin unsurlarını son çözümlemede hep gündelik deneylerimizden almaktayız : kaybol-muş ruh halelerini, baygın düşmüş toplumsal biçimleri ifade etmek için kullandığımız adların bizatihi kendilerinin, eğer öncelikle insan-ların yaşadıklarını görmeseydik, bizim için ne gibi bir anlamları ola-bilirdi ki? Bu içgüdüsel etkilenenmenin yerine, bilinçli ve denetimli bir gözlemi ikâme etmek yüz kere daha iyidir. Büyük bir matema-

tikçi, öyle sanıyorum ki, yaşadığı dünyada kapalı gözlerle dolaşsa dahi daha az büyük olamaz. Fakat etrafındaki insanlara, nesnelere, ne de olaylara bakma zevkine sahip olmayan bir bilim adamı, Pi-renne'in dediği gibi belki yararlı bir antikacının adını hakedecektir. Fakat uslu bir şekilde, tarihçi adından vazgeçmiş olacaktır.

*
**

Üstelik yalnızca tarihsel duyarlılığın eğitimi tehlikede değildir. Bazen belli bir çizgi üzerinde, bugünün bilgisinin geçmişin anlaşılması için doğrudan doğruya olduğu durumlarda da ortaya çıkmaktadır.

Aslında, tarihçilerin araştırmaları sırasında benimsedikleri düzenin, olayların düzenine göre zorunlu olarak biçimlendiğine inanıldığında ortaya çıkacak olan hata, ağır bir hata olacaktır. Tarihin gerçek hareketini belirlemek için bu gibi tarihçilerin Maitland'ın dediği gibi, onu «tersten» okumaktan yararları olacaktır. Çünkü, her araştırmamanın doğal eğilimi daha iyi veya daha az kötü bilinenden en karanlığa doğru gitmektir. Kuşkusuz, çağlar boyunca aşağı inildikçe belgelerin ışığı düzenli olmamaktadır. Örneğin, M.S. 10. yüzyıl hakkındaki bilgilerimiz Caesar veya Augustus çağına ait olanlara nazaran kıyaslanamaz ölçüde kötüdürler. Durumların çoğu itibariyle, daha yakın çağlar, nisbi aydınlık bölgeleriyle çakışmamaktadır. Bir de buna öne ve arkaya mekanik olarak hareket edildiğinde, belki de denendiklerinde hayali oldukları ortaya çıkacak olan olguların başlangıç veya nedenlerini aramakla vakit kaybetme riskinin her zaman bulunmadığını ekleyiniz. Kendini empoze ettiği yerlerde temkinli bir regressif yöntemi uygulamayı ihmal eden en şöhretli meslekdaşlarımız bazen şaşırtıcı hatalara düşmüşlerdir. Fustel de Coulanges, feodal kurumların «kökenleri»ne eğildiğinde, korkarım ki bunlar hakkında oldukça karışık bir imaja sahipti ve ikinci el kaynaklardan kötü bilgilerle mücehhez olarak, tamamen yanlış renkler içinde algıladığı serfliği, feodal kurumların ilk ürünü olarak görmektedir.

Oysa, sanıldığından daha az istisnai olarak, o güne ulaşabilmek için onu bugüne kadar izlemek gerekmektedir. Bazı temel karakteristikleri itibariyle, daha önceden de bildiği üzere, kırsal manzaramız çok uzak tarihlerden itibaren meydana gelmiştir. Fakat bu sisli oluşumun sırlarına ulaşabilmemize izin verecek olan birkaç na-

dir belgeyi yorumlayabilmek, soruları doğru sorabilmek, hatta konu hakkında fikir sahibi olabilmek için bir ilk koşulun yerine getirilmiş olması gerekir : bugünkü manzarayı gözlemek ve analiz etmek. Çünkü sadece bu, zorunlu hareket noktası olan bütünsel perspektifleri sağlayabilir. Kuşkusuz böyle yapmanın nedeni, bu resmi birkez dondurduktan sonra, onu geçmiş aşamalarda tedrici olarak ileri veya geri durumlara empoze etmek için değildir. Başka yerlerde de olduğu gibi, tarihçi burada bir değişimi yakalamak istemektedir. Fakat ele aldığı filmde yalnızca son kare bozulmamış durumdadır. Diğer karelerin bozuk çizgilerini yeniden inşa etmek için, öncelikle bobini geriye doğru çevirmek gerekmektedir.

*
**

Demek, zaman içinde tek bir insan bilimi vardır ve bu sürekli olarak, ölümlerin incelenmesinin canlıların incelemesiyle birleştirmek zorundadır. Buna ne ad verilmelidir? Daha önce, eski tarih adının neden bana en anlaşılır, en kapsayıcı geldiğini söylemiştim; bu ad aynı zamanda asırlık olmanın da ötesindeki bir çabanın heyecan verici anılarıyla yüklüdür ve bu nedenlerle de en iyi addır. Böylece tarihi, aslında ondan çok daha az yaşlı bazı önyargılara rağmen, şimdinin bilegisine kadar yaygınlaştırmayı önerirken, -savunmak gerekir mi?- hiçbir lonca talebi gözetilmemektedir. Hayat çok kısadır, en büyük dahiler için bile insanlık hakkında bütünsel bir deney için gereken bilgileri edinmek çok uzun zaman almaktadır. Bugünkü dünyanın uzmanları hep olacaktır; tıpkı Taş Çağının veya Mısırlıların de olacağı gibi. Her iki türden uzmanlardan istenilen sadece, tarihsel araştırmaların kendine yeterli hastalığından muzdarip olmadıklarını hatırlamalarıdır. Bu uzmanlar soyutlanmış olarak, kendi çalışma alanlarındakileri bile ancak yarım olarak anlayabileceklerdir; ve ancak yardımlaşmayla inşa edilebilecek olan yegâne gerçek tarih, evrensel tarihtir.

Ancak, bir bilim kendini yalnızca nesnesiyle tanımlayamaz. Sınırları kendi yönteminin doğasıyla da saptanabilir. Demek ki geriye, zamanımızdan uzaklaştıkça veya zamanımıza yaklaştıkça, araştırma tekniklerinin temel olarak farklılaşıp farklılaşmadıklarını sormak kalmaktadır. Bu, tarihsel gözlem sorununu ortaya koymak olacaktır.

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

TARİHSEL GÖZLEM

I. TARİHSEL GÖZLEMİN GENEL KARAKTERİSTİKLERİ

Başlayabilmek için, kararlı bir şekilde geçmişin incelenmesine yönelelim.

Terimin bu dar ve alışılmış anlamında ele alınmış olarak, tarihsel enformasyonun en aşikâr karakterleri çok kereler tasvir edilmişlerdir. Tarihçi, incelediği olayları, bize söylendiğine göre tanım gereği mutlak olarak kendi gözleyebilme olanağından yoksundur. Hiçbir Mısır tarihçisi Ramses'i görmemiştir. Hiçbir Napolyon savaşları uzmanı Austerlitz toplarının gürlemesini duymamıştır. Demek ki, bizden önceki yüzyıllardan ancak tanıkların anlattıklarına göre söz edebiliriz. Bu çağların karşısında, tıpkı hiç katılmadığı bir cinayeti aydınlatmaya çalışan bir sorgu yargıcının; gربه yakalandığından ötürü yatağına hapsediğundan ötürü deneylerinin sonuçlarını bir laborant aracılığıyla öğrenen bir fizikçinin konumundayız. Şimdinin bilgisinin zıddında olarak, geçmişin bilgisi zorunlu olarak, tek kelimle, «dolaylı» olacaktır.

Bu farkına varışlarda bir gerçek payının olduğunu inkâr etmeyi kimse düşünmeyecektir. Ancak bu farkına varışlar hassas bir şekilde farklılaştırılmalıdırlar.

Varsayalım ki, bir ordu komutanı bir zafer kazanmış olsun. Cep- hede bunun hikâyesini yazmaya bizzat girişmiştir. Savaş planını yap- mış, savaşı yönetmiştir. Cephenin darlığı sayesinde (cephe dardır, çün- kü oyunumuzda bütün kozları biraraya toplamaya karar vermiş ola- rak, bir eski zaman çarpışması, yani dar bir alanda meydana gelen bir çarpışma düşünüyoruz) çarpışmaların hemen tamamını bizzat ken- di gözleriyle görebilir. Ancak hiç şüphemiz olmamalıdır ki, komutan birçok esas safha konusunda yardımcılarının verecekleri raporlara dayanmak zorunda kalacaktır. Diğer yandan, artık bir anlatıcı hali- ne geldiğinden, birkaç saat önce eylem içinde benimsediği tavrı bun- lara tabi olacaktır. Öyleyse, bir andan öbürüne, savaşın seyrine göre birliklerinin hareketini ayarlamak için ona en fazla faydasının oldu- ğuna inanılacak bilgiler hangileridir : dürbünü aracılığıyla az çok karışık olarak gördüğü imgeler mi, yoksa dolu dizgin haberciler ve- ya yaverlerin getirdikleri kanaatler mi? İnsanları yönetenler çok na- dir olarak bizzat kendi tanıkları olabilirler. Ancak, böylesine uygun bir varsayım halinde bile, şimdinin incelenmesinin ayrıcalığı olduğu iddia edilen şu meşhur doğrudan gözlemden geriye ne kalmaktadır?

Gerçekte doğrudan gözlem bir göz boyamadan başka birşey de- ğildir; en azından gözlemimizin ufkunun biraz genişlediği durumda bu böyledir. Görülmüş şeylerin her derlemesi, en azından yarısı itibariyle başkaları tarafından görülmüş şeylerden meydana gel- mektedir. İktisatçı olarak, bu ayın, bu haftanın mübadele hareketle- rini incelemekteyim; bu incelemeyi kendim düzenlemediğim istatistik- ler aracılığıyla yapmaktayım. Güncel olanın en uç noktalarını araş- tıran olarak, kamu oyunu o anın büyük sorunları üzerinde yoklamak istiyorum; sorular soruyorum, cevapları kaydediyor, karşılaştırıyor ve sıralıyorum. Bunlar bana ne sağlamaktadırlar? Konuştuklarımın az veya çok beceriksiz bir şekilde ifade ettikleri, bizzat kendi düşün- düklerini sandıkları hakkında sahip oldukları imaj veya düşünceler- i hakkında bana sunmayı umdukları imajdan başka birşey mi? Bun- lar benim deneyimin öznelidir. Fakat bir kobayı kesip biçen bir fizyologun, araştırılan bozukluk veya anormalliklerini kendi gözüy- le farketmesine karşılık, ben «sokaktaki adam»larımın ruh hallerini ancak bana vermeyi bizzat kabul ettikleri tablonun çerçevesinde tanıyabiliyorum. Çünkü, bir insan grubunun kaderinin meydana gel- diği, hareketlerin ve konuşmaların muazzam dokusu içinde, duyum- ları ve dikkat yeteneği tarafından sıkı sıkıya sınırlandırılmış olan birey ancak bu dokunun küçük bir köşesini farkedebilmektedir; çünkü diğer taraftan birey, kendi zihinsel durumlarının hemen bilin- cinden başka birşeye sahip değildir. Hangisi olursa olsun, zaman için-

deki insanlığa dair her bilginin hareket ve uygulama noktası, özünün büyük bir bölümünü başkalarının tanıklığına dayandıracaktır. Bugünü araştıran da, bu noktada geçmişin tarihçisinden çok daha iyi bir konumda değildir.

Fakat bundan da fazlası vardır. Geçmişin gözlemi, hatta çok uzak bir geçmişin gözleminin, bu kadar «dolaylı» olduğu kesin midir?

Bilgi nesnesiyle araştırmacı arasındaki bu uzaklık izleniminin, birçok tarih teorisyenine kendini bu kadar güçlü bir şekilde kabul ettirmesinin nedenleri çok iyi bir şekilde görülmektedir. Çünkü, bunlar herşeyden önce bir olaylar, hatta olay kesitleri tarihini düşünmekteydiler. Söylemek istediğim, haklı veya haksız olarak (bunu incelemenin zamanı gelmedi), nisbeten kısa bir sürenin meydana getirdiği bir sahnede, tıpkı klasik trajedilerde olduğu gibi anın bunalımının bütün güçlerinin biraraya geldiği bir anda gruplanmış olan birkaç kişinin davranış, söz veya eylemlerini (Devrim günleri, savaş, diplomatik müzakereler gibi) aynen resmetmeye aşırı bir önem gösteren tarihçilerdir. 2 Eylül 1792'de Prenses de Lambelle'in kellesinin bir mızrağın ucuna takılı olarak kraliyet ailesinin pencerelerinin önünde dolaştırıldığı anlatılmıştır. Doğru mudur? Yanlış mıdır? Kâtlıamlar hakkında şaşılacak bir dürüstlükte bir kitap yazmış olan Pierre Caron, bu konuda lâf etmeye cesaret edememiştir. Temple'in kulelerinden birinden korkunç korteji bizzat izleyebilmiş olsaydı, mutlaka birşeyler söylerdi. Bekleneceği üzere, bir bilim adamının soğukkanlılığını muhafaza ederek, hafızasına güvenmekten çekinerek, gözlemlerini anında not ettiği düşünülebilir. Böylesine durumlarda kuşkusuz tarihçi, şimdiki bir olayın iyi bir tanığına nazaran kendini biraz aşağı konumda hissetmektedir. Tıpkı haberlerin dalga dalga ilerlediği bir sıranın en arkasında gibidir. Burası kesin bilgi edinmek için iyi bir yer değildir. Daha önce, bir gece harekâtı sırasında «dikkat, solda obüs çukurları var» sözünün, bu yöntemle tek sıra halinde aktarıldığını görmüştüm. Sondaki adama bu söz «Sola gidin» biçiminde ulaştı, o da bu yöne bir adım attı ve yok oldu.

Ancak, başka olasılıklar da bulunmaktadır. İsa'dan birkaç bin yıl önce inşa edilmiş bazı Suriye kale şehirlerinde arkeologlar günümüzde, içleri çocuk iskeletleriyle dolu tamamen kapalı küpler bul-

muşlardır. Bu kemiklerin buraya tesadüfen geldiklerini varsaymamızın mantıksız olacağı üzere, tam da kentin inşası sırasında yapılmış ve ona bağlanmış insani kurbanlarla karşı karşıyayız. Bu uygulamalarda ifadelerini bulan inançlar hakkında, eğer varsa, o zamanın tanıklarına veya analogi yoluyla başka tanıklıklara başvurmak zorunda olduğumuz aşikârdır. Eğer biz kendimiz bu inançlara sahip değilsek, onları başkalarının anlattıklarından başka bir yolla tanıma olanağına sahip miyiz? Tekrarlamak gerekir ki, bize yabancı oldukları anda bütün vicdan olguları bu durumda olmaktadırlar. Bunun tersine, bizatihi kurban olayına gelince, konumuz çok farklıdır. Kuşkusuz bunu tam anlamıyla hemen kavrayamıyoruz -tıpkı bir ikinci zaman fosili bulan jeolog gibi-. Bu anlayamayışımız Brown hareketi üzerinde molekül hareketinin etkilerini ortaya koyan fizikçininkinden de farklı değildir. Fakat, çok basit bir akıl yürütme her türden başka açıklama olanağını dışlayarak, gerçekten gözlenen nesneden, bu nesnenin kanıt sağladığı olguya geçişi sağlamaktadır -bu ilkel yorumlama faaliyeti sonuç olarak, onlar olmasaydı hiçbir duyumun algılanma haline dönüşümeyeceği içgüdüsel zihinsel işlemlere çok yakındır-. Bu durumda nesne ile bizim aramızda diğer hiçbir gözlemciye gerek yoktur. Bu yöntemin uzmanları, tarihçinin zihnine ancak diğer insani zihinler kanalıyla ulaşılabilen bilgileri genelde dolaylı tanıma olarak kabul etmişlerdir. Terim belki de çok iyi seçilmiş değildir; sadece bir aracının varlığını işaret etmekle yetinmektedir; bu zircirlemenin neden zorunlu olarak insan doğasına ait olacağı anlaşılmamaktadır. Ancak, kelimeler üzerinde tartışmaksızın, genel kullanımı kabullenelim. Bu anlamda, Eski Suriye'deki duvar mezarlarının kuşkusuz dolaylı hiçbir yanları bulunmamaktadır.

Diğer yandan, geçmişin başka kalıntıları da bize böylesine doğrudan ulaşma olanağı sunmaktadırlar. Hemen tamamı itibariyle, yazılı olmayan tanıkların ezici çoğunluğu ile yazılı olanların da oldukça büyük kısmı böyledir. Yöntemlerimizin en ünlü tecrisyenleri, eğer arkeolojiye özgü tekniklere karşı böylesine şaşırtıcı ve muazzam bir kayıtsızlık göstermeselerdi; belgesel düzlemde anlatıyla olduğu kadar, olaylar düzleminde de olgularla bu kadar -hastalık derecesinde- ilgilenmeselerdi, kuşkusuz bizi ebedi olarak bağımlı bir gözlem alanına sürgüne göndermekte daha az aceleci olacaklardı. Kalde'deki Ur kral mezarlarında amazonitten yapılmış gerdanlık taşları bulunmuştur. Bu taşın bulunduğu en yakın ocaklar Hindistan'ın göbeğinde veya Baykal gölü civarında bulunduğundan, M.Ö. 3. binden itibaren Aşağı Fırat kentlerinin olağanüstü uzak bölgelerle ticaret yaptıkları sonucu kendini kabul ettiriyora

benzemiştir. Bu çıkarsama iyi veya zayıf bulunabilir. Biraz yargılandığında, bunun en klasik tipten bir çıkarsama olduğu görülür; bir olgunun gözlemine dayanmakta ve başka bir kimsenin sözü asla işe karışmamaktadır. Fakat, bu ilk elden kaynak olma ayrıcalığı yalnızca maddi belgelere ait değildir. Eskiden bir taş çağı ustası tarafından yontulmuş bir çakmak taşı kadar, bir dil çizgisi, bir metne dahil edilmiş bir hukuk kuralı, bir tören kitabında saptanmış veya bir kabartmada gösterilmiş bir ayin kuralı da bizzat kavradığımız ve kesinlikle kişisel bir akli çabayla işlediğimiz gerçekliklerdir. Bu konuda hiçbir diğer insan beynine ihtiyaç yoktur. Biraz önceki karşılaştırmayı ele alırsak, tarihçinin geçmişte ne olduğunu anlayabilmek için zorunlu olarak laboratuvarında yabancıların farkına varışlarını işlemek durumuna indirgenmiş olması hiç de doğru değildir. Tarihçi bu duruma, ancak deney bittikten sonra varabilir. Fakat eğer koşullar ondan yana olursa, deney ona kendi gözüyle görmesi münıkün olan tortuları bırakabilir.

Demek ki tarihsel gözlemin tartışılmaz özgünlüklerini hem daha az ikircikli, hem de daha anlaşılır başka terimlerle ifade etmek uygun olacaktır.

İlk karakter olarak, bütün insani olaylar -François Simiand'ın güzel ifadesiyle- çoğunlukları itibariyle, şimdiki zamandaki izlerinden ötürü tanınmaktadırlar. Söz konusu olan ister Suriye'de duvara gömülmüş kemikler, biçimi veya kullanımı bir adeti açığa çıkartan bir kelime, eski veya yeni bir olayın bir tanığının anlatısı olsun; **belgeler**'den eğer «iz», yani kendinde kavranması olanaksız bir olgunun bıraktığı duyular aracılığıyla algınabilir bir damga değilse, neyi anlamaktayız? Tıpkı atomun güzergâhının Crookes tübünde görülebilir hale gelmesi veya binlerce yıl boyunca çürüyerek izleri taşkömürü blokları üzerinde korunmuş olan fujerlerin bugün, zamanın etkisiyle görülebilir olmaları veya Mısır tapınaklarında uzun bir terke mahkûm olduktan sonra, bugün görülebilen duvar resimleri gibi, başlangıç nesnesinin doğası gereği duyum tarafından ulaşılmaz olmasının pek fazla bir önemi yoktur. Her iki durumda da yeneden inşa süreci aynıdır ve bütün bilimler bu konuda çok sayıda örnekler sunmaktadırlar.

Fakat, her cinsten çok sayıda araştırmacının bazı temel olguları, ancak onlardan türemiş diğer olgular aracılığıyla böylece kav-

ramak zorunda kalmalarından ötürü, onların arasında tam anlamıyla bir araç eşitliği meydana gelmemektedir. Fizikçinin durumunda olduğu gibi, bu araştırmacıların bazıları bu izlerin açığa çıkmasını tahrik gücüne sahip olabilirler. Tersine, bazıları da üzerlerinde hiçbir etkilerinin olmadığı güçlerin kaprisini beklemek zorunda kalabilirler. Bu durumların birinde veya diğerinde araştırmacıların konumu çok farkı olacaktır. İnsani olayların gözlemcisinin durumu nedir? Burada tarihleme sorunları gene ön plana çıkmaktadırlar.

Birazcık karmaşık bütün insani olayların bir yeniden inşa olanağından veya iradi bir yönlendirmeden uzak olduğu kendiliğinden aşıkâra benzemektedir ve zaten daha sonra bu konuya geri dönme olanağımız olacaktır. Kuşkusuz, duyguların en geri ölçülerinden, akıl ve duygusallığın en süzölmüş metinlerine kadar, bir psikolojik deney bulunmaktadır. Fakat bu sonuç olarak, yalnızca bireye uygulanmaktadır. Ortaklaşa psikoloji ise hemen tamamıyla asidir. Bir paniği veya dinsel bir heyecan hareketini önceden düşünerek harekete geçirmek -mümkün olsaydı da cesaret edilemezdi- asla mümkün değildir. Ancak, incelenen olgular şimdiki zamana veya çok yakın geçmişe ait olduklarında, gözlemci -bunların tekrar etmelerini zorlamakta veya yönünü tayin etmekte ne kadar güçsüz olursa olsun- bunların izleri karşısında aynı şekilde silahsız değildir. Bunlardan bazılarına varoluş kazandırabilir. Bunlar tanıkların raporlarıdır.

5 Aralık 1805'de Austerlitz deneyi, bugün olduğundan daha fazla yeniden başlamaya uygun değildi. Ancak, bu arada savaş sırasında şu veya bu alay ne yapmıştır? Ateş kesildikten birkaç saat sonra Napolyon bu konuda bilgi edinmek isteseydi, subaylardan birinin ona rapor vermesi için iki kelime sarfetmesi yeterli olurdu. Ancak, bu cinsten resmi veya özel bir rapor acaba düzenlenmiş midir? Yazılanlar kaybolmuşlar mıdır? Bu soruları istediğimiz kadar soralım, bunlar da daha önemlileriyle birlikte, ebediyen cevapsız olarak kalacaklardır. Hangi tarihçi, Ulysses gibi gölgeleri kanla besleyerek onları sorgulamayı düşlememiştir? Fakat **Nekuia** mucizesinin artık mevsimi değildir ve zamanı yeniden inşa etmenin, eski kuşaklar tarafından sağlanan malzemeye beynimizdeki mekanizmasından başka bir araca sahip değiliz.

Kuşkusuz, şimdiki zamanın incelenmesinin sahip olduğu ayrıcalıkları da fazla abartmamak gerekir. Alayın bütün subaylarının,

bütün erlerinin öldüklerini düşünelim; veyahut da daha basit olarak, hayatta kalanlar arasında hafızası, dikkat yeteneği itimada layık tanık bulunmadığını varsayalım. Bu durumda Napolyon bizden daha iyi durumda olmayacaktır. En mütevazisinden olsa bile, herhangi büyük bir eylemde rol almış herkes şunu çok iyi bilir; bazen çok önemli olan bir olay birkaç saat içinde belirlenmesi mümkün olmayan bir hale gelebilir. Bir de buna, bütün izlerin bu hatırlama gecikmesine karşı aynı yumuşak başlılığı göstermediklerini ekleyiniz. Eğer gümrükler 1942 Kasımında, hergün giren ve çıkan malları kaydetmeyi ihmal etselerdi, ben Aralık ayında, geçen ayın dış ticaretini değerlendirme konusunda hiçbir araca sahip olamazdım. Tek kelimeyle söylemek gerekirse, uzağın araştırılmasıyla yakının araştırılması arasındaki fark, bir kez daha yalnızca bir derece farkı olmaktadır. Bu fark, yöntemlerin tabanına ulaşamamaktadır. Bu nedenden ötürü bu farkı önemsiz sayamayız ve bundan sonuçlar çıkartmak uygun olacaktır.

Geçmiş, tanım gereği artık hiçbir şeyin değiştiremeyeceği bir veridir. Fakat, geçmişin bilgisi sürekli olarak değişen ve mükemmelleşen, gelişme halinde olan birşeydir. Bundan kuşku duyanlara, bir yüzyıldan beri gözlerimizin önünde cereyan eden gelişmeleri hatırlatmak yeterli olacaktır. Mısır ve Kalde üzerimizdeki örtüyü çekmişlerdir. Orta Asya'nın ölü kentleri artık hiç kimsenin bilmediği dillerini ve uzun zamandan beri yok olmuş dinlerini ifşa etmişlerdir. İndüs kıyılarında, hakkında hiçbir şey bilinmeyen bir uygarlık, mezarından doğrulmaktadır. Hepsi bu kadar değildir ve araştırmacıların kütüphanelerdeki daha derinlemesine araştırmada; eski topraklarda yeni siperler kazmada gösterdikleri deha; geçmiş çağların resmini tamamlamada ne tek çalışma, ne de en etkili çalışma olmaktadır. Bugüne kadar bilinmeyen araştırma yöntemleri de su yüzüne çıkmıştır. Dilleri adetler konusunda ve araçları işçi konusunda sorgulamayı öncellerimizden daha iyi biliyoruz. Özellikle toplumsal olayların analizinde daha derinlere girebilmeyi öğrendik. Halk inanç ve ayinlerinin incelenmesi henüz ilk adımlarını atmakta : eskiden Cournot'nun tarihsel araştırmanın çeşitli veçhelerini sıralarken, hakkında fikre bile sahip olmadığı İktisat Tarihi daha henüz kuruluş aşamasındadır. Bütün bunlar kesindir. Bütün bunlar bizim en büyük umutları beslememize izin vermektedirler. Tabii ki bunlar sınırsız umutlar

değillerdir, kendi nesnesini yaratma yeteneğine kadar varabilen, örneğin kimya gibi bir bilimin gerçekten belirsiz gelişme duygusu bize yasaktır. Bunun anlamı geçmiş kâşiflerinin tam anlamıyla özgür insanlar olmadıklarıdır. Geçmiş onların tiranıdır. Onun hakkında, onun bilinçli veya bilinçsiz olarak verdiklerinden başka birşeyi bilmek bu kâşiflere yasaktır. Merovenj çağına dair hiçbir fiyat istatistiği düzenleyemeceğiz, çünkü hiçbir belge bu fiyatları yeterli miktarda kaydetmemiştir. Aynı şekilde, 11. yüzyıl Avrupa'sı insanların zihniyetlerine, Pascal veya Voltaire'in çağdaşlarınıninkilere olduğu kadar iyi nüfuz edemeyeceğiz, çünkü onlara ait ne özel mektuplara ne de itiraflara sahibiz, çünkü onların arasından bazıları hakkında uygun görülen üslûptaki kötü biyografilerden başka birşeye sahip değiliz. Bu boşluk yüzünden tarihimizin koskoca bir bölümü, zorunlu olarak bireyleri olmayan bir dünyanın kansız görünümüne sahip olmaktadır. Bundan fazla şikayetçi olmayalım. Bu esnek olmayan bir kadere sıkı tabiyette biz-genç insan bilimlerinin sıklıkla alayına maruz kalan biz çıraklar-, bizimkinden daha eski ve daha emin bilimlerle uğraşan meslekdaşlarımızdan daha kötü durumda değiliz. Olmuş bitmiş olguları araştıran her incelemenin kaderi böyledir ve yalnızca iskeleti kalmış olan **plesiosauros**'un safra kesesini yeniden inşa eden paleontologa nazaran öyle sanıyorum ki, yazılı kaynak yokluğu nedeniyle arkeolog taş çağının törenlerini yeniden inşaada daha az yetenekli değildir. «Bilmiyorum» «Bilemem» demek her zaman tatsızdır. Bu sözler ancak canla başla, umutsuzca araştırdıktan sonra söylenmelidir. Fakat bilim adamının en baş görevinin herşeyi denedikten sonra cehaletini kabul edip, bunu dürüstçe itiraf etmesinin olduğu anlar da vardır.

II. TANIKLIKLAR

«Halikarnassoslu Herodotos, burada insanlar tarafından gerçekleştirilen şeyler zamanla unutulmasın ve gerek Yunanlıların, gerekse de Barbarların oluşturdukları eylemler ışıltılarını kaybetmesinler diye, araştırmalarını sergilemektedir». Batı dünyasında bize kadar ulaşabilmiş olan -tamam olarak- en eski tarih kitabı böyle başlamaktadır. Onun yanına, örneğin Firavunlar zamanındaki Mısırlıların mezarlara koydukları, öte dünyada yolculuk rehberlerinden birini yerleştirelim. Böylece geçmiş tarafından tarihçilerin kullanımına sunulmuş olan muazzam çeşitlilikteki belgelerin dağıldıkları iki ana sınıf tipiyle karşı karşıya kalmış oluruz. Birinci gruptan tanıklıklar iradidir. İkincileri ise değillerdir.

Gerçekten de, bilgi sahibi olmak için Herodotos veya Froissart'ı,

Mareşal Joffre'un **Anılar**'ını veya zaten tamamen çelişkili olan Alman ve İngiliz gazetelerinin o günlerdeki bir Akdeniz konvoyuna saldırı konusundaki haberlerini okuduğumuzda; eğer bu yazıların yazarlarının tam da bizden beklediklerine uyum sağlamak değilse, öyleyse ne yapıyoruz? Bunun tersine, ölü papirusları formülleri yalnızca tehlikedeki ruhlar tarafından okunacak ve yalnızca tanrılar tarafından duyulacak olan duaları kapsamaktaydılar; göl evlerinde yaşayan insanlar, bugün arkaeologun karıştırmaya başladığı yakındaki göle, mutfağındaki artıkları atarken yalnızca kulübesini çöplerden arındırmayı düşünmekteydi; Papanın verdiği muafiyet belgesi Manastırın kasasında, sadece zamanı geldiğinde talepleriyle rahatsız edici hale gelen bir piskoposun gözüne dayamak kastıyla bu kadar özenle saklanmaktaydı. Bu kadar özen gösterilmesinde, gerek çağdaşları, gerekse de gelecekteki tairhçilerin kanaatlerini oluşturma konusunun hiçbir payı bulunmamaktaydı; ve Orta Çağ tarihçisi şu ilahi 1942 yılında arşivlerde Cedame'lar ile Lucque'ler arasındaki ticari mektuplaşmayı karıştırırken, çağımızın Cedame'larının sert bir şekilde niteliyecekleri bir sırrı açığa vurma suçunu işlemiş olmaktadır -eğer mektupları aynen yayınlama özgürlüğünü kendine tanırırsa-.

Oysa, anlatı kaynakları -bu kaynakların Fransızcasında biraz barok olan ilgili ifadeyi kullanarak- yani bilinçli bir şekilde okuyucuları haberdar etmeye yönelik anlatılar, araştırmacıya değerli yardımlar sağlamaktan vazgeçmiş değillerdir. Diğer avantajlarının arasında, olağan olarak az dikkat edilmiş olsa bile, bir kronolojik çerçeveye sağlamakta yegâne kaynaklar olmaktadırlar. Prehistoryacı -tıpkı Hind tarihçisi gibi- bir Herodotos'a sahip olabilmek için çok şeyini vermez miydi? Bundan kuşku duyulmamalıdır; tarihsel araştırma, gelişme süreci içinde tanıklıkların ikinci kategorisine, kendilerine rağmen tanık olanlara, giderek daha fazla güvenmeye başlamıştır. Rollin, hatta Niebuhr'un yazdıkları Roma Tarihini, bugün elimize verilen herhangi bir Roma Tarihi özetiyle karşılaştırınız. Birincisi özünün en aydınlık olan yanını Titus Livus, Suetonius veya Florus'dan sağlarken, ikincisi geniş ölçüde yazıtlara, papiruslara ve sikkelere dayanılarak inşa edilmiş olmaktadır. Geçmişin koskoca parçaları ancak böyle yeniden inşa edilebilmişlerdir : tarihöncesinin tümü, iktisat tarihinin hemen tamamı, toplumsal yapılar tarihinin hemen tümü. Günümüzde bile tarihçiler 1938 veya 1939'daki bütün gazeteler yerine, birkaç gizli belgeye, askeri komutanların birkaç gizli raporuna sahip olmayı istemezler mi? .

Bunun nedeni bu cinsten belgelerin diğerlerine nazaran hata ve yalandan daha fazla arınmış olmaları değildir. Sahte belgeler hiç de eksik değildir ve elçilik raporlarının hepsi, iş mektuplarının tamamı gerçeği söylememektedirler. Fakat, olduğunu varsaydığımızda, bunlardaki çarpıtma ileriye düşünülerek özellikle yapılmış değildir. Geçmişin yol üzerinde bıraktığı bu önceden hesaplanmamış çarpıtma göstergeleri, yalnızca bu analtilerin eksiklerini tamamlamamıza veya gerçekleri, kuşkulu olduklarında, kontrol etmemize değil, aynı zamanda incelemelerimizde cehalet veya kesin olmamaktan daha öldürücü bir tehlike olan, tedavisi gayrimümkün kireçlenmeleri def'etmemize de izin vermektedirler. Gerçekten de, bunların yardımı olmasaydı, tarihinin kaybolmuş kuşaklar üzerine eğildiği her seferinde, kaçınılmaz olarak hemen önyargıların, sahte temkinliliklerin ve bu kuşakların da görüş yeteneklerinin muzdarip oldukları miyoplukların esiri oldukları görülmeyecek miydi -örneğin Orta Çağ tarihçisi Orta Çağ yazarlarının okuyucularına pek fazla birşey aktarmadıkları bahanesiyle Commune hareketine düşük bir önem verebilir veya çoğu anlatı kaynaklarında baronlararası savaflara nazaran daha az yer aldığı gerekçesiyle dinsel hayatın büyük atılımlarını küçümseyebilir? Tek kelimeyle tarih -Michelet'nin sevdiği bir antitezi yeniden ele alarak- geçmiş çağların giderek daha az cesur kâşifi haline gelirken, o çağların «kroniklerinin» ebedi ve hareketsiz öğrencisi olmaktan da uzaklaşmaktadır.

Aynı şekilde, kararlı bir şekilde iradi tanıklıklara varıncaya kadar, metnin bize bilhassa söylemek istediği, bugün dikkatlerimizin tercih edilen nesnesi olmanın uzağında kalmıştır. Bugün, söylemek konusunda daha büyük bir hırsı olmadığı halde bize gene de anlattıklarına, olağan olarak daha büyük önem vermekteyiz. Saint-Simon'da en öğretici olarak neyi bulmaktayız? Dönemin olaylarına ilişkin, çoğunlukla hayal ürünü haberler mi? Yoksa Güneş Kralın sarayındaki büyük bir senyörün zihniyeti hakkında **Anılar**'ın bize sunduğu şaşırtıcı ışık mı? Yukarı Orta Çağın Aziz Hayatları arasında, en azından dörtte üçü, bize kaderlerini resmettiklerini iddia ettikleri dindar kişiler hakkında herhangi sağlam birşey öğretme yeteneğine sahip değildirler. Tersine, bu eserleri yazıldıkları devrin özel yaşama ve düşünce biçimleri hakkında sorgularsak, yani dırsel biyografi yazarının bize sergilemeyi hiç de arzu etmediği konularda sorguya çekerek, bu kitapları paha biçilmez değerde buluruz. Geçmişe karşı önlenemez tabiyetimizde demek ki, en azından şu konuda özgürlüğümüze kavuşabiliyoruz : onu her zaman kendi bıraktığı izlerden tanımaya mahkûmuz, ancak sonunda bize kendi hakkında vermenin uygun ol-

duğunu düşündüğünden daha fazlasını öğrenmeye ulaşabiliyoruz. Eğer iyice farkına varılacak olursa, bu zekânın verili olandan aldığı övânştır.

*
**

Fakat, tanıklarımızın sözlerini düpedüz kaydetmekten kurtulduktan, onları kendi iradelerinin dışında da konuşmaya zorladıktan itibaren -artık kendini zorunlu olarak empoze etmeyen bir anket formu-, iyi yürütülmüş her tarihsel araştırmanın çok gerekli önceli ortaya çıkmış olmaktadır.

Birçok kimse ve hatta öyle gözükmektedir ki, bazı elkitabı yazarları çalışma tarzımız hakkında garip bir saflık imajı edinmektedirler. Bunlara göre, en başta belgeler bulunmaktadır. Tarihçi onları toplar, okur, gerçekliklerini ve doğruluklarını tartmaya çaba gösterir. Bundan sonra ve sadece bundan sonra onları işleme koyar. Burada bir tek şanssızlık bulunmaktadır : hiçbir tarihçi şimdiye değin böyle çalışmamıştır. Hatta tesadüfen öyle yapmayı hayal ettiği zamanlarda bile.

Çünkü metinler veya arkeolojik belgeler, görünüşte çok açık ve memnuniyet verici olsalar bile, ancak onları sorgulamasını bildiğinizde konuşmaktadırlar. Boucher de Perthes'den önce, bugün de olduğu gibi Somme nehrinin alüvyonları arasında çakmaktaşı kaynamaktaydı. Fakat sorgucu bulunmamaktaydı ve tarihöncesi de yoktu. Eski bir Orta Çağ tarihçisi olarak bir kilisenin veya bir manastırın hak belgesinin okunmasından daha çekici birşey olmadığını itiraf ediyorum. Bunun anlamı, ona neyi soracağımı aşağı yukarı bildiğimdir. Buna karşılık bir Roma yazıtları derlemesi bana çok az şey söylemektedir. Onları iyi kötü okumasını bilmekteyim, ama sorgulamasını hayır. Diğer terimlerle, her tarihsel araştırma, ilk adımlarından itibaren, soruşturmasına bir yön çizmiş olmak zorundadır. Başlangıçta düşünce vardır. Hiçbir bilimde, pasif gözlem asla verimli birşey sağlamamıştır. Zaten bunun mümkün olabildiği de bir varsayımdır.

Ancak, bu noktada kendimizi aldatmayalım. Kuşkusuz, anket formunun tamamen içgüdüsel olduğu durumlar da olmaktadır. Ama gene de ordadır. Araştırmacı bilincinde olmaksızın, eski deneylerinin beyine belirsiz bir şekilde yerleştirdiği olunlama veya tereddütler, gelenek, sağduyu yani çoğu zaman ortaklaşa ön yargılar tarafından mad-

deler ona dikte edilmektedirler. İnsanlar böylesine sanıldığı kadar alıcı değildirler. Mesleğe yeni başlayan birine, böylece açık bir tabiyet tavrı içinde belgeden ilham gelmesini beklemeyi söylemekten daha kötü bir tavsiye olamaz. Böyle yapılan araştırmaların çoğu, iyi niyetli olsalar bile, başarısızlığa veya anlamsızlığa mahkûm olacaklardır.

Doğal olarak, aşırı esnek, süreç esnasında birçok yeni maddelerle dolmaya yatkın, her türden sürprize açık sorular arasında mantıklı bir seçim yapmak gerekmektedir -ancak, böyle olması başından itibaren onun belgedeki cevherler için mıknaat görevi yapmasını sağlamaktadır-. Kâşif başlangıçta oluşturduğu güzergâhı adım adım izleyemeyeceğini önceden bilmektedir. Ama eğer böyle bir peşin güzergâh çizmezse ebedi bir maceraya sürüklenme riskine sahip olduğunu da bilmektedir.

*
**

Tarihsel tanıklıkların çeşitliliği hemen hemen sonsuzdur. İnsanın söylediği veya yazdığı her şey, imal ettiklerinin tümü, elini değdiği her şey onun hakkında bilgi verebilir ve vermelidir. Çalışma alanımıza yabancı olan kişilerin bu olanakların genişliğini yeterince değerlendiremediklerini farktemek ilginç olmaktadır. Bunun anlamı, bilimimiz hakkında modası geçmiş bir düşünceye bağlı kaldıklarıdır; yalnızca iradi tanıklıkların okunmasının bilindiği zamanın düşüncesine. Paul Valéry «geleneksel tarih»i aslında «sonuçlar itibariyle daha zengin, yakın gelecekteki hayatı değiştirmeye bütün siyasal olaylardan daha fazla ehil», «dikkate değer» olguları karanlıkta bırakmakla suçlarken, örnek olarak «dünyanın» elektrik tarafından «fethini» örnek olarak önermekteydi. Bu konuda onu alkışlamak gerekmektedir. Bu muazzam konunun henüz hiçbir ciddi çalışmaya yol açmamış olması ne yazık ki çok doğrudur. Fakat Paul Valéry ifşa ettiği hatayı, sertliğiyle adeta meşrulaştırmaya yönelmekte ve bu olguları olguların zorunlu olarak tarihçinin «elinden kaydığını» eklemektedir -çünkü «hiçbir belge onları öncelikle zikretmemektedir» diye devam etmektedir- bu durumda suçlama bilgiden bilime yönelirken, adresi şaşırmaktadır. Elektrik şirketlerinin arşivlerinin, tüketim kayıtlarının, şebeke haritalarının olmadığına kim inanır? Size göre tarihçiler, bugüne kadar bu belgeleri sorgulamayı ihmal etmişlerdir. Kuşkusuz büyük hata işlemişlerdir; eğer bunun nedeni büyük ölçüde, bu hazineleri saklayanların kıskançlıkları değilse. Sabırlı olunuz. Tarih henüz

olması gereken değildir. Bu ise ancak iyi anlaşılmamış tarihe yönel-
tilebilecek hata payının bu tarihe yansıtılması için bir neden değildir.

Malzemelerimizin bu muhteşem dağınıklık karakterine sahip ol-
ması olgusundan bir zorluk doğmaktadır : bu zorluk diğer yandan
tarihçilik mesleğinin üç veya dört büyük paradoksu arasında yer ala-
cak kadar ciddidir.

Herbir tarihsel probleme bu kullanımda özelleşmiş tek bir tipten
belgelerin karşı geldiğini düşündüğümüzde, sukut-ı hayal büyük
olacaktır. Tersine, araştırma daha derin olaylara ulaşmaya ne kadar
yönelirse, doğaları itibariyle çok çeşitli olan tanıklıklardan yansıyan
ışktan başkasını ummak ihtimali azalacaktır. Hangi dinler tarihçisi
teoloji eserleri veya dinsel şiir derlemelerini araştırmakla yetinmeyi
isteyebilir? Bu tarihçi iyi bilmektedir ki, ölü inanç ve duygusallıklar
konusunda tapınak duvarlarına resmedilmiş veya oyulmuş figürler,
mezarların konum ve eşyaları, en azından birçok yazılı malzeme ka-
dar söyleyecek şeye sahiptirler. Germen istilaları konusundaki bilgi-
lerimiz kronik veya **cartula**'ların ayıklanmasına olduğu kadar, mezar
arkeolojisine ve yer adlarının incelenmesine de dayanmaktadır. Za-
manımıza yaklaşıldıkça kuşkusuz bu gereklilikler farklı hale gelmek-
tedirler. Ama bu nedenden ötürü daha az elzem hale de düşmemek-
tedirler. Bugünün toplumlarını anlayabilmek için parlamento müza-
kere tutanaklarına veya yazışmalara bakmanın yeterli olduğuna ina-
nılabilir mi? Bir banka bilançosunu yorumlamayı -dışarıdan biri için
hiyerogliflerden daha da esrarlı bir metin- da bilmek gerekmez mi?
Makinenin kral olduğu bir dönemin tarihçisi, makinelerin nasıl mey-
dana getirildiklerini ve nasıl değiştirildiklerini bilmemeyi kabullene-
cek midir?

Oysa, eğer önemli insani sorunların hemen tümü böylece zıt tip-
ten tanıklıkların işlenmesini gerektiriyorsa, kaynak incelemeye dayalı
tanıklık tiplerinden zorunlu olarak farklılaşmaktadır. Bunların her-
birinin öğrenilmesi uzun zaman gerektirmektedir; tamamen sahip
olmak içinse daha da uzun ve adeta sürekli bir uygulama gerektir-
mektedir. Çok az sayıda araştırmacı, örneğin hem bir Orta Çağ **car-
ta**'sını okumak ve eleştirmek, yer adlarını doğru olarak yorumla-
mak (bunlar herşeyden önce dilsel olaylardır), tarihöncesi, Kelt,
Galyalı-Romalı kalıntıları hatasız tarihlendirmek; hem de bir çayı-
rın, sürülmüş ama ekilmemiş bir toprağın veya ormanın gerilemesin-
den meydana gelen bir arazinin bitki örtüsünü çözümlemek konusun-
da iyice hazırlıklı olmakla övünebilir. Ancak, bütün bunlar olmaksızın
bir toprağın iskânını tasvir etmeyi iddia etmek nasıl mümkün olabile-
cektir? Öyle inanıyorum ki, çok az bilim, bu kadar birbirine benze-

mez bu kadar çok aleti aynı anda kullanmak zorundadır. Çünkü, insani olaylar herşeyden daha karmaşıktır. Çünkü, insan kendini doğanın en uç noktasına yerleştirmiştir.

Bu iyi bir durumdur ve bana göre tarihçinin mesleğinin başlıca tekniklerinden en azından biraz yalamış olması mutlaka zorunludur. Bu yalama, yalnızca önceden aletin gücünü ve kullanımındaki güçlükleri ölçmek için olsa bile. Mesleğimizin çıraklarına önerdiğimiz «yardımcı disiplinler» listesi pek çok kısadır. İncelemelerine çoğunlukla kelimeler aracılığıyla ulaşabilen insanların, diğer boşlukların yanı sıra hangi ters mantıkla lengüistiğin temel kavramlarını ihmal etmelerine izin verilmektedir?

Ancak en hazırlıkla araştırmacılara ait olduğu düşünülen bilgi çeşitliliği ne olursa olsun, bunlar her zaman ve olağan olarak çabucak sınırlarına ulaşacaklardır. Bu durumda aynı insanın sahip olduğu uzmanlıkların yerine farklı bilginler tarafından uygulanan, ama hepsi birden tek bir temanın aydınlatılmasına yönelmiş tekniklerin ittifakını ikâme etmekten başka çare yoktur. Bu yöntem ekip çalışmasına razı olmayı gerektirmektedir. Aynı şekilde, ortak uyumla bazı ege-men sorunlar hakkında ön tanımlar yapmayı da gerektirmektedir. Bunlar henüz çok uzağında olduğumuz başarılardır. Ancak, hiç kuşkusuz olmamalıdır ki, bunlar bilimimizin geleceğine büyük ölçüde hükmetmektedirler.

III. TANIKLIKLARIN AKTARIMI

Tarihçinin en zor işlerinden biri, ihtiyacı olduğunu düşündüğü belgeleri toplamasıdır. Çeşitli rehberlerin yardımı olmaksızın bunu başarması asla mümkün değildir : arşiv fihristleri, kütüphane kartotekleri, müze katalogları, her türden bibliyografyalar. Bazı bilgi sergileycilerini, bazı bilim adamları tarafından böyle eserler hazırlamak üzere ve bütün araştırmacılar tarafından da bunların varlıklarını ve kullanımlarını öğrenmek üzere feda edilen zamana şaşıkları görülmektedir. Parlaklıkları gizli, ve edebi parlaklığa mutlak olarak sahip olmayan bu eserler için saatler hrcanmasaydı, sonuçta muazzam bir enerji israfı önlenemez olurdu. Azizlere tapınma tarihi konusunda çalıştığımı ve Bolandist rahiplerin hazırladıkları **Bibliotheca Hagiographica Latina**'dan haberimin olmadığını düşünün; eğer bu konuda uzman değilseniz, bu boşluğun bana malolacağı aptalca çaba miktarını hayal etmeniz güç olacaktır. Gerçekte üzülmemesi gereken nokta, bu aletlerden (bunların madde madde sıralanması da özel yönlendirme kitaplarının görevi olmaktadır) önemli bir

miktarı daha şimdiden kütüphanelerimizin raflarına koyabilmiş olmamız değil, tersine bunların özellikle bize en az uzak olan dönemler için olmak üzere, henüz yeterli sayıda olmamalarıdır. Bunların oluşturulması, bilhassa Fransa'da, ancak istisnai olarak bütünsel bir plan çerçevesinde gerçekleşmektedir. Güncel hale getirilmeleri ise, çoğunlukla bireylerin kaprislerine veya işten doğru dürüst haberi olmayan birkaç yayıncının küçük hesaplarına terk edilmiş durumdadır. Emile Molinier'ye borçlu olduğumuz harika **Fransa Tarihinin Kaynakları**'nın birinci cildi 1901'deki ilk yayınlanışından beri bir daha basılmamıştır. Bu basit olay bir ithamı gerektirmektedir. Kuşkusuz alet, bilim meydana getirmez. Fakat, bilime saygı gösterdiğini iddia eden bir toplum, onun aletlerine karşı kayıtsız kalmamalıdır. Kuşkusuz bu iş için akademik kuruluşlara da fazla bel bağlamamak gerekir, çünkü yaşın önceliğine yatkın ve iyi öğrencilere karşı lütufkâr olan kabul ve yükselme koşulları, bu kuruluşları handikaplı hale getirmektedir. Savaş Okulumuz ve Genel Kurmayımız otomobil çağında kağıt zihniyetini muhafaza etmekte yalnız degillerdir.

Fakat, bu işaret levhaları ne kadar iyi yapılmış, ne kadar bol olurlarsa olsunlar, keşfedeceği alan hakkında ön bir fikre sahip olmayan bir araştırmacıya çok az yardımcı olabilirler. İşe yeni başlayanların bazen hayal ediyora benzedikleri gibi, belgeler şurada veya burada tanrıların esrarlı iradelerinin sonucu olarak su yüzüne çıkmamaktadırlar. Şu veya bu arşivdeki, şu veya bu kütüphane veya yerdeki varlıkları veya yoklukları, hiç de analizden kaçamayan insani nedenlerden ve bunların aktarımının ortaya çıkardığı sorunlardan kaynaklanmaktadır; bu aktarım ancak teknisyenlerin harcı olmanın yanında, belgeler geçmiş hayatın doğrudan en mahrem yanlarını da kapsamakta ve aktarım böylece anıların kuşaklar boyunca geçişi olmaktadır. Ciddi türden tarihsel eserlerin başında, yazar genellikle başvurduğu arşiv belgelerinin veya kullandığı belge derlemelerinin kısaltmalarını vermektedir. Bu çok iyi birşeydir, fakat yeterli değildir. Bu adı hakeden her tarih kitabı, başlığı aşağı yukarı «söyleyeceğim şeyi nasıl bilebilirim?» olan bir bölüm veya eğer istenirse, yazının gelişme süreci içinde dönüş noktalarında paragraflar içermelidir. Meslekten olmayan okuyucuların bile bu itirafları öğrenmekten gerçek bir entellektüel zevk alacaklarını farketmiş durumdayım. Araştırmayı, başarıları ve başarısızlıklarıyla birlikte seyretmek, nadiren can sıkıcı olmaktadır. Eğer her şey tamamsa, bu buz etkisi yapar ve can sıkır.

Bazen, köylerinin tarihin yazan araştırmacıların ziyaretine geldikleri olmaktadır. Her seferinde onlara, burada biraz fazla kaçacağından ötürü bilginceliğini biraz basitleştirerek verdiğim şu sözleri söylemeye dikkat etmişimdir. «Köylü cemaatleri arşivlere ancak nâdiren ve gecikmiş olarak sahip olmuşlardır. Bunun tersine, senyörlükler nisbeten daha iyi örgütlenmiş ve sürekli işletmeler olarak, genelde erken tarihlerden itibaren dosyalarını muhafaza etmişlerdir.» 1789'dan önceki dönemin tamamı ve daha da özel olarak en eski dönemler konusunda kullanımayı umduğunuz başlıca belgeler senyörlük kaynaklı olacaktırlar. Bu durumda, hemen herşeyin bağımlı olduğu cevaplandırmanız gereken ilk soru, «1789'da köyün senyörü kimdi?» olacaktır (fiili olarak, köyün araalarında paylaşıldığı birçok senyörün birlikte varlıkları hiç de bir kenara bırakılabilecek bir olasılık olmamakla birlikte, biz böylesine bir durumu basitleştirme kaygısıyla kaale almıyoruz). Bu sorunun üç muhtemel cevabı olabilir. Senyörlük bir kiliseye Devrim sırasında başka ülkeye göç etmiş bir laik'e veya göç etmemiş bir laik'e ait olmuş olabilir. İlk durum içlerinde en uygun olanıdır. Arşivlerin yalnızca daha iyi tutulmuş ve daha eski zamanlardan beri korunmuş olmaları şansının yanı sıra, bunlar Kilisenin sivil anayasasının uygulanmasıyla birlikte topraklarla beraber 1790'dan itibaren müsadere edilmişlerdir. Böylece bunlar bazı kamu depolarına taşınmıştır ve bugün onların oralarda bilim adamlarının emrinde, hemen hemen dokunulmadan durduklarını düşünmek mantıksızlık olmaz. Göçmen senyör hipotezi ise daha büyük bir dikkat gerektirmektedir. Bu durumda da müsadere ve taşıma olmuştur; ortadan kaldırılmış bir rejimin kalıntısı olarak bunların bilerek imhası riski de biraz korkulması gereken bir olasılık olarak vardır. Geriye sonuncu ihtimal kalmaktadır. Bu sonsuz derecede can sıkıcıdır. Fransayı terketmeyen veya herhangi bir şekilde Kamu Selameti'nin darbelerine maruz kalmayanlar, mallarına karşı da herhangi bir saldırıyla karşılaşmamaktaydılar. Kuşkusuz, senyörlük haklarını kaybediyorlardı, çünkü bunlar evrensel olarak ilga edilmişlerdi. Ama kişisel mallarının tamamını muhafaza ediyorlardı ve tabii buna bağlı olarak iş evrakı da cınlarda kalmaktaydı. Devlet tarafından hiçbir zaman talep edilmeyen aradığımız bu parçalar demek ki bu sefer 19. ve 20. yüzyıllar boyunca bütün aile evrakına ortak olarak ait olan kadere maruz kalmış olacaktırlar. Bunların kaybolmadıklarını, fareler tarafından parçalanmadıklarını veya satış ile mirasların keyfine tabi olarak üç veya dört farklı köy evinin mahzenlerine dağılmadıklarını varsaysak bile, bugünkü sahiplerini onları size vermeleri konusunda zorlayacak hiçbir şey bulunmamaktadır.

Bu örneği zikrettim çünkü, bu bana elimizdeki belge kaynaklarını sıklıkla belirleyen ve sınırlayan koşulların çok tipik bir durumunu olarak gözükmektedir. Bundan edineceğimiz dersleri daha yakından analiz etmek yararsız olmayacaktır.

Biraz önce, devrimci müsaderelerin oynadığını gördüğümüz rolü, sıklıkla araştırmacılara yararlı olan bir mitoloji tanrısının -felâket tanrısı- rolünün aynıdır. Sayılamayacak kadar çok Roma site belediyeleri sıradan küçük İtalyan kentleri haline dönüşmüşlerdir ve arkeolog buralarda antikiteye ait birkaç kalıntıyı güçlükle bulabilmektedir; yalnızca Pompei, Vezüv'ün indifa etmesi sonucunda korunabilmiştir. Vezüv felâketi Pompei'yi muhafaza etmiştir.

Kuşkusuz, insanlığın büyük felâketlerinin her zaman tarihe hizmet ettiklerini düşünmemek gerekir. Küçük dağları andıran edebi ve tarih elyazması yığınlarıyla birlikte Roma İmparatorluk bürokrasisinin paha biçilmez belgeleri istilaların karışıklıkları içinde yok olmuşlardır. İki dünya savaşı ihtişam, anıtlar ve arşiv depolarıyla dolu bir toprağı gözlerimizin önünde mahvetmiştir. Artık Ypres'in eski tüccarlarının mektuplarını karıştırmamız mümkün olmayacaktır. Ve ben yenilerek düzensiz bir şekilde geri çekilen bir ordunun emir defterlerini yaktığını gördüm.

Fakat, bir toplumsal hayatın, ateş yükselmeleri olmaksızın sakin bir süreklilik içinde olması da kendi hesabına, anıların aktarımına bazen sanıldığından çok daha az elverişli olmaktadır. Demir kasaların kapılarını zorlayan ve bakanların gizli notlarını yakmaya zaman bulamadan kaçmalarına yol açan devrimlerdir. Eski adliye sicillerinde iflas dosyaları, eğer sonuna kadar verimli ve şerefli varlıklarını hep sürdürebilselerdi, nihayetinde dosyalarının muhteviyatını fırına göndermeyi sektirmeyecek olan firmaların belgelerini bugün bize sunamazlardı. Manastır kuruluşlarının hayranlık verici süreklilikleri sayesinde, Saint-Denis manastırı 1789'da bile kendine 1000 yıl önce Merovenj kralları tarafından verilmiş olan imtiyaz belgelerini muhafaza etmekteydi. Fakat bugün bunları Ulusal Arşivler'de okumaktayız. Eğer Saint-Denis'li rahipler cemaati Devrimden sonra da varolmaya devam etseydi, arşivlerini karıştırmamıza izin verecekleri konusunda emin olabilir miydik? Belki de İsa Birliği'nin koleksiyonlarını dıştan olanlara açmaması ve bunlar olmayınca da modern

Bazen, köylerinin tarihin yazan araştırmacıların ziyaretine geldikleri olmaktadır. Her seferinde onlara, burada biraz fazla kaçacağından ötürü bilginceliğini biraz basitleştirerek verdiğim şu sözleri söylemeye dikkat etmişimdir. «Köylü cemaatleri arşivlere ancak nâdiren ve gecikmiş olarak sahip olmuşlardır. Bunun tersine, senyörlükler nisbeten daha iyi örgütlenmiş ve sürekli işletmeler olarak, genelde erken tarihlerden itibaren dosyalarını muhafaza etmişlerdir.» 1789'dan önceki dönemin tamamı ve daha da özel olarak en eski dönemler konusunda kullanmayı umduğunuz başlıca belgeler senyörlük kaynaklı olacaktırlar. Bu durumda, hemen herşeyin bağımlı olduğu cevaplandırmanız gereken ilk soru, «1789'da köyün senyörü kimdi?» olacaktır (fiili olarak, köyün aralarında paylaşıldığı birçok senyörün birlikte varlıkları hiç de bir kenara bırakılabilecek bir olasılık olmamakla birlikte, biz böylesine bir durumu basitleştirme kaygısıyla kaale almıyoruz). Bu sorunun üç muhtemel cevabı olabilir. Senyörlük bir kiliseye Devrim sırasında başka ülkeye göç etmiş bir laik'e veya göç etmemiş bir laik'e ait olmuş olabilir. İlk durum içlerinde en uygun olanıdır. Arşivlerin yalnızca daha iyi tutulmuş ve daha eski zamanlardan beri korunmuş olmaları şansının yanı sıra, bunlar Kilisenin sivil anayasasının uygulanmasıyla birlikte topraklarla beraber 1790'dan itibaren müsadere edilmişlerdir. Böylece bunlar bazı kamu depolarına taşınmıştır ve bugün onların oralarda bilim adamlarının emrinde, hemen hemen dokunulmadan durduklarını düşünmek mantıksızlık olmaz. Göçmen senyör hipotezi ise daha büyük bir dikkat gerektirmektedir. Bu durumda da müsadere ve taşıma olmuştur; ortadan kaldırılmış bir rejimin kalıntısı olarak bunların bilerek imhası riski de biraz korkulması gereken bir olasılık olarak vardır. Geriye sonuncu ihtimal kalmaktadır. Bu sonsuz derecede can sıkıcıdır. Fransayı terketmeyen veya herhangi bir şekilde Kamu Selameti'nin darbelerine maruz kalmayanlar, mallarına karşı da herhangi bir saldırıyla karşılaşmamaktaydılar. Kuşkusuz, senyörlük haklarını kaybediyorlardı, çünkü bunlar evrensel olarak ilga edilmişlerdi. Ama kişisel mallarının tamamını muhafaza ediyorlardı ve tabii buna bağlı olarak iş evrakı da onlarda kalmaktaydı. Devlet tarafından hiçbir zaman talep edilmeyen aradığımız bu parçalar demek ki bu sefer 19. ve 20. yüzyıllar boyunca bütün aile evrakına ortak olarak ait olan kadere maruz kalmış olacaktırlar. Bunların kaybolmadıklarını, fareler tarafından parçalanmadıklarını veya satış ile mirasların keyfine tabi olarak üç veya dört farklı köy evinin mahzenlerine dağılmadıklarını varsaysak bile, bugünkü sahiplerini onları size vermeleri konusunda zorlayacak hiçbir şey bulunmamaktadır.

Bu örneği zikrettim çünkü, bu bana elimizdeki belge kaynaklarını sıklıkla belirleyen ve sınırlayan koşulların çok tipik bir durumunu olarak gözükmektedir. Bundan edineceğimiz dersleri daha yakından analiz etmek yararsız olmayacaktır.

Biraz önce, devrimci müsaderelerin oynadığını gördüğümüz rolü, sıklıkla araştırmacılara yararlı olan bir mitoloji tanrısının -felâket tanrısı- rolünün aynıdır. Sayılamayacak kadar çok Roma site belediyeleri sıradan küçük İtalyan kentleri haline dönüşmüşlerdir ve arkeolog buralarda antikiteye ait birkaç kalıntıyı güçlükle bulabilmektedir; yalnızca Pompei, Vezüv'ün indifa etmesi sonucunda korunabilmiştir. Vezüv felâketi Pompei'yi muhafaza etmiştir.

Kuşkusuz, insanlığın büyük felâketlerinin her zaman tarihe hizmet ettiklerini düşünmemek gerekir. Küçük dağları andıran edebi ve tarih elyazması yığınlarıyla birlikte Roma İmparatorluk bürokrasisinin paha biçilmez belgeleri istilaların karışıklıkları içinde yok olmuşlardır. İki dünya savaşı ihtişam, anıtlar ve arşiv depolarıyla dolu bir toprağı gözlerimizin önünde mahvetmiştir. Artık Ypres'in eski tüccarlarının mektuplarını karıştırmamız mümkün olmayacaktır. Ve ben yenilerek düzensiz bir şekilde geri çekilen bir ordunun emir defterlerini yaktığını gördüm.

Fakat, bir toplumsal hayatın, ateş yükselmeleri olmaksızın sakin bir süreklilik içinde olması da kendi hesabına, anıların aktarımına bazen sanıldığından çok daha az elverişli olmaktadır. Demir kasaların kapılarını zorlayan ve bakanların gizli notlarını yakmaya zaman bulamadan kaçmalarına yol açan devrimlerdir. Eski adliye sicillerinde iflas dosyaları, eğer sonuna kadar verimli ve şerefli varlıklarını hep sürdürebilselerdi, nihayetinde dosyalarının muhteviyatını fırına göndermeyi sektirmeyecek olan firmaların belgelerini bugün bize sunamazlardı. Manastır kuruluşlarının hayranlık verici süreklilikleri sayesinde, Saint-Denis manastırı 1789'da bile kendine 1000 yıl önce Merovenj kralları tarafından verilmiş olan imtiyaz belgelerini muhafaza etmekteydi. Fakat bugün bunları Ulusal Arşivler'de okumaktayız. Eğer Saint-Denis'li rahipler cemaati Devrimden sonra da varolmaya devam etseydi, arşivlerini karıştırmamıza izin verecekleri konusunda emin olabilir miydik? Belki de İsa Birliği'nin koleksiyonlarını dıştan olanlara açmaması ve bunlar olmayınca da modern

tarihe ilişkin birçok sorunun hep umut kırıcı bir şekilde karanlıkta kalması veya Fransa Bankası'nın Birinci İmparatorluk uzmanlarının en tozlu kayıtlarına bile bakmalarına izin vermemesi gibi olacaktı. Bütün loncalarda varolan, sırların cemaate katılanlara açıklanması uygulaması sürdükçe bu böyle olacaktır. İşte şimdiki zamanın tarihini yapanın açıkça dezavantajlı olduğu nokta : bu tarihçi işte bu sırların gayri iradi olarak ifşa edilmelerinden mahrumdur. Bunun karşılığında tabii ki dostlarının ona fısıldadığı sırlara sahip olmaktadır. Ancak ne yazık ki, burada bilgi dedikodudan pek farklılaşmamaktadır. Küçük bir deprem sorunumuzu çözebilir.

En azından, toplumların bizatihi kendi trajedilerinden medet ummak yerine, kendi haklarındaki bilgileri kendi hafızalarından sağlamayı rasyonel olarak örgütlemelerine kadar bu böyle devam edecektir. Toplumlar bunu ancak, unutkanlığın ve cehaletin iki başlıca sorumlusuna cepheden saldırarak başarabilirler : belgeleri kaybeden ihmalkârlık ve bundan da tehlikelisi onları saklayan veya tahrir eden gizlilik tutkusu -diplomatik sır, iş sırrı, aile sırları-. Noterin müşterisinin işlemlerini açığa vurmaması doğaldır. Fakat, dedesinin dedesi tarafından düzenlenmiş, müşterilere ait sözleşmelerin böylesine bir nüfuz edilemez esrarla çevrelenmiş olması -ama diğer yandan da bu belgelerin toz haline gelmesini engelleyecek hiçbir şey yoktur- anlaşılabilir nitelikte değildir. Bu konuda yasalarımız gerçekten küf koymaktadırlar. Ulusal ekonominin daha sağlıklı yürütülmesi konusunda vazgeçilmez nitelikte olan, büyük firmaların istatistiklerinin kamuya açıklanmasının reddedilme gerekçeleri de nadiren saygı uyandırıcı nitelikte olmaktadır. Uygarlığımız gizliliğin bir davranış yöntemi ve hatta bir burjua namusu derekesine yükseltilmesinden, bilgi edinmenin tadına ulaştığında muazzam bir gelişme kaydetmiş olacaktır : yani bilgilerin tedavül etmesi noktasına ulaşıldığında.

Bu arada köyümüze geri dönelim. Bu belirli durumda tanıklıkların kaybına veya muhafazasına, bunlara ulaşılabilmesine veya ulaşılabilmesine karar veren koşulların kökenleri, genel karakterli tarihsel güçlerde bulunmamaktadır. Bunlar tamamen mükemmel hiçbir çizgi arzetmemektedirler; fakat çıkış noktası onlara tabi olmakla birlikte, araştırmanın nesnesiyle hiçbir mantıksal ilişki içinde bulunmamaktadırlar. Çünkü, örneğin Orta Çağdaki küçük bir köy cema-

tinin incelenmesinin birkaç yüzyıl sonra bu konuyu inceleyen öğretmenin Coblenz'deki ordu birliklerine katılıp katılmamasına göre daha mı az, yoksa daha mı çok öğretici olduğunu görmek tabii ki mümkün olmayacaktır. Bu uyumsuzluktan daha sık olan hiçbir şey yoktur. Eğer Roma Mısır'ını aynı zamandaki Galya'dan çok daha iyi tanırıyorsa, bunun anlamı Mısırlılara karşı ilgimizin Galya-Romalılara karşı olanından çok daha büyük olması değildir. Mısır'da kuraklık, kumlar ve mumyalamaya bağlı cenaze törenleri, Batı'nın iklim ve uygulamalarının bunun tersine olarak hızlı bir tahribe sürüklediği yazılı kaynakların muhafazasına izin vermişlerdir. Belgelerin izini sürmede başarı veya başarısızlık getiren nedenlerle, bu belgeleri bizim için arzulanır hale getiren nedenler arasında olağan olarak hiçbir ortak nokta bulunmamaktadır. Araştırmalarımıza şu trajik iç konumunu veren ve birçok zekâ ürününün belki de sınırlarıyla tahriplerinin gizli nedenlerini bulduğu, dışarıda bırakılması mümkün olmayan irrasyonel unsur işte bu olmaktadır.

Gene zikrettiğimiz örnekte, köy be köy belgelerin kaderi, belirleyici sorun birkez belirlendikten sonra, hemen hemen öngörülebilir hale gelmektedir. Durum her zaman böyle değildir. Nihai sonuç, bazen birbirlerinden tamamen bağımsız o kadar çok sayıda illi zincirin karşılaşmasına bağlı olmaktadır ki, her türlü öngörü olanaksız hale gelmektedir. Sain-Benoit-sur-Loire'daki antik manastırın arşivlerinin birbirlerini izleyen dört yangın ve bir de yağma tarafından mahvedildiğini bilmekteyim. Bu arşivleri incelemeye teşebbüs ettiğimde, bu felâketlerin hangi tipten belgelere tercihan dokunmadıklarını önceden nasıl tahmin edebilirim? Belgelerin göçü olarak adlandırılan olgu, en büyük yarara sahip araştırma konularından birini meydana getirmektedir; bir edebi eserin kütüphaneden kütüphaneye geçişi, kopyalarının çıkartılması, kütüphanecilerin veya nüsha yazarlarının özen veya ihmalleri, kültür değişmelerinin ve büyük kültür akımlarının canlı bir şekilde ifadelerini buldukları çizgilerdir. Fakat en bilgili bilim adamı bile, Tacitus'un **Germania'sının** tek el yazmasının 16. yüzyılda Hersfeld manastırında keşfedilmesinden önce, bunun yok olmuş olduğunu iddia edebilir miydi? Hemen her belgesel araştırmanın arkasında, tek kelimeyle, bir tahmin edilemeyen tortusu bulunmakta ve buna bağlı olarak da bir risk yer almaktadır. Bazı nedenlerden ötürü çok iyi tanıdığım bir araştırmacı bana Dunkerque'de fazla bir sabırsızlık belirtisi göstermeksizin, bombalanmış kıyıda beklediğini anlatmıştı. Arkadaşlarından biri ona şaşkın bir ifadeyle «garip, maceradan nefret eder gibi bir haliniz yok» demiş. Dostum yaygın önyargıya rağmen, araştırma alışkanlığının

gerçekten kaderle kumar oynamayı kabullenmeye hiç de karşı olmadığı cevabını verebilirdi.

Biraz önce, insanın geçmişinin bilgisiyle şimdisinin bilgisi arasında, teknikler konusunda zıtlık olup olmadığını kendimize sormuştuk. Buna cevap verilmiş olmaktadır. Kuşkusuz şimdi'yi keşfedenle, uzak çağlar kâşifinden herbirinin kendilerine özgü alet kullanma tarzları bulunmaktadır. Birincisi hayatı daha duyarsızca duyarlı bir şekilde kavramaktadır; ikincis kazıları sırasında, birinciye sıklıkla yasak olan araçlara sahiptir. Böylece kadavranın teşrihi, biyologa canlının incelenmesiyle elde edilmesi mümkün olmayan birçok sırrı ifşa ederken, yalnızca canlı bedende bulunan birçok başka sır konusunda da sessiz kalmaktadır. Fakat, araştırmacı insanlığın hangi dönemine yönelmiş olursa olsun, hemen tamamıyla izleri takibe dayalı gözlem yöntemleri, temelde aynı olarak kalmaya devam edeceklerdir. İleride göreceğimiz üzere, gözlemin verimli olabilmek için uymak zorunda olduğu kritik kurallar da benzer şekilde aynıdırlar.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

ELEŞTİRİ

I. ELEŞTİREL YÖNTEMLİ BİR TARİH TASLAĞI

Polislerin en safi bile, tanıkların sözlerine mutlaka inanmamak gerektiğini bilir. Bu teorik bilgiden her zaman aynı sonucu çıkartmak gerekir. Artık uzun zamandan beri bütün tarihsel tanıklıkları körükörüne kabul etmekten vazgeçmiş bulnmaktayız. Hemen hemen insanlık kadar eski bir deney bunu bize öğretti : birçok metin ait olmadıkları devir veya kaynağa aitlermiş gibi gösterilmektedirler; bütün anlatılar gerçeklere dayalı değildir ve maddi izler de hileye bulaştırılmış olabilirler. Orta Çağda sahtenin bolluğu karşısında, şüphe sıklıkla doğal bir savunma refleksi haline gelmişti. 11. yüzyılda bir davada kendine karşı belgesl kanıtlar ileri süren rahiplere karşı Lorain'li bir köy senyörü «mürekkeple herhangi bir kimse, herhangi birşeyi yazabilir» diye bağırırmaktaydı. **Constantinus'un Bağışı** - 8. yüzyılda Romalı bir yazıcı rahibin ilk Hristiyan Roma İmparatorunun adını verdiği bu şaşırtıcı eser - üç yüzyıl sonra çok sofu İmparator III. Othon'un çevresinde reddedilmiştir. Dinsel Kutsal eşyalar varolduğundan beri, bunların sahteleri de varolmuşlardır.

Ancak ilkesel kuşkuculuk, zaten biraz basit olan birçok zihinde kolaylıkla birleşebildiği kolayca inanmadan, ne daha takdire şayan,

ne de daha verimlidir. Diğer savaş sırasında, görünüşte belli bir mantığa dayanarak, gazetelerdeki haberlere inanmayı sistematik olarak reddeden saf bir veteriner tanıdım. Fakat tesadüfi bir arkadaşının dikkatli kulaklarına en inanılmaz balonları fısıldadığında, benim saf veteriner onlara hemen inanıyordu.

Aynı şekilde, uzun süreden beri tek başına uygulanmış olan ve bugün de bazı zihinleri halâ cezbetmekte olan, sadece sağduyuya dayalı eleştiri fazla uzağa götüremez. Aslında şu varlığı sıklıkla iddia edilen sağduyu nedir? Mantıksal tutarlığı olmayan aksiyomlarla aceleyle genelleştirilmiş deneylerin bir bileşkesinden başka birşey değildir. Söz konusu olan fizik dünya mıdır? Sağduyu dünyanın yuvanlıktağını inkâr etmiştir. Aynı sağduyu Einstein evrenini de inkâr etmiştir. Sağduyu, Herodotos'un gemiyle Afrika kıyıları boyunca seyrederken, gemicilerin birgün güneşin doğduğu noktanın sağlarından sollarına geçtiğini gördüklerine dair anlattıklarını masal saymıştır. Söz konusu olan insan eylemleri midir? Bu noktada işin en kötü yanı, sağduyu adıyla böylece evrenselliğe yükseltelen deneylerin zorunlu olarak sürenin çok kısa bir anına inhisar etmesidir : bizim anımıza. Başka yerlerde çok nüfuz edici olan Voltaire eleştirilerinin başlıca kusuru bu noktada ortaya çıkmıştır. Yalnızca bireysel garipliklere her zaman rastlanmakla kalınmamakta, aynı zamanda artık onları paylaşmadığımızdan ötürü insanların ortak özelliği olan birçok ruh hali bize bugün garip gözükmektedir. İmparator I. Othon'un papalar lehine, uygulanması mümkün olmayan, toprak temliklerinde bulunurken, kendinden öncekilerin hükümlerini yok saymış olması ve ardıllarının da onun hükümlerine uymayacak olmaları sağduyuya aykırıya benzemektedir. Ancak iyice inanmak gerekir ki, I. Othon bizimki gibi kurulmuş bir zihne sahip değildi -daha açıkçası, onun çağında yazılı olan ile eylem arasına, açıklığı bizi hayrete düşüren bir mesafe konulmaktaydı- çünkü, verdiği ayrıcalık inkâr edilemez bir gerçektir.

Gerçek gelişme Volney'nin dediği gibi kuşkunun «inceleyici» hali geldiğinde kaydedilmiştir. Bu inceleyici kuşku sayesinde, yalan ile doğru arasında eleme yapmaya izin verecek objektif kurallar hemen hemen oluşturulmuş olmaktadır. Cizvit rahibi Papebroeck **Azizlerin Hayatları'nı** okuduktan sonra, bu kitaptan aldığı ilhamla, Yükarı Orta Çağ mirasına karşı sarsılmaz bir güvensizlik duymaya başlamıştı ve manastırlarda muhafaza edilmekte olan bütün Merovenj ayrıcalık belgelerini sahte olarak kabul etmekteydi. Mobillon buna öz olarak hayır diye cevap verdi. Kuşkusuz tamamen icat ürünü, üzerinde oynanmış, içine yeni bölümler eklenmiş ayrıcalık bel-

geleri olduğu gibi, gerçek olanları da bulunmaktadır. Ve işte bunları birbirlerinden ayırmanın yolları şunlardır : **De Re Diplomatica**'nın yayınlandığı yıl -1681- gerçekte insan zekâsının tarihinde büyük bir anı meydana getirmiştir. Artık arşiv belgelerinin eleştirisi disiplinini kesinlikle kurulmuş olmaktadır.

Zaten eleştirel yöntem tarihinde her hal-ü kârda, belirleyici an böyle olmuştur. Bir önceki dönemin insanlığının kendine özgü tereddütlü arzuları, kendi vahiyleri olmuştur. Ama bundan daha ileri gidememiştir. **Denemeler**'in bir pasajından daha karakteristik birşey olamaz; Montaigne burada Tacitus'un mucizeler anlatmasını meşrulaştırmaktadır. «Ortak inançları» tartişmanın din bilginleri ve filozoflara ait bir iş olduğunu bildirmektedir. Tarihçiler yalnızca kaynakların kendilerine verdiklerini «ezberden tekrar etmek» durumunda dırlar. «Tarihi bize değerlendirerek değil de, aldıkları gibi aktarmalıdırlar.» Başka terimlerle, belli bir doğal veya kutsal düzen kavrayışına dayalı bir felsefi eleştiri tamamen meşrudur; ve geri kalanından anlaşıldığına göre, Montaigne Vespasianus'un mucizelerini kendi hesabına geçirmediği gibi, bunu diğerleri için de yapmamaktadır. Fakat bir tanıklığın tarihsel olduğundan ötürü, özel olarak tarihsel incelemesinin uygulamasının nasıl mümkün olabileceğini kavrayamamaktadır. Araştırma doktrini ancak 17. yüzyıl süresince yoğrulmaya başlamıştır, ana bir sürecin asıl ihtişamı yerleşmesi gereken yere, yani yüzyılın ikinci yarısına her zaman konulamamaktadır.

Bizzat bu çağın insanları da bu durumun bilincine varmışlardır. 1680'le 1690 arasında «tarihin pyrrhonizmi»ni (Pyrrhon'un felsefesi : herşeyden kuşku duymak veya duyuyor gibi gözükme MAK) anın bir modası olarak reddetmek ortak bir nokta haline gelmişti. Michei Levassor bu terimi yorumlarken «düşüncenin doğruluğu hafif bir şekilde inanmamaya ve birçok karşılaştırma esnasında kuşku duymaya dayanmaktadır denilmektedir» diye yazmaktadır. O zamana kadar sadece bir zevk tercihinden başka birşeyi belirlememiş olan kelimenin bizzat kendisi de adeta tamamen yeni olan bir anlama geçerek, doğruluğu tahkiki anlamına gelmeye başlamıştır. Kelime bu anlamda kullanılırken önce özür dilenerek işe başlanmaktadır. Çünkü, «ok da iyi bir kullanıma sahip değildir»; bundan, kelimenin henüz teknik bir lezzete sahip olmadığını anlayınız. Fakat gi-

derek bu lezzeti kazanmaktadır. Bossuet temkinli bir şekilde, kelimeyi kendinden uzakta tutmaktadır. «Eleştirici yazarlarımız»dan söz ettiğinde, omuz silktiğini görür gibi olmaktadır. Fakat Richard Simon bu terimi, eserlerinin hemen tümünün başlıkları arasına koymaktadır. Zaten en aydınlık kafalar da bundan rahatsızlık duymamaktadırlar. Bu adın haber verdiği, hemen hemen evrensel bir uygulama yönteminin bulunmasından ibarettir. Eleştiri, şu «gerçeği yanlıştan ayırmamızı sağlayarak bize Antikitenin karanlık yollarında rehberlik eden ve bizi aydınlatan bir cins lamba» Elies du Pin böyle ifade etmektedir. Ve Bayle daha da açık olarak «Bay Simon bu yeni Cevap'ta yalnızca Kutsal Kitabı anlamamıza değil, aynı zamanda birçok diğer kitabı da verimli bir şekilde okumamıza yarayabilecek birçok eleştiri kuralını da yaymıştır» demektedir.

Şimdi birkaç doğum tarihini karşılaştıralım : Papebroeck (eğer yetki belgeleri konusunda yanılmışsa da, tarih yazınına uygulanan eleştirinin kurucularının ilk sırasında yer almaktadır), 1628; Mabil-lon, 1632; Richard Simon (çalışmaları İncil'in gramer, tarih vb. açı-larından incelenmesi çabalarının başlangıcına egemen olmuştur), 1638. Konunun asıl uzmanlarının dışında Spinoza'yı -**Dinbilimsel-si-yasal İnceleme**'nin, şu filolojik ve tarihsel eleştirinin saf başeseri-nin Spinoza'sı- da ekleyiniz; onun da doğum tarihi 1632'dir. Kelime-nin en doğru anlamında, kenar çizgileri böylece önümüzde şaşırtıcı bir netlikte çizilen bir kuşakla karşı karşıyayız. Fakat bunu daha da belirgin hale getirmek gerekmektedir. Tam açık olarak bu **Yön-tem Söylevi**'nin yayınlandığı sıralarda dünyaya gelen kuşaktır.

Bir karteziyenler kuşağı olduğunu söylemeyelim. Yalnızca ondan söz edersek, Mabilion mümin bir rahipti, basitliği içinde ortodoks olan bu insan, son eseri olarak **Hristiyanca Ölüm** adında bir dene-me bırakmıştır. O zamanlar müminlere çok kuşkulu gelen bu yeni felsefeyi yakından tanımış olmasından şüphe edilmelidir. Fakat eğer tesadüfen, bu felsefenin birkaç pırıltısına rastlasaydı, onaylayacağı çok nokta bulurdu. Diğer yandan -Claude Bernard'ın belki de faz-lasıyla ünlü birkaç sahifesini hatırlatıyor olmakla birlikte- Descar-tes'in metodik şüphesinin yolunu çizmekle görevli olduğu matema-tik nitelikli aşikâr gerçekler ile; tarihsel eleştirinin tıpkı laboratuar bilimleri gibi ortaya çıkartmakla yetindiği, giderek yaklaşılan olası-lıklar arasında çok az ortak nokta bulunmaktadır. Fakat bir felsefenin bütün bir dönemi damgalayabilmesi için, bu felsefenin hem söylevine tam anlamıyla uymaması, hem de zihinlerin çoğunun onun etkisine bir cins yarı-bilinçli bir kavrayış içinde maruz kalmaları gereklidir. Kar-teziyen «bilim» gibi, tarihsel tanıklığın eleştirisi de inancı **tabula**

rasa haline getirmektedir. Gene karteziyen bilim gibi o da, eskinin sarsılmaz dayanaklarını yıkarak bu yolla yeni kesinliklere (veya büyük olasılıklara) ulaşmayı amaçlamaktadır. Başka terimlerle söyle-nirse, onu ilham eden düşünce eski şüphe terimlerinden hemen he-men tamamiyle kopmayı gerektirmektedir. Açtığı yaralar acı verse veya bunun tersine onda herhangi bir soylu tat bulunmuş olsa da-hi, bugüne kadar eleştiri sadece tamamen olumsuz bir zihin hali basit bir orada olmama durumu olarak kabul edilmiştir. Artık, akıl-cı bir şekilde yönetildiğinde, bir bilgi aracı olabileceği kabul edil-mektedir. Bu, ortaya çıkışı düşünce tarihinin iyice belirli bir anın-da yer alan bir fikirdir.

Bu andan itibaren eleştirel yöntemin esas kuralları sonuç ola-rak saptanmıştır. Bunların genel kapsamı o kadar derinlere nüfuz etmişti ki, 18. yüzyılda Paris Üniversitesinin felsefe agregasyonu sı-navında, en fazla önerdiği konular arasında, şaşırtıcı bir şekilde mo-dern olan şu başlık da yer almaktaydı : «tarihsel olgular hakkında insanların tanıklıkları üzerine.» Kuşkusuz bunun anlamı, izleyen ku-şakların aleti mükemmelleştirmedikleri değildir. Sonraki kuşaklar bu aletin kullanımını özellikle yaygınlaştırmışlar ve uygulamasını önem-li ölçüde yaygın hale getirmişlerdir.

Eleştiri uygulamaları uzun süre, en azından bir avuç bilim ada-mı, yorumcu ve meraklının izledikleri yönetime uygun bir biçimde sürdürülmüştür. Hızlıca yazılmış tarihsel kitaplar yaratmaya yöne-lik yazarlar, onlara göre çok ince olan bu labaratuvar reçetelerine pek fazla itibar etmemişlerdir -ve bu labaratuvar çalışmalarının sonuçla-rını da ancak kıyısından tanıyabilmişlerdir-. Oysa Humboldt'un de-diği gibi, kimyacıların «ellerini ıslatmaktan korkmaları» hiç de iyi birşey değildir. Tarih için hazırlıkla, eserin ortaya çıkartılması ara-sındaki böylesine bir kopukluk tehlikesi iki yanlıdır. Öncelikle ve sert bir şekilde büyük yorumlama denemelerine araz olmaktadır. Bunlar yalnızca sabırla araştırılmış doğruluğu bulma birincil ödevi-nin uzağına düşmekle kalmamakta; aynı zamanda yalnızca belgeyle boğuşmanın bağlayabildiği her zaman yeniden doğan şu sürprizin sü-rekli yenilenişinden mahrum kalarak, rutinin onlara empoze ettiği birkaç basmakalıp tema arasındaki sürekli salınımdan kaçınma şan-sını da kaçırmaktadırlar. Fakat teknik çalışmanın bizzat kendi de bu

cins sakıncalardan kurtulmuş değildir. Artık yukarıdan ona rehberlik eden herhangi birşey olmadığından, anlamsız veya yanlış sorulmuş sorularla belirsiz bir şekilde uğraşıp durma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bilgi edinme boşluğa düştüğünde meydana gelen israftan daha büyüğü olamaz ve aracı kendi için bir amaç olarak kabuğ etmekten daha fazla bir gururlu ihtişâmın tersine dönmesi olamaz.

19. yüzyılın bilinçli çabası, bütün bu tehlikelere karşı kahramanca savaşımıştır. Alman Okulu, Renan, Fustel de Coulanges, derinlemesine bilgiye entellektüel mertebesini vermişlerdir. Tarihçi, kurulu olanın içine girmiştir. Ancak, acaba bu arada oyun kazanılmış mıdır? Buna inanmak için çok iyimser olmak gerekir. Çok sık olarak araştırma çalışmaları bu uygulama noktalarında mantıklı bir seçim olmaksızın karma karışık yapılmaya devam etmektedirler. Özellikle eleştirel ihtiyaç henüz «dürüst insanların» (terimin eski anlamında) kanaatlerine girmeyi başaramamıştır. Bu «dürüst insanların» onayları kuşkusuz bütün bilimlerin ahlâki sağlıkları ve daha da özel olarak bizimki için gereklidir. İnceleme nesnesi olarak insanlara sahip olunduğunda, eğer insanlar bizi anlayamazlarsa, biz nasıl olur da görevimizi yarım yaptığımız duygusuna kapılmayız?

Aslında belki de gerçekte bu görevi hiçbir zaman tam anlamıyla yerine getiremedik. Bazen içimizden en iyilerinin arkasına sığınmakta ısrarlı oldukları, itici içine kapalılık; halkın okuması için üretilen kitaplarda kötü kavranmış bir eğitim tarzına aşırı bağlılığın gerçek sentezlerin yerine ikâme ettiği ders kitapları tipinin hüznü önceliği; yöntemlerimizin soylu el yordamlarını atelyeden çıkar çıkmaz meslekten olmayanlara sergilememize engel oluyora benzeyen benzersiz mahçubiyet : çelişkili önyargıların birikiminden kaynaklanan bütün bu kötü alışkanlıklar, aslında güzel bir davayı yaramaktadırlar. Bu kötü alışkanlıklar okuyucu kitlesini, varolduğu iddia edilen bir tarihin sahte parlaklığına savunmasız bir şekilde teslim etmektedirler. Bu sahte parlaklıklarla yüklü tarihin ciddiyetten yoksunluğu, kötü malları allayıp pülâması, politik taraf tutmanın hiç de mütevazî olmayan bir güvenle telafi edilmesi okuyucuyu iyice müdafaasız bırakmaktadır. Fustel de Coulanges veya Pirenne'in kuşku duyacakları yerde, Maurras, Bainville veya Plekhanov iddia etmektedirler. Yapıldığı biçimiyle veya yapılmak istendiği ha-

liyle tarihsel soruşturma ile, onu okuyan kitle arasında tartışılmaz bir yanlış anlama sürüp gitmektedir. Her iki taraf açısından oldukça zevkli garipliklere yol açan bu durumu ortaya koymak üzere gösterilebilecek kanıtlardan biri olan büyük dipnot kavgası, bu konuda oldukça açıklayıcı olmaktadır.

Sahifenin alt kısmında, metinden bir çizgiyle ayrılmış bölümler birçok bilim adamında baş dönmesi yaratan bir cazibe meydana getirmektedirler. Buradaki beyaz yerleri, kitabın başına konulacak bir kaynakça ile tasarruf edilmesi mümkünken, onların sıklıkla yaptıkları gibi, bibliyografik göndermelerle doldurmak; veya daha da kötüsü, tamamen tembellik ürünü olarak asıl yeri bizatihi metnin kendisi olan uzun açıklamaları buraya almak, hiç kuşkusuz saçmadır. Böyle yapıldığı için bu eserlerin en yararlı yanlarını çoğunlukla mahzende aramak gerekmektedir. Fakat, bazı okuyucular, metnin altındaki tek bir satırın bile beyinciklerini karıştırdığını iddia ettiklerinde, bazı yayıncılar müşterilerinin -aslında resmetmek istediklerinden daha az hassastırlar- böylesine karışık hale getirilmiş sayfeler karşısında ızdırap duyduklarını ileri sürdüklerinde, bu insanlar yalnızca aklın manevi dünyasına girmek için gereken en temel şeylere bile sahip olamadıklarını kanıtlamaktadırlar. Çünkü tamamen fantezi olan davranışların dışında bir olumlama ancak tahkik edilebilmesi durumunda hayat hakkına sahiptir; ve bir tarihçi için, eğer bir belge kullanıyorsa, bu hayat hakkına ulaşma ancak mümkün en kısa yolla belgesinin kaynağını işaret etmesine bağlıdır. Yani kullandığı belgenin bulunma yolunu göstermelidir ki, bunun da anlamı evrensel bir dürüstlük kuralına uyulmasıdır. Aydınlığa en az düşman olan kanaatimiz, dogma ve efsanelerle zehirlenmiş olarak denetim duygusunu kaybetmiş durumdadır. Bunu, öncelikle gereksiz bir bilgi sergileyciliği uğruna katı bir şekilde reddetmemeye özen göstermeye başladığımız gün, kanaatimizin değişebilirliği konusunda ikna olmuş olacağız ve bu durumda akıl gücü en parlak zaferlerinden birini kazanmış olacaktır. İşte bugün birçok gelişmiş beynin anlamaksızın alay ettikleri mütevazî notlarımız, küçük atıflarımız bu durumu hazırlamaya yöneliktir.

*
**

İlk araştırmacıların kullandıkları belgeler, çok büyük sıklıkla kendilerini bizzat takdim eden veyahut geleneksel olarak belli bir za-

mana veya belli bir yazara ait olarak sunulan ve şu veya bu olayı üzerinde düşünölmüş şekilde anlatan yazılardı. Bunlar doğru söylediyorlar mıydı? Musa'ya ait olduğu söylenen kitaplar gerçekten Musa'ya mı aittirler -ve adını taşıyan yetki belgeleri de gerçekten Clovis'e mi aittirler?- **Exodus** veya Aziz **Hayat**'larının anlattıklarının değeri neydi? Sorun böyledi. Fakat, tarih gayri iradi tanıklıkları giderek daha fazla kullanmaya başlayınca, belgelerin kendilerini açıklayan iddialarının değerini tartma gücünü kaybetti. Onların vermeyi düşünmedikleri bilgileri de bu belgelerden ayıklamak zorunluğu ortaya çıktı.

Diğer yandan, ilk şıkta kendilerini kanıtlamış olan eleştirel kurallar ikincisinde de aynı şekilde etkin olduklarını gösterdiler. Elimizin altında bir miktar Orta Çağ **carta**'sı var. Bunların bazıları tarihli, diğerleri değıl. Tarih olduğuunda bunun sağlamasını yapmak gerekmektedir; çünkü deney bunun sahte olabileceğini göstermiştir. Eğer tarih yoksa, bunun ne zamana ait olduğunu bulmak gerekmektedir. Her iki halde de, aynı araçlar kullanılacaktır. Öyle sanıyorum ki, bir sözleşme eğer 1000 yılları civarında bir Fransız noterin elinden çıkmaysa yazı biçiminden (eğer orijinal bir belge konusuysa), kullanılan Latineden, atıf yaptığı kurumlardan ve düzenlemenin genel biçiminden, kendini ortaya koymaktadır. Eğer bu belge kendini Merovenj çağına aitmiş gibi gösteriyorsa, işte sahtekârlık ortaya çıkmış olmaktadır. Belge tarihsizse, bu durumda da tarihi işte böylece yaklaşık olarak saptanmış olmaktadır. Tarihöncesi aletleri dönemler ve uygarlıklara göre sınıflandıran veya sahte antikaları açığa çıkartmak için eşyaların biçimlerini veya imalat süreçlerini kurallara göre inceleyen, yaklaştıran veya ayıran arkeologun yaptığı gibi, tarihçinin belgeler karşısındaki tavrı da temelde bunun aynı olmaktadır.

Tarihçi, bazı mesleğe alıştıırma kitaplarının, eğer biraz dikkatli okunmazlarsa empoze edecekleri, şu biraz somurtkan sorgu yargıcı değildir. Kuşkusuz, herşeye inanan saf biri haline de gelmemiştir. Tanıkların yanılabilirliklerini veya yalan söyleyebileceklerini bilmektedir. Fakat herşeyden önce, onları anlamak için onları konuşturmakla meşguldür. Eleştirel yöntemin en iyi yanlarından biri, ilk ilkelerinden hiçbir şey değıştirmeksizin, araştırmayı bu açılıma doğru yönlendirmeyi başarabilmiş olmasıdır.

Ancak bu arada inkâr etmemek gerekir ki, kötü tanıklık yalnızca bir doğruluk tekniğinin ilk çabalarını harekete geçirmekle kalmamıştır. Geriye bu tekniğin analizlerini geliştirebilmesi için zorunlu olarak harekete geçmesi gereken basit durum kalmaktadır.

II. YALAN VE HATANIN İZİNDE

Bir tanıklığı bozabilecek bütün zehirler içinde en acısı düzmeciliktir.

Düzmecilik kendi cephesinden iki biçimde ortaya çıkabilir. Önce ilk biçimi yazar ve tarih konusundaki aldatma olmaktadır : bu, kelimenin hukuki anlamındaki sahteciliktir. Marie-Antoinette imzasıyla yayınlanan mektupların hepsi onun tarafından yazılmamışlardır. Bunlardan 19. yüzyılda imal edilenleri de vardır. Saitaphernes başı denilen ve Louvre'a M.Ö. III. yüzyıl İskit-Yunan antikası olarak satılan kral başı 1895'de Odessa'da işlenmiştir. Daha sonra fon üzerindeki aldatmaca gelmektedir. Caesar **Yorumlar** adlı eserinde, aslında gerçek olan soy ilişkileri konusunda bilinçli bir şekilde çok şeyi deforme etmiş, çok şeyi bilmezden gelmiştir. Saint-Denis manastırında Cesur Philippe'e ait olduğu söylenerek teşhir edilen heykel, kralın ölümünden sonra yapılmış bir cenaze figürüdür; fakat herşey heykeltraşın heykeli, kralı görmeksizin yapmış olduğunu işaret etmektedir.

Diğer yandan, yalanın bu iki veçhesi birbirlerinden iyice farklı ve çözümleri birbirine hiç uymayan sorunlardan kaynaklanmaktadır.

Açıktır ki, muhayyel bir ada ait olarak yayınlanan yazıların çoğu aynı zamanda içerikleriyle de yalan söylemektedirler. **Sion Belgeleri Protokelleri** Sion Bilgelerine ait olmamanın dışında, özleri itibariyle gerçekten olabildiğince uzaklaşmaktadırlar. Charlemagne'a ait olduğu söylenen bir belgenin incelendikten sonra, iki veya üç yüzyıl sonra imal edildiği mi ortaya çıkmıştır? Bu durumda bu belgede İmparatora ait olduğu söylenen lütufların da aynı şekilde icat edildiklerine bahse girebilirsiniz. Ancak, bu durum peşinen ileri sürülemez. Çünkü bazı akit belgeleri kaybolmuş ama tamamıyla gerçek belgelerin hükümlerini tekrar etmek üzere imal edilmişlerdir. İstisnai olarak, sahte bir belge doğruyu söyleyebilir.

Bunun tersine olarak, kaynakları itibariyle en kuşku duyulmaz nitelikte olan tanıklıkların bu nedenden ötürü zorunlu olarak doğru tanıklıklar olamayacaklarını hatırlatmak gereksizdir. Fakat araştırmacılar bir belgeyi gerçek olarak kabul etmeden önce bunu terazilerinde tartabilmek için o kadar çaba sarfetmektedirler ki, sonradan bu belgenin iddialarını eleştirebilecek kuşkuculuğu göstermeye mecalleri kalmamaktadır. Kuşku özellikle etkileyici hukuki garantilerin koruması altında kendilerini sunan yazıların önünde, istekli bir tereddüt içine girmektedir : iktidardan kaynaklanan belgeler veya

onaylanmış sözleşmeler. Ancak, bunların ne biri, ne de diğeri çok fazla saygıya layık değildirler. Gizli derneklerin yargılanmasından önce, Thiers 21 Nisan 1834'de Bas-Rhin valisine şöyle yazıyordu : «Başlayacak olan büyük dava için belge sağlama konusundaki katkılarınıza özen göstermenizi tavsiye ediyorum. İyice aydınlatılması gerekli olan, bütün anarşistlerin mektuplaşmalarıdır; Paris, Lyon, Strasbourg olayları arasındaki derin iç bağlantıdır; tek kelimeyle, bütün Fransa'yı kapsayan geniş bir komplonun varlığıdır.» İşte, hiç tartışmasız iyi hazırlanmış bir resmi belgelendirme. Usulüne uygun bir şekilde mühürlenmiş, tam gerektiği gib tarihlendirilmiş belgelerin yarattığı seraba gelince, bugüne ait en küçük bir deney bunu dağıtmaya yeterlidir. Herkes bilir, en düzgün şekilde düzenlenmiş noter belgelerinde bile, istenilerek yapılan yanlışlar kıyamet gibidir ve geçmişte bir keresinde, devlet yönetiminin büyük malhikemelerinden biri tarafından talep edilmiş bir tutanağın altına, emir üzerine geçmiş bir tarih attığımı hatırlamaktayım. Babalarımız bu konuda bizden daha duyarlı değillerdi. Krallık yetki belgelerinin altında «şu gün, şurada verilmiştir» diye yazmaktadır. Fakat kralın yolculuk günlüğünü izleyiniz. Burada, kralın birçok kereler olması gereken yerden fersah fersah uzaklarda konakladığını göreceksiniz. Kimsenin deli olmaksızın, sahte olduğunu ileri sürmeyi düşünemeyeceği, sayılamayacak kadar çok azatlama belgesi, bunların saf iyilik yapma duygularıyla verildikleri iddiasındadırlar, oysa biz onlara özgülüğün faturasını çıkartabiliriz.

..

Fakat, aldatmacayı farketmek hiç de yeterli olmamaktadır. Aynı zamanda bunun nedenlerini de keşfetmek gerekmektedir. Bunun ilk amacı sahteciliğin izini daha iyi sürebilmektir. Kökenleri konusunda bir kuşku devam ettiği sürece, tanıklığın içinde analize isyan eden birşey kalmakta ve böylece yalnızca yarı-kanıtlanmışa dayalı bir çözümleme yapılmış olmaktadır. Çünkü bir yalan, yalan olarak kendi tarzında bir tanıklık olmaktadır. Tıpkı Charlemagne'ın Aix-la-Chapelle kilisesine verdiği ünlü yetki belgesinin gerçek olmadığının kanıtlanmasında olduğu gibi, işi burada bırakıp, daha fazlasını yapmamak bir yanlıştan kurtularak bir tasarruf sağlamaktır, ama bu bize bir bilgi kazandırmamaktadır. Tersine, sahte belgenin Frederik Barbarossa'nın çevresinde düzenlendiğini belirlemeyi mi başardık -büyük İmparatorluk hülyalarına hizmet etsin diye olsun? İşte o

zaman geniş tarihsel perspektif üzerinde yeni bir bakış açısı meydana gelmektedir. İşte demek ki, eleştiri, düzmecenin arkasında düzmeciyi, yani bizzat tarihin şiarına göre, insanı arama noktasına gelmiştir.

Yalan söyleme noktasına ulaştırabilecek olan nedenlerin sonsuz çeşitlilikleri içinde sıralanabileceklerini iddia etmek çocukça olacaktır. Fakat, doğal olarak insanlığı aşırı derecede entellektüelleştirmeye yönelik tarihçiler için bütün bu nedenlerin hepsinin akli olmadıklarını hatırlamak bilgece bir hareket olacaktır. Bazı varlıklarda yalan (genellikle bir yararsızlık ve itilme kompleksiyle ortak olarak) hemen hemen André Gide'in terimleriyle, bir «nedensiz eylem» haline gelmektedir. Babası olarak hayali Sanchoniathan adlı birini gösterdiği Doğu tarihini, iyi bir Yunanca ile yazarken çok çaba sarfeden Alman bilim adamı, önem verilen bir eski Yunan bilgini şöhretini kendisi için daha az masrafla kolaylıkla sağlayabilirdi. Bir enstitü üyesinin oğlu olan ve daha sonra da bizzat bu şerefli kumpanyanın üyeleri arasına katılan François Lenormant kariyerine 17 yaşında kendi babasını, tamamen kendi elleriyle imal ettiği La Chapelle Saint-Eloi yazmalarının bulucusu olarak efsaneleştirerek başlamıştır; daha sonra yaşlanmış ve şan ile şöhretle dopdolu olarak son usta işi, söylendiğine göre, sadece Fransız kırlarından topladığı birkaç sıradan tarihöncesi antikasını, orijinal Eski Yunan parçaları olarak yayınlamak olmuştur.

Diğer yandan, bireyler kadar, efsane manyağı dönemler de olmuştur. 18. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyılın başlarındaki romantik-öncesi veya romantik kuşaklar böyledirler. Ossian adı verilen sahte Kelt şiirleri; Chatterton'un eski İngilizce olarak yazdığını sandığı efsane ve baladlar; Clothilde de Surville'in Orta Çağa ait olduğu iddia edilen şiirleri; Villemarqué'nin uydurduğu Bröton şarkıları; Merimée tarafından Hırvatçadan çevrilmiş gibi gösterilen şarkılar; Kravoli-Dvor efsanelerindeki Çek kahramanlık şarkıları ve geçiyorum : Avrupa'nın bir ucundan öbürüne, bu birkaç onyı büyük bir sahtekârlık senfonisi gibi olmuştur. Orta Çağ özellikle 8. yüzyıldan 12. yüzyıla bu ortaklaşa salgına bir başka örnek teşkil etmektedir. Kuşkusuz o dönemde çok sayıda imal edilen yetki belgelerinin, sahte papalık kararnamelerinin, sahte hükümdar fermanlarının çoğu tamamen çıkar amacına yöneliktirler. Bu amaçlar, tartışmalı bir malın bir kiliseye aidiyetini sağlamak, Roma Kilisesinin en üsts makamının desteğini arkasına almak, rahipleri piskoposa, piskoposu metropolite, Papayı dünyevi hükümdarlara, İmparatoru papaya karşı korumaktı; sahteciler bundan ötesini görememişlerdir. Bu konudaki

karakteristik ögelerden biri de, belli bir imana sahip ve erdemlilikleri su götürmez olan kimselerin de bu aldatmacalara yardımcı olmuş olmalarıdır. Görünüşte bunlar, ortak ahlaâka aykırı davranmış olmamaktaydılar. İntihale gelince (başkasının eserini kendine aitmiş gibi göstermek), bu dönemde bu iş evrensel olarak, dünyanın en masum işi olarak kabul edilmekteydi : yıllık yazarı, Aziz Hayatı yazarı hiçbir pişmanlık duymaksızın daha eski yazarların yazdıklarından koskoca pasajları sahiplenmekteydiler. Ancak, aslında birbirlerine göre çok farklı tipten olan bu iki toplum da çok az «fütürist» idiler. İmanı açısından olduğu kadar hukuğu açısından da Orta Çağ, atalarının dersinden başka temel tanımamaktaydı. Roman-tizm ise, ilkelin olduğu kadar, halka ait olanın da canlı kaynağından beslenmeyi temenni etmekteydi. Böylece, geleneğe en fazla bağlı olunan dönemler, aynı zamanda gerçek miraslarına karşı en fazla serbest davrananları olmuşlardır. Karşı konulamaz bir yaratma ihtiyacının çok özel bir intikamı olarak, geçmişe tapınmanın sonucunda, doğal olarak geçmiş i icad etme noktasına gelinmiştir.

*
* *

1857 yılının Temmuz ayında matematikçi Michel Chasles Bilimler Akademisine Pascal'in yayınlanmamış mektuplarından meydana gelen bir paket sunmuştur. Bu mektupları ona her zaman belge sağlayan ünlü sahteci Vrain-Lucas satmıştır. Bu mektuplardan ortaya çıkan, **Provinciales** yazarının Newton'dan önce evrensel çekim ilkesini formüle ettiğiydi. Bir İngiliz bilim adamı bu durum karşısında şaşırmıştır. Özü itibariyle bu bilgin, bu metinlerin Pascal'in ölümünden çok yıllar sonra yapılmış olan ve Newton'ın da ancak kitabının ilk baskısını yaptıktan sonra haberdar olduğu bütün bu astronomik hesaplamaları içermesinin nasıl açıklanabileceğini sormaktadır. Vrain-Lucas bu kadar küçük birşeyden ötürü eli ayağı dolaşacak bir adam değildi. Tezgâhını yeniden kurdu; ve kısa süre sonra onun özenli çalışmalarıyla mücehhez olarak Chasles yeni mektuplar üretebildi. Bu kez mektupların altında Galileo'nun imzası vardı ve muhatap da Pascal idi. Böylece esrar aydınlanmış olmaktadır. Ünlü astronomi bilgini gözlem sonuçlarını yollamış; Pascal de hesapları yapmıştı. Bu iş her iki taraftan da gizlice olmuştu. Pascal'in, Galileo'nun öldüğü tarihte yalnızca 18 yaşında olduğu doğrudur. Fakat ne beis! bu onun dehasının erkenden belirmesinin göstergelerinden biriydi ve ona hayranlık duyulması için bir neden daha meydana getiriyordu.

Ancak yorulmaz itirazcı gene bir gariplik farketi. 1641 tarihli bu mektuplardan birinde Galileo'nun gözlerinin çok yorulması pa-hasına yazdığından yakındığı görülmekteydi. Oysa, gerçekte 1637'-nin sonundan itibaren tamamen kör olduğunu biliyor değil miydik? Kısa süre sonra Chasles, özür dilerim ama, bu körlük şimdiye kadar öyle olduğuna inanılan tarihte meydana gelmemiştir diye cevap ver-di. Çünkü, tam da gereken zamanda ortak hatayı gidermek üzere ortaya çıkan belirleyici bir belgeyi tartışanlara sunabilirim. Bir baş-ka İtalyan bilim adamı 2 Aralı k 1641'de Pascal'e uzun süreden beri görüş yeteneği azalmakta olan Galileo'nun bu tarihte gözlerini tama-men kaybettiğini bildirmektedir...

Kuşkusuz bütün sahteciler ne Vrain-Lucas kadar verimli olmuş-lar, ne de bu sahteleri bütün yutanlar Vrain-Lucas'ın ağlanası kur-banı kadar saf olmuşlardır. Fakat, gerçeğe hakaret edilmesi eylemi bir dişliler mekanizması gibidir ve her yalan hemen zorunlu olarak de-vamında başka yalanlara yol açmakta ve bunlar ilk yalana sürekli bir destek sağlamaktadırlar -hayat deneyi bunu öğretmekte ve tarih deneyi de teyid etmektedir-. İşte bu nedenden ötürü ünlü sahtelerin bir çoğu salkım halinde ortaya çıkmaktadırlar. Canterbury piskopos-lu makamına tanınan sahte ayrıcalıklar, Avusturya dükalığının sahte ayrıcalıkları -Jules Caesar'dan Frederik Barbarossa'ya kadar çok sa-yıda büyük hükümdar tarafından imzalanarak teyid edilmiş olarak-, Drefyus olayının soy zincirindeki sahtekârlık. Sanki bir mikrop ko-lonisinin üremesiyle karşı karşıya olunduğu sanılabilir (ve ben yalnız-ca birkaç örnek zikretim). Sahtecilik, doğası gereği sahtecilik doğur-maktadır.

*
**

Nihayet, aldatmacanın daha sinsi bir yolu bulunmaktadır. Kaba, açık ve eğer terim yerindeyse dürüst kaba-gerçeklik yerine sinsi elden geçirme. Gerçek **cartula**'lara ilâveler, anlatı kaynaklarında kabaca gerçek olan bir fon üzerine icat ürünü detayların işlenmesi söz konusudur. Çıkar için özgün belgelere ilâveler yapılmaktadır. Süslemek için de sıklıkla nakış işlenmektedir. Sahtekâr bir estetiğin Orta Çağ tarih yazını üzerindeki yıkıcı etkileri, çoğu zaman ifşa edil-mişlerdir. Bu tahribattan basınıma düşen pay hiç de az değildir. Ger-çekliğin zararına olsa bile, en küçük muhabir bile kişilerini, çağların prestijini hiç eksitemediği bir retorığın kurallarına göre kapmlara ayırmaktadır ve redaksiyon bürolarımızda Aristoteles ve Quintillia-

nus'un genel olarak sanıldığından çok daha fazla çömezleri bulunmaktadır.

Bazı teknikler bizatihi bu deformasyonları teşvik ediyorsa benzemektedir. Casus Bolo 1917'de makûm olduğunda, söylendiğine göre bir gündelik gazete 6 Nisandan itibaren infazın hikâyesini yayınlamaya başlamıştır. Gerçekte, mahkûmiyet kararı bu tarihte verilmiş olmakla birlikte, infaz onbir gün sonra gerçekleşmiştir. Gazeteci, olayın öngörülen günde meydana geleceğinden emin olarak gazetesini önceden düzenlemiş ve olayın gerçekleşip gerçekleşmediğini teyid etmeye ihtiyaç duymamıştır. Bu anekdotun geçerlik derecesini bilmiyorum. Kuşkusuz bu ağırlıktaki hatalar istisnaidirler. Fakat daha hızlı gitmek için -çünkü gazete nüshalarını zamanında piyasaya vermek gerekir- beklenen sahnelerle ilişkin roportajların bazen önceden hazırlandıkları varsayımı pek de gerçekdışı değildir. Hiç kuşkumuz olmamalıdır ki, eğer gerekiyorsa hemen her zaman gözlemden sonra kanaviçe önemli noktalarda değişikliğe uğrayacaktır. Buna karşılık bir çok rötuşun teferruat üzerinde yapıldığından kuşku duyulmaktadır; çünkü bunlar olaya renk vermek için gerekli görülmekte ve kimse bunları denetlemeyi düşünmemektedir. En azından bu yargı olaya dıştan bakan birinin kapı aralığından görebildiğidir. Meslekten bir kişinin bu konuda bize samimi aydınlıklar getirmesi arzu ya şayandır. Ne yazık ki, gazete dünyası henüz kendi Mabillon'unu bulamamıştır. Kesin olan, biraz eskimiş bir koda itaat, edebi açıdan rahatlık, basmakalıp bir psikolojiye saygı, pitoresk çılgınlığının henüz yalancılar ve sahteciler dünyasındaki yerlerini kaybetmek üzere olmadıklarıdır.

Düpedüz aldatmadan, tamamen istenmeden yapılan hataya kadar birçok derece bulunmaktadır. Bunun bir nedeni de, en samimi niyetlerle söylenmiş kaba bir yalanın, koşullar uygun düştüğünde kolaylıkla aldatmacaya dönüşmesidir. İcat etmek, insanların çoğunda varolan zihin tembelliğinin ters yönünde bir çaba gerektirmektedir. O andaki çıkarlara cevap veren ve kendilğinden bir kökene sahip bir hayali kabullenmek, düşünmeye nazaran ne kadar da rahattır.

Ünlü «Nuremberg uçağı» hikâyesine bakınız. Henüz herşey aydınlanmış olmamakla birlikte, bir Fransız ticari uçağı, savaşın ilânından birkaç gün önce kentin üzerinde uçmuşa benzemektedir. Bunu bir askeri uçak sanmış olmaları muhtemeldir. Zaten bir süre sonra

başlayacak olan çarpışmaların hayaletlerine esir olmuş bir halkın, şuraya buraya atılmış bomba rivayetlerine inanmış olması ihtimal dışı değildir. Ancak, bu bombaların atılmadığı da; Alman hükûmetinin bütün bu söylentileri boşa çıkartacak araçların tümüne sahip olduğu da; ve daha sonra bu rivayetlere katılıp, bunu bir savaş nedeni haline getirerek, düpedüz yalancılık yaptığı da kesindir. Fakat, Alman hükûmeti bu yalanı söylerken herhangi birşey uydurmamış, tatta yaptığı düzmeceliğin tam da bilincine varamamıştır. Saçma söylenmeye inanılmıştır, çünkü ona inanmak yararlıdır. Bütün yalan tipleri içinde, kendine karşı söyleneni en az rastlananlarından biri değildir ve samimiyet kelimesi, eğer içine çok sayıda anlam farklılaştırıcı nüanslar ilâve edilmezse, oldukça kaba bir kavramı kapsamaktadır.

Birçok tanığın da tamamen samimi olarak yanıldıkları daha az gerçek değildir. İşte tarihçi için, birkaç onyıldan beri canlı üzerinde yapılan gözlemlerin henüz yeni olan bir disiplini cihazlandırmasıyla -tanıklık psikolojisi- ortaya çıkan değerli sonuçlardan yararlanma zamanı gelmiştir.

Bu kazanımlar incelememizi ilgilendirdikleri ölçüde, esaslı olanları itibariyle aşağıdakiler gibi gözükmektedirler.

Guillaume de Saint-Thierry'ye inanmak gerekirse, çömezi ve dostu Aziz Bernard genç bir rahipken, hergün ibadet ettiği manastır kilisesinin ön tarafında üç pencere olduğunu öğrendiği gün çok şaşırmıştır, çünkü o hep tek bir pencere olduğunu düşünmüştür. Azizin hayatını yazan da bu noktada şaşırmakta ve hayranlık duymaktadır: Tanrının ne kadar mükemmel bir hizmetkârı, dünya varlıklarından bu denli vazgeçmişlik bunu kanıtlamıyor mu? Kuşkusuz Bernard pek sık rastlanmayan cinsten bir dalgınlığa sahip olarak gözükmektedir; hatta anlatıldığına göre, bütün bir gün boyunca farkına varmaksızın ve hiçbir tedbir almaksızın, Leman gölünün kıyısında dolaşmıştır. Birçok deney böylesine durumların varlığını teyid etmektedirler. Bizim için, en iyi bilinmesi gereken gerçekler hakkında kaba bir şekilde yanılmak için Aziz Bernard gibi mistik dünyanın şahırlarından biri olmak gerekmez. Cenevre'de Prof. Claparède'in öğrencileri ünlü bir deneyler dizisi sırasında, tıpkı «ağızdan bal damlayan» kilise babasının manastırının kilisesini gerektiği gibi tanımakta azce düşmesi gibi, Üniversitelerinin girişini tam anlamıyla tasvir etmekten

aciz kalmışlardır. Gerçek odur ki, beyinlerin çoğunda çevreyi kaydedecek düşük nitelikli kayıt cihazları bulunmaktadır. Tanıklıkların esas itibariyle yalnızca anıların ifade edilmesi olduğunu buna eklerseniz, ilk algılama hatalarının hafıza hatalarını daha da karmaşık hale getirme tehlikesi taşıdığını görürsünüz. Yaşlı hukukçularımızdan birinin önceleri söylediği gibi, hafıza kaygan birşeydir.

Bazı zihinlerde, kesinlik dışına düşme gerçekten patolojik durumlar almaktadır -bu psikoz için «Lamartine hastalığı» adını önermek çok mu ayıp olur?- Herkesin bildiği gibi, bu insanlar birşey iddia etme konusunda, diğerlerinden hiç de geri kalmamaktadırlar. Fakat, tanıklar ister kuşkulu, isten güvenilir olsunlar, deney kanıtlamıştır ki, tanıkların bütün konularda ve bütün koşullarda aynı inanılabilirlik derecesine sahip olmaları olanaksızdır. Mutlak anlamıyla iyi tanık bulunmamaktadır; yalnızca iyi ve kötü tanıklar bulunmaktadır. En yetenekli insanda bile iki temel neden bütünü beyinsel imgelerin gerçekliğini bozmaktadır. Bu bütünlerden biri gözlemcinin o andaki durumuna bağlıdır; bu durumlara örnek olarak yorgunluk veya heyecan gösterilebilir. Diğer neden bütünü ise, gözlemcinin dikkatiyle ilintilidir. Birkaç istisna dışında, algılamak istenenden başka birşey görülmemekte ve duyulmamaktadır. Bir hekim hastasının başına gittiğinde, öyle sanıyorum ki muhtemelen dalgın bakışlarla süzduğu odanın eşyaları yerine, dikkatini özenle muayene ettiği hastası üzerinde toplayacaktır. İşte bu nedenle, oldukça yaygın bir önyargının tersine, en alışılmış nesneler -örneğin Aziz Bernard için Citeaux manastırı kilisesi gibi- tam bir tanımlamasının yapılmasının en güç olduğu şeyler olmaktadır; çünkü alışkanlık hemen hemen zorunlu olarak, beraberinde kayıtsızlığı da getirmektedir.

Buna karşılık, tarihsel olayların çoğu ancak yoğun heyecanlarla yüklü karmaşa anlarında veya dikkatlerini sürpiz anında çok geç toplayabilen veyahut aniden ortaya çıkan etki karşısında gözlem yapmakta güçlük çeken tanıklar tarafından gözlenmiştir. Bu tanıklar tarihçinin bugün haklı olarak üzerinde durduğu çizgileri, güçlü bir şekilde ortaya koymaktan aciz kalmışlardır. Bazı örnekler ünlüdür. 25 Şubat 1848'de Dışişleri Bakanlığı önünde atılan ve ayaklanmaya -bu ayaklanma da kendi hesabına Devrim'in kıvılcımı olacaktır- yol açan ilk kurşun askeri birliklerden mi, yoksa halk kalabalığından mı atılmıştır? Öyle gözüküyor ki, bunu asla bilemeyeceğiz. Diğer yandan, nasıl olup da artık kronik yazarlarındaki büyük tavsir parçalarını; elbiselerin, hareketlerin, törenlerin, savaş kesitlerinin ayrıntılı tasvirlerini ciddiye alabiliriz; etrafımızda hiçbir tanık eski yazarların o

kadar safçasına sorgulandığı ayrıntıların hiçbirini bütünlükleri içinde doğru bir şekilde aklında tutma yeteneğine sahip olamazken, romantik tarihçilerin en küçük bir parçasının bile üzerine büyük bir iştahla atladıkları bütün bu döküntünün gerçekliği üzerinde nasıl olur da inatçı bir hayali muhafaza edebiliriz? Bu tablolar bize en iyi ihtimalle eylemlerin, o yazarın zamanında, olması gerektiği varsayılan dekorlarını vermektedirler. Bu çok öğreticidir; ama pitoresk meraklılarının genelde kaynaklarından bekledikleri bilgi cinsi bu olmaktadır.

Ancak bu arada, bu kötümser farkına varışların artık incelemelerimizi sadece zahiren hangi sonuçlara götürdüğünü görmek gerekmektedir. Bunlar geçmişin esas yapılarına ulaşamamaktadırlar. Bayle'in sözleri hala doğru kalmaya devam etmektedir. «Caesar'ın Pompeus'u yendiği gerçeğine karşı hiçbir itiraz ileri sürmek mümkün değildir ve tartışma sırasında şu önermeden daha yıkılmaz birşey bulmak mümkün değildir : **Caesar ve Pompeus varolmuşlardır ve bunlar onların hayatını yazanların basit bir ruh hali değişikliğinin ürünü değillerdir**». Açıktır ki, geriye ancak böylesine kendinden aşikâr olgular kalacak olursa ve ancak bunlardan emin olunabilirse, tarih çok fazla entellektüel değeri olmayan bir dizi notasyona indirgenmiş olacaktır. Ne mutlu ki durum böyle değildir. Tanıklık psikolojisinin nedenlerinin böylece sıklıkla ortaya çıkan bir kesin olmama hali yaratması, hemen beliren öncellerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Büyük bir olay bir patlamayla karşılaştırılabilir. Gazın infilâk etmesi için gereken sonuncu molekül şoku acaba kesin olarak hangi koşullarda meydana gelmiştir. Bunu hiçbir zaman bilemeyeceğimiz gerçeğine razı olmaktan başka çaremiz yoktur. Kuşkusuz bu üzülinecek bir durumdur, ama kimyacılar acaba her zaman bizden daha iyi durumda mıdır? Durumun böyle olması, patlayan karışımın analize cevap vermemesi anlamına gelmemektedir. 1848 devrimi çok açık bir şekilde belirlenmiş olmasına rağmen, bazı tarihçilerin garip bir optik bozukluğuyla, kendiliğinden hareketin tipi haline getirebileceklerini sandıkları bu olay, aslında daha o zaman bir Tocqueville'in kapı aralığından görebildiği gibi, çok sayıda değişik ve etkili faktör tarafından hazırlanmaktaydı. Capucines Bulvarında halkın üzerine ateş edilmesi, nihai küçük kıvılcımdan başka birşey miydi?

Göreceğimiz gibi, yakın nedenler yalnızca tanıklarımızın gözlemlerinden saklanmakla kalmamakta, bizim için de saklı kalmaktadırlar. Bizzat bunlar, tarihte görülmez'in, «tesadüf»ün ayrıcalıklı payını oluşturmaktadırlar. Çok fazla acı çekmeden, tanıklık çarpık-

lıklarının bunları olağan olarak en duyarlı araçlarımızdan gizlediğini düşünerek teselli bulabiliriz. Daha iyi tanınmalarına rağmen, bunların değişim sürecinin büyük nedensel zincir halkalarıyla karşılaşmaları, bilimimizin hiçbir zaman yok edemeyeceği ve yok etmeyi iddia etmeye hakkının olmadığı yalan tortusunu temsil edeceklerdir. İnsani kaderlerin iç enerjisine; zihniyet, duyarlık, teknik, toplumsal veya ekonomik yapı değişikliklerine gelince, bu konuda sorguladığımız tanıklar, artık anlık algılamaların kaypaklığına kurban olmaktadır. Voltaire'in daha önceden sezdiği gibi, mutlu bir uyum olarak tarihte en derin şey, aynı zamanda en güvenilir şey olabilmektedir.

Bireyden bireye çok değişken olmanın yanı sıra, gözlem yeteneği toplumsal bir sabite de değildir. Bazı dönemler gözlemcilerinin yeteneksizliğiyle öne çıkmıştır. Örneğin, günümüzde sayı değerlendirme, insanların çoğu açısından ne kadar alt düzeyde bulunursa bulunsun, asla Orta Çağ yıllıkçılarının evrensel hatalılıklarına ulaşmaları mümkün değildir; çünkü algılamamız, tıpkı uygarlığımız gibi, matematiğin damgasını taşımaktadır. Eğer tanıklık hataları son çözümlemede ancak anlama veya dikkat zayıflıklarıyla belirleniyor olsaydı, tarihçinin incelemeyi sonuç olarak psikologa terketmesi gerekirdi. Fakat, oldukça ortak bir nitelik olan bu küçük beyinsel kazaların çoğu tamamen özel bir toplumsal ve başka türden belirleyici bir atmosferin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. İşte bu nedenle onlar da tıpkı yalanlar gibi, belgesel bir değer kazanmaktadırlar.

1917 Eylülünde, benim de bir üyesi olduğum piyade alayı küçük Braisne kentinin kuzeyinde Dames yolu boyunca siperdeydi. Bir harekât sırasında bir esir aldık. Bu, Weser nehri üzerindeki Bremen kentinde toptancılık yapan bir ihtiyat askeri idi. Kısa bir süre sonra cephenin gerilerinden ilginç bir öykü bize kadar ulaştı. Şu iyi haber alan arkadaşlar «Alınan casusluğu» diyorlardı. «Olacak şey değil! Fransa'nın göbeğinde bir ileri karakolları meydana çıkartılmış ve kim ele geçirilmiş biliyor musunuz? Barış sırasında buradan birkaç kilometre ötede, Braisne'de yerleşmiş bir tüccar». Bu sözler çok açığa benzemektedir. Ancak bunu çok basit bir şekilde ele almaktan da kaçınalım. Acaba suçlanması gereken bir işitme hatası mıdır? Bu oldukça eksik bir ele alış tarzı olacaktır. Çünkü, gerçek ad yanlış işitilmekten çok, yanlış anlaşılmıştır. Genelde bilinmeyen bu ad dikkat

yoğunlaşmasına izin vermemiştir. Zihninin doğal bir eğimiyle, onun yerine alışık olunan bir adla karşı karşıya olunduğu sanılmıştır. Fakat bundan da fazlası vardır. Bu ilk yorum çalışmasının içinde, aynı şekilde bilinçsiz olan bir ikincisi daha içerilmişti. Çoğu zaman gerçeklere dayalı olan Alman kurnazlıkları imajı, sayılamayacak kadar çok hikâye sayesinde popülerleşmişti, ve bu halkın romanesk duyarlılığını okşamaktaydı. Bremen yerine Braisne'in ikâme edilmesi. Bu duyguyla o kadar iyi uyum sağlamıştı ki, hatayı bir cins kendiliğinden oluşuma bağlamak mümkün değildi (Fransızcada Breinen Brême olarak yazılır ve Brem olarak okunur, Braisne ise Bren olarak okunur, ama sonraki n'nin telâffuzu m'ye yakındır MAK).

Diğer yandan, tanıklıklarda meydana gelen bozulma nedenlerinin çoğu buna benzemektedir. Bu bozulma özellikle, kamu oyununun tuttuğu tarafla uyum sağlaması halinde yaşam kazanmakta ve yayılmaktadır; bu durumda kamu bilicinin kendi çizgilerini seyrettiği bir ayna haline gelmektedir. Belçika evlerinin çoğunun ön cephesinde, yeniden sıva yapılması halinde iskele kurulmasını kolaylaştıracak olan dar açıklıklar bulunmaktadır; bu masum duvarcı kolaylıklarını 1914'-de Alman askerleri de, eğer daha önceden hayal dünyaları uzun süreden beri gerilla korkusuyla doldurulmamış olsaydı, gönüllüler için hazırlanmış siperler olarak görmezlerdi. Bulutlar Orta Çağdan beri biçim değiştirmiş değillerdir. Ancak onların arasında artık ne sihirli haçlar, ne de sihirli kılıçlar görmekteyiz. Büyük Ambroise Paré'nin gözlediği kuyruklu yıldız, göklerimizde arada sırada dolaşanlardan farklı değildi. Ancak o gene de, garip silahlarla dolu bir çekmece keşfettiğini sandı. Evrensel önyargıya tabi olma, gözlemlerinin alışılmış kesinliğine galebe çalmıştır; ve onun tanıklığı da, diğer birçokları gibi, gerçekten gördüğü hakkında değil de, onun zamanında neyin görülmesinin doğal sayıldığı hakkında bize bilgi vermektedir.

Fakat bir tanığın hatasının birçok insanın hatası haline gelmesi için, kötü bir gözlemin yanlış bir söylenti haline dönüşebilmesi için, toplumun durumunun da bu yayılmayı teşvik ediyor olması gerekir. Bütün toplum tipleri bu yayılmaya aynı derecede yatkın değillerdir. Bu konuda bizim kuşakların yaşadıkları ortaklaşa hayatın olağanüstü çalkantıları çok sayıda iyi örnekler meydana getirmektedirler. Şu

anki deneyler ise, gerçeği söylemek gerekirse, kesin bir analize henüz izin verecek durumda değillerdir. Oysa 1914-1918 savaşı biraz daha geri çekilmeye izin vermektedir.

Bu dört yılın yalan haber üretme konusunda ne kadar üretken olduğunu herkes bilir. Özellikle savaşanlar arasında. Bu yalan haberlerin çok özel siper toplumu arasındaki oluşumu, inceleme açısından en ilginç olanına benzemektedir.

Propaganda ve sansürün herbirinin kendi çaplarında önemli etkileri olmuştur. Fakat, bunlar bu kurumları yaratanların onlardan beklediklerinin tam da tersinde yer almışlardır. Bir mizahçının çok iyi belirttiği üzere, «siperlerde egemen olan kanı, basılı malzemelerde yazılı olanların dışında herşeyin doğru olabileceği idi». Gazetelere inanılmıyordu; mektuplar da güven yaratmıyorlardı, çünkü düzensiz gelmenin dışında, çok fazla denetimden geçirildiklerine inanılıyordu. Bunların sonucu olarak, sözel geleneğin olağanüstü bir canlanması yaşandı şu antik efsane ve söylencelerin anası olan sözel geleneğin. Deneycilerin en cüretlilerinin dahi hayal etmeyi bile asla düşünemeyecekleri cesur bir darbe ile hükûmetler geçmiş yüzyılları ilga ederek cephedeki askeri, gazeteden, haber bültenlerinden, kitaplardan önceki Eski Çağların haber araçları düzeyine ve zihin haline indirgenmiş olmaktaydılar.

Söylentilerin doğduğu yer olağan olarak ateş hattı değildi. Burada küçük gruplar birbirlerine göre soyutlanmış durumda olduklarından, bu iş için uygun konumda değillerdi. Asker emir almaksızın yer değiştiremezdi; zaten böyle birşey yapmaya kalkışırsa hayatını tehlikeye atmış olurdu. Bazen cephe arızı yolcular dolaşmaktaydı : İrtibat subayları, hatları onaran telefoncular, topçu gözcüleri. Bu önemli kişiler sıradan askerlerle pek ilişki kurmuyorlardı. Fakat bunlardan daha önemli olan periyodik haberleşmeler de bulunmaktaydı. Bunların varlık nedeni esas olarak yiyecek sağlama zorunluğu olmaktaydı. Bu sığınakların ve ileri gözcülerin küçük dünyasının agorası mutfaklar olmaktaydı. Cephenin çeşitli yerlerden gelen karavancılar günde bir veya iki kere burada buluşup aralarında veya ahçılarla gevezelik ediyorlardı. Ahçılar çok şey bilmekteydiler, çünkü bunlar bütün birliklerin kavşağına yerleşmiş olmanın dışında, genel karargâhtan gelen kişilerle de bir iki kelime konuşmak gibi nadir bir ayrıcalığa sahiptirler. Böylece açıktaki veya mutfak arabalarındaki ateşlerin etrafında, birbirlerinden özellikle farklı ortamlara mensup kişiler arasında geçici bağlar kurulmaktaydı. Daha sonra karavancılar her hal-ü kârda deforme olmuş doğru veya yanlış haberleri ka-

ıvanalarıyla birlikte cepheye getirmekteydiler ve tabii bu haberler burada bir kez daha elden geçmektedir. Cephenin en ileri hattının biraz gerisindeki bölge, sürekli bir şerit halinde gösterilebilir : burası efsanelerin oluştuğu bölgedir.

Diğer yandan, tarih kabaca benzeri koşulların egemen olduğu birçok toplum tanımıştır; ancak şu farkla ki, bu toplumlarda bu durum tamamen istisnai bir bunalımın geçici bir etkisi olmak yerine, hayatın normal dokusunun bir parçasını temsil etmektedir. Bu cins toplumlarda da sözel aktarım hemen hemen yegâne etkili haberleşme yoluydu. Bu toplumlarda da çok fazla parçalara ayrılmış unsurlar arasındaki bağlar hemen tamamiyle özelleşmiş araçlar tarafından veya belirli bağlantı noktalarında kurulmaktaydı. Çerçiler, halk şairleri, hacılar, dilenciler cephedeki habercilerin gezginci benzerleri ol-maktaydılar. Düzenli buluşmalar pazarlarda veya dinsel bayramlar vesilesiyle ol-maktaydı. İşte örneğin Yukarı Orta Çağ toplumunda böyle olmuştur. Civardan geçenleri haberci olarak kabul eden manastır kronikleri, sorgulamaları sırasında kaydettikleri şeyler, eğer cephe-deki çavuşların bir defter tutma alışkanlıkları olsaydı, buraya yazacak-larına çok benzerdi. Bu cins toplumlar her zaman yalan haberler için harika birer kazan olmuşturlar. İnsanlar arasındaki sık karşılaşmalar çeşitli hikâyeler arasında karşılaştırma yapmayı kolaylaştırmakta-dır. Bunlar eleştirel duyguyu harekete geçirmektedirler. Buna karşı-lık, sarp yollardan geçerek uzun aralıklarla gelen anlatıcıya ise çok fazla güven duyulmaktadır.

III. — ELEŞTİREL YÖNTEMİN MANTIĞI ÜZERİNE BİR DENEME

Psişik gerçeklikler üzerinde çalışan tanıklık eleştirisi, her zaman ince bir sanat olarak kalmaya devam edecektir. Ama bu aynı zaman-da zihnin birkaç büyük işleminin metodik uygulamasına yaslanan rasyonel bir sanattır da. Tek kelimeyle, onun da açığa çıkartılmayı bekleyen kendine özgü bir diyalektiği bulunmaktadır.

Varsayalım ki, kaybolmuş bir uygarlıktan tek bir eşya kalmış ol-sun; diğer yandan bu eşyanın bulunma koşulları onu jeolojik tabakalar gibi, insana yabancı izlerle bile ilişkilendirmeye izin vermesin (çünkü bağlantı araştırması sırasında, cansız doğanın da oynayacağı bir rol

bulunmaktadır). Bu yegâne kalıntıyı tarihlendirmek mümkün olmayacağı gibi, hakiki olup olmadığını da söylemek mümkün olmayacaktır. Gerçekte, bir tarihin belirlenmesi, bir belgenin kontrolü ve sonuç olarak yorumu ancak bir kronolojik dizinin veya eşzamanlı bir bütünün içine yerleştirilebilmesi halinde mümkündür. Merovenj dönemine ait yetki belgelerini bazen kendi aralarında karşılaştırarak, bazende cins veya tarih bakımından farklı diğer metinlerle karşılaştırarak Mabillon'un diplomatik'i (belge inceleme bilimi) kurulabilmiştir; İncildeki hikâyelerin karşılaştırılmasıyla dinsel metinleri inceleme bilimi ortaya çıkabilmiştir. Hemen bütün eleştiri çalışmalarının temelinde bir karşılaştırma çalışması yer almaktadır.

Fakat, bu karşılaştırmanın sonuçlarında otomatik olan hiçbir şey yoktur. Karşılaştırma zorunlu olarak bazen benzerlikleri, bazen de farklılıkları açığa çıkartma noktasına ulaşmaktadır. Diğer yandan, duruma göre, bir tanıklığın yakın tanıklıklarla uyum halinde olması tamamen ters yöndeki sonuçları empoze edebilir.

*
**

İlk önce ilkel anlatı örneğini ele almak gerekmektedir. Çok sayıda genç kalbi çarptıran **Anılar**'ında Mabot büyük bir ayrıntı bolluğu içinde, kahramanı olarak kendini gösterdiği bir cesaret olayını anlatmaktadır. Eğer ona inanmak gerekirse, Mabot 7-8 Mayıs 1809 gecesi tam da suların en yüksek olduğu zamanda, Tuna'yı azgın dalgalara rağmen geçerek karşı kıyıdan birkaç Avusturyalıyı esir almaya gitmiştir. Bu hikâyeyi nasıl teyid edebiliriz? Başka tanıklıkları yardıma çağırarak. Emirler, yürüyüş tutanakları, ordu kayıtlarına sahibiz; bu belgeler ünlü gecede Mabot'nun sol kıyıda bulunduğunu iddia ettiği Avusturya birliğinin henüz karşı kıyıda bulunduğunu teyid etmektedirler. Diğer yandan, bizzat Napolyon'un mektuplarından anlaşıldığına göre, 8 Mayısta suların yükselmesi henüz başlamamıştır. Nihayet bizzat Mabot tarafından kaleme alınmış 30 Haziran 1809 tarihli bir terfi talebine sahibiz. Bu dilekçede sıraladığı başarılar arasında, sözümona geçen ay meydana gelen maceradan tek bir kelimeyle dahi söz etmemektedir. İşte bir yandan **Anılar**, ve diğer yandan onu yalanlayan bir yığın metin. Bu barışmaları mümkün olmayan tanıkları uyuşturmak gerekmektedir. Alternatiflerden hangisi daha gerçekçiye benzemektedir? O anda genel kurmayın, İmparato-

run yanılmış olmaları mı (veya Allah bilir hangi nedenle bunların gerçeği bilinçli bir şekilde bozmaları mı?); yoksa terfi edemediği için üzülen 1809'un Mabet'sunun günah işlemesi mi; yoksa aldatmalarıyla ünlü eski muharibin çok daha sonraları gerçeklere yeni bir çarpıtma getirmiş olması mı? Kuşkusuz kimse tereddüt etmeyecektir: **Anılar**, bir kez daha yalan söylemişlerdir.

Demek ki burada bir uyumsuzluğun farkedilmesi, zıt tanıklıklardan birini çürütmüş olmaktadır. Mantıksal aksiyomların en evrensel olanlarından biri bunu böyle istemektedir: bir olayın aynı anda hem olup, hem olmamasını, çelişki ilkesi acımasız bir şekilde mahkûm etmektedir. Bilim adamları dünyasında zıt önermeler arasında bir ortalama bularak iyi olduklarını sananlar bulunmaktadır; bu kendine 2'nin karesinin kaç olduğu sorulan bir haylazın, arkadaşlarından biri «4», diğeri de «8» diye fısıldarken, «6» diye cevap vererek doğruyu bulduğunu sanmasına benzemektedir.

Daha sonra geriye, atılacak ve muhafaza edilecek tanıklıkların tercihi sorunu kalmaktadır. Psikolojik bir analiz bunun yolunu belirlemiştir: tanıklarda sırayla gerçek, yalan veya hatanın tahmin edilen nedenleri ölçülmüştür. Bu tahminin hemen hemen mutlak bir aşıkârlığa sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Ama başka koşullar altında, bu daha büyük bir kesin olmama katsayısına sahip olmaktan geri kalmayacaktır. İnce bir neden dozajına dayanan sonuçlar, sonsuz olasılıktan basit olabilmeye kadar büyük oynamalar göstermektedirler.

Şimdi de başka bir cinsten örnekler verelim.

Kendini 12. yüzyıla aitmiş gibi satan bir **cartula** kağıt üzerine yazılmıştır, oysa o döneme ait olarak bulunan bütün orijinal **cartula**'lar parşömen üzerine yazılmışlardır; adı geçen belgedeki harf biçimleri, aynı tarihteki belgelerdekilerden çok farklıdır; ve bu belgenin dili o tarihteki kullanımlarına yabancı olan kelime ve üslup biçimleriyle doludur. Veyahut da, paleolitik döneme ait olduğu iddia edilen bir aletin yontulmuş biçimi, bildiğimiz kadarıyla bize daha yakın dönemlerin imalat tekniklerini hatırlatmaktadır. Bunlardan **cartula**'nın, aletin sahte oldukları sonucunu çıkartabiliriz. Tıpkı yukarıda olduğu gibi, uyumsuzluk bunları mahkûm etmektedir. Ama çok farklı bir cinsten nedenler bütününden ötürü.

Bu kez delillendirmeye rehberlik eden fikir, aynı toplumun her bir kuşağında o denli güçlü bir adet ve teknik benzerliğinin egemen olduğudur ki, hiçbir birey ortak uygulamadan belirgin bir şekilde uzaklaşmamaktadır. VII. Louis zamanında yaşayan bir Fransızın m veya n harflerinin dik çizgilerini aşağı yukarı çağdaşları gibi çizdiğini (7); kendini aşağı yukarı aynı terimlerle ifade ettiğini; aynı malzemeleri kullandığını, eğer Magdalen çağı (Tarihöncesi çağlardan biri MAK) kabilelerinden birindeki ustalardan biri kemik başlarını yontmak için mekanik bir destereye sahip olsaydı, arkadaşlarının bunu onun gibi kullanacaklarını kesin olarak kabul ediyoruz. Özet olarak, buradaki aksiyom sosyolojik düzeydedir. Hiçbir kuşku olmaksızın, insanlığın sürekli deneyi tarafından, genel değerleri içinde teyid edilen ortak oluşum, kalabalığın baskısı, kaçınılmaz taklid kavramları, sonuç olarak uygarlık kavramının bizzat kendisiyle karışmaktadırlar.

∴

Fakat, benzerliğin çok da büyük olması gerekmez. Eğer böyle olursa tanıklığın lehine hareket edemez. Tersine, onun mahkûm edilmesine yol açar.

Waterloo savaşına katılmış olan herkes, Napolyon'un burada yenildiğini öğrenmiştir. Bozgunu inkâr edecek olan çok orjinal bir tanığı sahte bir tanık olarak kabul ederiz. Diğer yandan, Napolyon'un yenilmiş olması karşısında, Fransızcada bunu ifade etmenin çok fazla yolu olmadığını kabul ederek, bu kaba ve basit farkına varışla yetinmek gerektiğini söylüyoruz. Fakat, iki tanık veya öyle olduklarını iddia eden iki kişi, çarpışmayı tamamen aynı dille mi tasvir etmektedirler? Veyahut da belli bir ifade farklılığına karşılık, tam da aynı ayrıntılar içinde mi anlatmaktadırlar? Eğer durum böyleyse, hiç tereddüt etmeksizin birinin diğerinden kopya çektiği veya her ikisinin birden ortak bir modelden kopya çektikleri sonucuna varılacaktır. Fîili olarak aklımız, zorunlu olarak mekânın farklı noktalarında yer tutmuş olan ve eşitsiz gözlem yeteneklerine sahip olan iki gözlemcinin bir olayı kelimesi kelimesine aynı biçimde anlatmalarını reddetmektedir. Fransızcanın sayılamayacak kadar çok kelimesi arasından, birbirlerinden bağımsız olarak çalışan iki yazarın tesadüfen aynı terimleri seçmiş olmaları, benzer şekilde biraraya getirmiş olmaları ve aynı şeyleri anlatmış olmaları aklımıza ters gelmektedir. Eğer

böylesine iki anlatı doğrudan gerçeklere atıf yaptıklarını söylüyorlar-
sa, en azından birinin yalan söylüyor olması gerekir.

İki antik abidenin üzerinde, taş üzerine iki savaş sahnesinin ka-
bartmasının yapıldığını düşünün. Bunlar farklı seferlere atıf yapmak-
tadırlar. Fakat, hemen hemen aynı çizgileri içermektedirler. Arke-
olog diyecektir ki «sanatçılardan biri herhalde öbürünü taklid et-
miştir ama, belki de her ikisi birden belli bir okulun kurallarına uy-
muşlardır». Bu iki muharebenin birbirlerinden yalnızca kısa bir ara-
lıkla ayrılmış olmalarının, aynı halkları karşı karşıya getirmiş olma-
larının -Hititlere karşı Mısırlılar, Elam'a karşı Asur- pek fazla bir
önemi yoktur. İnsan davranışlarının muazzam çeşitliliği içinde, iki
farklı eylemin farklı zamanlarda, tam da aynı jestlerle tekrarlanabi-
leceği düşüncesine isyan etmekteyiz, Resmettiklerini iddia ettikleri
askeri harekâtların tanıkları olarak bu iki kabartmadan en azından
biri -eğer ikisi birden değilse- açıkça sahtedir.

Böylece eleştiri, bu iki uç arasında hareket etmektedir: doğrula-
yan veya yalanlayan benzerlik. Bunun anlamı, biraraya gelmelerin
tesadüfünün sınırı olduğu ve toplumsal uyumun herşeyi içine ala-
cak kadar gevşek düğümlerle dokunduğudur. Başka terimlerle, ev-
rende ve toplumda çok belirgin sapma olasılıklarını önleyecek dere-
cede tekdüzelliğin olduğunu düşünmekteyiz. Fakat gözümüzde can-
landırdığımız haliyle bu tekdüzelik, çok genel karakterlere bağlı ol-
maktadır. Bu tekdüzelik düşüncemize göre, gerçeğe biraz daha nüfuz
edildiğinde sonsuza çok yakın sayıda mümkün birleşmeler içermek-
tedir ki, bunların kendiliğinden tekrarları anlaşılabilir olsun; bunun
böyle olabilmesi için iradi bir taklid eyleminin varlığı gerekmektedir.
Sonuç olarak, tanıklık eleştirisi benzer ve benzemez, bir ve çok
hakkındaki metafizik bir içgüdüye dayanmaktadır.

Kopya çekilmesi varsayımı kendini böylece kabul ettirince, geri-
ye etki yönlerini bulmak kalmaktadır. Her çiftde, her iki belge de
acaba ortak bir kaynaktan mı beslenmişlerdir? Bunun tersine, içle-
rinden birinin orijinal olduğu varsayılacak olursa, bu ünvan hangi-
sine verilecektir? Bazen bu sorunun cevabı, örneğin saptamanın müm-
kün olduğu hallerde nisbi tarihler gibi dış kıstaslar tarafından sağ-
lanmaktadır. Böylesine yardımların alınmadığı durumlarda, nesne

veya metnin iç karakterlerinden de destek alan psikolojik analiz yenden ön plana çıkacaktır.

Kendiliğinden anlaşılacağı üzere, psikolojik analiz mekanik kurallara sahip değildir. Örneğin, bazı bilim adamlarının yapıyora benzedikleri gibi, bir belgeyi tahrif edenlerin sürekli olarak yeni icatlar kattıklarını ilke olarak mı koymak gerekmektedir; bu durumda en karanlık ve en gerçeğe benzemez belge her zaman en eski belge olma şansına sahip olacaktır. Bu bazen doğrudur. Yazıttan yazıta, örneğin bir Asur kralının darbeleriyle öldürülen düşman sayısının ölçüsüz bir şekilde şiştiği görülmektedir. Ama, mantığın isyan ettiği durumlar da olmaktadır. Saint Georges **Passion**'larından en masalsı olanı, tarih olarak en eski olanıdır. Daha sonra eski anlatıyı ele alan, birbirlerini izleyen redaktörler, önce bir veçheyi sonra da bir başkasını feda etmişlerdir, çünkü buradaki fantezi onları şoke etmiştir. Taklid etmenin birçok yolu vardır. Bunlar bireylere göre, bazen de bir kuşağı etkisi altına almış modalara göre değişmektedirler. Taklid de diğer zihni davranışlar gibi bize «doğal» görüldüğü bahaneyle gerekli olduğu iddiasını ileri süremez.

Ne mutlu ki, sahteciler beceriksizliklerinden ötürü çoğu zaman kendilerini ele vermektedirler. Modellerini anlamadıkları zaman, meydana getirdikleri ters anlamlar onların hilelerini ifşa etmektedir. Ödünç aldıkları kaynağı gizlemek mi istiyorlar? Stratejilerindeki beceriksizlik nedeniyle onu kaybetmektedirler. Bir kompozisyon yazımı sırasında, gözünü yanındaki arkadaşının ödevine dikmiş olarak, onun cümlelerini kendi kağıdına tersine aktaran bir liseli tanıdım. Daha sonra, oldukça büyük bir zekâ örneği göstererek, özneleri nesne haline çeviriyor ve aktifleri de pasif yapıyordu. Bunun sonucunda öğretmenine ancak mükemmel bir tarihsel eleştiri örneği sağlamaktan başka birşey yapamamış oldu.

Bir taklidin maskesini düşürmenin bize göre amacı, iki veya birçok tanığın olduğu yerde, bunların sayısını öncelikle bire düşürmek olmaktadır. Marbot'un iki çağdaşı Ségur kontu ve General Pelet, Tunayı geçiş hakkında onunkine benzer anlatılar bırakmışlardır. Fakat Ségur Pelet'den sonra gelmekteydi. Onun yazdıklarını okumuştum. Onu kopya etmekten başka birşey yapmamıştı. Pelet'ye gelince, istediği kadar Marbot'dan önce yazmış olsun; Marbot onun dostuydu, kuşkusuz onun hayali maceralarını anlatmasını çok kereler dinlemişti -çünkü yorulmak bilmeyen palavracı, yakınlarını aldatarak daha sonra bir efsane haline gelmek için bilinçli çabalar sarfetmekteydi-. Demek ki Marbot olayı garanti eden yegâne kişi olarak kalmaktadır, çünkü

onu zahiren destekleyenler, ancak ondan sonra konuşmuşlardır. Titus-Livus Polybius'u tekrarlarlarken onu süslemiş olsa bile, bizim tek otoritemiz gene de Polybius olmaya devanı etmektedir. Eginhard'ın bize Charlemagne'ı resmettiği görüntüsü altında, aslında Suetonus'un Augustus portresini tekrar ettiğinde ise, kelimenin esas anlamında hiçbir tanığınız bulunmamaktadır.

Nihayet sözümona tanığın arkasında, adını vermek istemeyen bir fısıldayıcının saklandığı durumlar da bulunmaktadır. Templier tarikatı mensuplarının yargılanmalarını inceleyen Robert Lea, farklı evlere mensup iki tanığın aynı enkizitör tarafından sorgulandıklarında, hiç değişmeksizin aynı vahşetleri ve aynı suçları işlediklerini itiraf ettiklerini gözlemiştir. Aynı evden gelip, farklı enkizitörler tarafından sorgulandıklarında ise, itiraflar uyum içinde olmanın uzağında kalmaktaydılar. Bundan varılacak aşikâr sonuç, yargıcın cevapları dikte ettiğidir. Öyle sanıyorum ki, adli tutanaklar bu örneğe diğer birçoklarını katabilirler.

*
**

Kuşkusuz eleştirel akıl yürütme sırasında, sınırlı benzerlik olarak adlandırılabilir ilkenin oynadığı rol, hiçbir yerde, yöntemin en yeni uygulamalarından biri olan istatistik eleştiride olduğu kadar ilginç bir açı ortaya çıkartmamaktadır.

İyice belli ve aktif mübadelelere sahne olan bir toplumda, belirlenmiş iki tarih arasındaki fiyat tarihini inceliyorum (bu bir varsayımdır). Benden sonra ikinci bir araştırmacı, daha sonra bir üçüncüsü aynı konuyu araştırmaya girişiyorlar, fakat onların kullandıkları unsurlar hem benimkilerden farklı, hem de birbirlerine göre farklı : başka hesap defterleri, başka **mercuriale**'ler (fiyat cetvel-leri). Herbirimiz kendi cephemizden yıllık ortalamalar, endeksler ve grafikler oluşturuyoruz. Ortaya çıkan üç fiyat eğrisi birbirlerine yakın. Bundan, bu üç eğrinin herbirinin fiyat hareketi hakkında kabaca doğru bir imaj sağladığı sonucu çıkartılacaktır. Neden?

Bunun nedeni yalnızca, homojen bir ekonomik ortamda büyük fiyat dalgalanmalarının hassas biçimde tekdüze bir ritme zorunlu olarak uyma durumunda olmaları değildir. Bu ele alış tarzı kuşkusuz sert bir şekilde birbirlerinden uzaklaşan eğrilerin kuşkulu görülme-leri için yeterli olacaktır; ama mümkün eğriler arasında, bu üç grafikteki eğrilerin birbirlerine uydukları için gerçeği aksettirenler ol-

duklarını kanıtlamaya yeterli olmayacaktır. Aynı şekilde bozulmuş terazilerle yapılan üç tartı aynı sayıyı verecektir, ama bu sayı yanlış olacaktır. Buradaki bütün akıl yürütme, hataların mekanizmasının çözümlenmesine dayanmaktadır. Örneğimizdeki üç fiyat listesinin hiçbirisi bu ayrıntı hatalarından azade olarak kabul edilemezler. İstatistik açıdan bu ayrıntı hataları hemen hemen kaçınılmaz niteliktedirler. Araştırmacının kişisel hatalarının giderildiğini varsaysak bile (daha kaba hata olasılıklarından hiç söz etmeksizin, içimizden kim eski ölçülerin karışık ormanında yolunu doğru bulabildiğini iddia edebilir?), bilim adamının mükemmel bir dikkate sahip olduğunu kabul etsek bile, bizzat belgelerin kurduğu tuzaklar her zaman varolacaklardır : bazı fiyatlar unutkanlık veya kötü niyetten ötürü yanlış şekilde yazılmış olabilirler; diğer bazıları istisnai olabilirler (örneğin «dostlar» için fiyat veya tersine «enayiler» için fiyat gibi), ve bunlar ortalamaları kolaylıkla bozabilirler; pazarlarda uygulanan ortalama fiyat hadlerini kaydeden **mercuriale**'ler her zaman özenle düzenlenmiş olabilirler. Fakat fiyat rakamları arttıkça bu hatalar birbirlerini gidermektedirler. Çünkü bu hataların her zaman aynı yönde hareket etmiş olmaları mümkün değildir. Demek ki, farklı verilerle elde edilmiş sonuçlar uyum içindeyseler ve birbirlerini teyid ediyorsa, bunun bu kadar çok ihmal, aldatmaca, sahteciliğe rağmen meydana gelmesi, bu hata rakamları arasındaki uyumu bizim açımızdan kavranılmaz hale getirmektedir. Demek ki, nihai sonuçların uyum içinde olmaları, temeldeki birliği her türlü kuşkunun dışında bırakmaktadır ve tanıkların sonsuz çeşitlilikteki aktarımları birbirlerini gidererek doğruya ulaşmaktadırlar.

Tanıklığın sağlamasının yapılmasına olanak sağlayan yöntemler sert bir şekilde kullanılacak biçimde yapılmamışlardır. Hemen bütün rasyonel ilkeler, onlara rehberlik eden hemen bütün deneyler, daha ileri götürüldüklerinde karşı ilke ve deneylerde sınırlarını bulmaktadırlar. Kendine saygı duyan bütün mantıklar gibi, tarihsel eleştirinin de, en azından görünüşte zıtları bulunmaktadır.

Bir tanıklığın hakiki olarak kabul edilebilmesi için, daha önce de gördüğümüz gibi, yöntem bunun yakın tanıklıklarla belli bir benzerlik arzetmesini gerektirmektedir. Ancak, bu ilkeyi tam anlamıyla uygularsak keşif ne olacaktır? Çünkü, keşiften bahsedildiğinde, sürp-

rizden ve benzeşmezlikten bahsedilmiş olunmaktadır. Bir bilim herşeyin beklendiği gibi geliştiğini gözlemekle kendini sınırlandırır, bu bilimin uygulaması ne yararlı, ne de eğlenceli olacaktır. Bugüne kadar, 1204 öncesine ait Fransızca olarak kaleme alınmış (Latince yerine) bir **cartula** bulunamamıştır. Varsayalım ki, yarın bir araştırmacı 1180 tarihli Fransızca bir **cartula** ortaya çıkardı. Bu belgenin sahte olduğu sonucuna mı varacağız, yoksa bilgilerimizin yetersiz olduğu-na mı?

Yeni bir tanıklık ile çevresi arasındaki bir çelişki yalnızca bizimizde geçici bir sakatlık olduğu izlenimini uyandırmakla kalmamakta, aynı zamanda uyumsuzluğun aslında nesneler arasında da olabileceğini düşündürmektedir. Toplumsal tekdüzelik o kadar güçlü değildir ve bazı bireyler veya gruplar onun dışında kalabilirler. Pascal'ın Arnould gibi yazmadığı, Cézanne'ın Bouguereau gibi resim yapmadığı bahanesiyle, **Provinciales** veya «Montagne Sainte Victoire» için kabul edilmiş olan tarihleri red mi edeceğiz? En eski bronz aletleri, aynı döneme ait kalıntıların çoğunda yalnızca taş aletler bulunduğu gerekçeyle, sahte olarak mı kabul edeceğiz?

Bu yanlış sonuçlarda hayali olan hiçbir şey yoktur ve araştırmacıların rutin olarak şaşırtıcı buldukları için önce inkâr ettikleri olayların listesi uzun olacaktır : Voltaire'in çok şiddetli bir şekilde alay ettiği eski Mısırlıların hayvanlara tapmalarından, üçüncü zaman Roma kalıntılarına kadar. Ancak daha yakından bakıldığında, metodolojik paradoks sadece yüzeydedir. Benzerliğe dayalı akıl yürütme haklarını kaybetmemiştir. Gerekli olan yalnızca daha kesin bir çözümlemenin mümkün farklılaşmaları, zorunlu benzerlik noktalarını saptamasıdır.

Çünkü, her türden bireysel özgünlüğün sınırları vardır. Pascal'ın üslûbu sadece kendine aittir; fakat grameri ve kelime haznesi içinde bulunduğu çağa aittirler. 1180'e ait olduğu varsayılan **cartula**'mız istediği kadar, şimdiye kadar bilinen aynı tarihli **cartula**'lardan artık terkedilmiş bir dili kullanıyor olmakla farklılaşsın. Bu **cartula**'nın kabul edilebilir sayılması için, kullandığı Fransızcanın, o dönemdeki kullanımı edebi metinler tarafından teyid edilmiş olan dilsel duruma kabaca uyması gerekir ve o dönemdeki varlıkları teyid edilmiş olan kurumlarla da uyum içinde olması gerekir.

Böylece anlaşılabileceği üzere, eleştirel karşılaştırma tanıklıkları aynı süreç düzleminde birbirlerine yaklaştırmakla yetinmemektedir. Çağları aşan bir zincirin halkalarından biri her zaman bir insani olgudur. Yeni bir Vrain-Lucas'ın Akademisinin masasına bir tomar

sahte elyazması atarak Pascal'in Einstein'den önce genel görelilik kuramını bulduğunu kanıtladığını iddia edeceği gün, daha önceden bunların sahte olduklarından emin olabiliriz. Bunun nedeni Pascal'in çağdaşlarının bulamadığını bulmaktan aciz olması değildir. Fakat, görelilik teorisinin çıkış noktası Pascal sonrasında oluşan uzun bir matematik gelişmeye dayanmaktadır. Ne kadar büyük olursa olsun, hiçbir insan yalnızca dehasının gücüyle, kuşaklar boyu oluşacak olan çalışmaları ikâme edemez. Buna karşılık, paleolitik çağa ait resimler ilk kez keşfedildiklerinde, bazı bilim adamları böylesine bir sanatın önce serpilip sonra unutulmayacağı gerekçesiyle, bunların gerçekliğini kabul etmedikleri zaman, bu kuşukuların kötü bir şekilde akıl yürüttükleri görülmüştür : kırılan zincirler vardır ve uygarlıklar ölümlüdürler.

Peder Delahaye'in öz olarak yazdıkları okunduğunda, Kilisenin aynı günde iki ölü hizmetkârının bayramlarını kutladığını, bunların her ikisinin de İtalya'da öldüklerini; her ikisinin de Aziz Hayatlarını okuduktan sonra değişim gösterdiklerini; her ikisinin de aynı adı taşıyan birer dinsel tarikat kurduklarını; bu iki tarikatın aynı adları taşıyan iki papa tarafından ilga edildiklerini görmekteyiz. Herkes aynı kimsenin hayatının, hâta sonucu farklı adlar altında iki kez yazıldığını sanabilir. Ancak dinsel hayatın cazibesine aynı şekilde kapılan ve müminlerin hayat hikâyelerini izleyen Saint Jean Colombini'nin Jesuate'lar tarikatını ve Ignace de Loyola'nın da Cizvitler (**Jésuites**) tarikatını kurdukları; her ikisinin de 31 Temmuzda, birincinin 1367'de Sinea yakınlarında, ikincinin de 1556'da Roma'da öldükleri; Jesuate'lar tarikatının Papa IX. Clementius ve Cizvitler tarikatında Papa XIV. Clementius tarafından ilga edildiği de doğrudur. Örnek çarpıcıdır. Ama kuşkusuz yegâne örnek de değildir. Eğer büyük bir doğal felâketin şu son yüzyılların felsefi eserlerinden ancak küçük parçaların geriye kalmasına yol açabileceğini düşünecek olursak, gelecekteki utanması az araştırmacılar acaba her ikisinin de birden adı Bacon olan, İngiliz olan ve doktrinlerinde deneysel bilgiye büyük bir yer ayırmış olmakla birleşen iki düşünürün varlığını bulmayacaklar mıdır? Pais eski Roma geleneklerinden çoğunun sadece aynı adları zikrettiklerinde ve çok benzeri olaylarla bağlantılı oldukları nedeninden ötürü efsanevi olarak nitelendirerek mahkûm etmiştir. Ruhu, olayların ve adların kendiliğinden

ynelenmelerini reddetmek olan sahtecilik eleştirmenin hoşuna gitmiyor olmakla birlikte rastlantı, tarihten elenmesi m¼mk¼n olmayan şu garipliklerden biridir.

Fakat tesad¼flerin keyfi buluşmalarının olası olduğunu kabul etmek yeterli değildir. Bu basit farkına varışa indirildiğinde, eleştiri yandaşlık ile karşıtlık arasında ebediyen dengede kalacaktır. Kuşkunun bilgi edinme aleti olabilmesi için, her ¼zel durumda, bi-leşmenin akla yakınlık derecesinin belli bir kesinlikle tartılabilmesi gerekmektedir. Burada tarihsel araştırma, diğer birçok zihinsel faaliyet gibi, olasılıklar teorisinin ana yoluna, kendi yolunun kavuştuğunu g¼rmektedir.

••

Bir olayın olasılığını hesaplamak, onun meydana gelme şansını ¼lmek demektir. B¼ylece konulduktan sonra, geçmiş bir olayın olasılığından s¼z etmek meşru mudur? Mutlak anlamda tabii ki hayır. Sadece gelecek rastlantısaldır. Geçmiş, muhtemele yer bırakmayan bir veridir. Zar atmadan ¼nce herhangi bir sayının gelme olasılığı altıda birdir; atışlar birkez yapıldıktan sonra, sorun sona ermektedir. Daha sonra, atışın yapıldığı g¼nde ¼ m¼, yoksa beş mi geldiymi diye teredd¼t edebiliriz. Bu durumda kesin olmama hali bizdedir, hafızamızdadır veya tanıklarımızın hafızalarında. Ama nesnelerde değildir.

Ancak iyice analiz edildiğinde, tarihin olasılık kavramını kullanmasında çelişkili olan hiçbir şey yoktur. Olmuş bitmiş bir olayın olasılığı hakkında kendine soru soran tarihçi, aslında bu olayın meydana gelmesinden ¼nce onun meydana gelme ihtimalleri ¼zerinde cesur bir zihin hali içinde d¼ř¼nmekten başka birşey yapmamaktadır. Demek ki bu durumda da olasılık geleceğe ait olarak kalmaktadır. Fakat, şimdiki zaman çizgisi adeta hayali olarak kaydırıldığı için, bu artık bizim için geçmiş olan bir kesim ¼zerine inşa edilmiş eski bir gelecektir. Eğer olay tartışılmaz bir şekilde meydana gelmişse, bu speė¼lasyonların metafizik oyunlardan farklı bir değerleri yoktur. Napolyon'un doğmuş olmasının olasılığı ne idi? 1914'de er olan Adolphe Hitler'in Fransız kuşgunlarından kurtulmuş olma olasılığı ne idi? Bu sorularla vakit geçirmek yasaklanmış değildir. Ancak tek bir koşulla : bunları gerçekten oldukları halleriyle ele alarak, yani insanlığın ilerlemesi sırasında tesad¼f¼n ve g¼r¼l-

meýenin paylarını ortaya koymayı amaçlayan basit dil yaratıları olarak. Bunların tanıklığın eleştirisiyle hiçbir ilgileri yoktur. Tersine, bizatihi olayın kendisi kesin değil mi benzemektedir? Örneğin bir yazarın yabancı bir anlatıyı kopya etmeksizin, kendiliğinden bir şekilde bu anlatıdaki birçok bölümü ve kelimeyi tekrar edebileceğinden kuşku mu duyuyoruz, veyahut yalnızca tesadüf veya kutsal bir şekilde önceden hazırlanmış bilmem hangi uyumun **Protocoles des Sages de Sion** ile İkinci İmparatorluk dönemindeki tanınmamış bir polemikçinin pamflelerine çok çarpıcı bir şekilde benzemesini açıklamaya yeterli olduğunu mu düşünüyoruz? Anlatının kaleme alınmış olmasından önceki raslantının az veya çok bir olasılık katsayısına sahip olmasına göre biz bugün ya bunu kabul edeceğiz, ya da reddedeceğiz.

Ancak, tesadüf matematiği bir varsayım üzerine dayanmaktadır. Mümkün bütün şıklar arasında, bu matematik koşulların taraf-sız olduğu aksiyomunu koymaktadır : önceden birini veya diğerini avantajlı hale getiren özel bir neden, hesaplama yabancı bir cisim gibi olacaktır. Teorisyenlerin zarı mükemmel bir şekilde dengelenmiş bir kübdür; eğer bu zarın yüzlerinden birinin altına küçücük bir kurşun parçası konulacak olursa, oyuncuların şansları eşit olmaktan çıkacaktır. Fakat, tanıklık eleştirisinde, zarların hemen tamamı hilelidir. Çünkü çok ince insani unsurlar teraziye ayrıcalıklı bir olasılığın tarafına eğmek için müdahale etmektedirler.

Gerçeği söylemek gerekirse, bir tarihi disiplin istisna oluşturmaktadır. Bu lengüistiktir, veya en azından diller arasında akrabalık kurmaya çalışan dallarından biridir. Yüklemleri açısından asıl eleştirel işlemlerden çok farklı olan bu araştırma, onlarla bağlantıları arama noktasında birleşmektedir. Diğer yandan, üzerinde akıl yürüttüğü koşulları, tesadüf teorisine hiç de yabancı olmayan öncelikli bir kabul olan eşitlik anlayışına istisnai bir şekilde yakındır. Bu ayrıcalığı bizzat dil olgularının özgünlüklerine borçludur. Bunun böyle olması gerçekte yalnızca minicik bir değere indirgenmiş seslerin muazzam bileşim sayılarının, çeşitli dillerdeki tesadüfi tekrar olasılığına bağlı olmayıp, aynı zamanda bundan daha önemli birşey olarak, birkaç taklide dayalı nadir uyum bir kenara bırakıldıklarında, bu bileşimlere atfedilen anlamlılıkların tamamen keyfi olmasına bağlıdır. **Tu** veya **Tou** (Fransızcaya veya Latinceye göre tellâffuz edilmiş halleriyle sen) gibi birbirlerine çok yakın ses bileşimleri tekil ikinci şahsı ifade etmekle beraber, aralarında aşikâr bir imge bağlantısı kendini ortaya koymaktadır. Ama bu ses bileşimlerinin aynı anda hem Fransızcada, hem İtalyancada, hem İspanyolcada, hem de

Romencede aynı role sahip olduklarının farkına varılırsa; aynı zamanda bu dillerin arasında aynı şekilde irrasyonel bir sürü mütakabiliyet gözlenirse; bunun anlamlı tek açıklaması Fransızca, İtalyanca, İspanyolca ve Romencenin ortak bir kökene sahip olduklarıdır. Çünkü, çeşitli mümkünler, insani olarak kayıtsız olduklarından, hemen hemen saf bir şans hesaplaması kararı belirlemiştir.

Fakat, bu basitliğin olağan olması o kadar da kolay değildir.

Bir Orta Çağ hükümdarına ait, çeşitli işlere ilişkin resmi belgeler aynı kelime ve dilsel biçimleri tekrarlamaktadırlar. «Üslup eleştirisi» fanatikleri işte demek ki bunları aynı noter kaleme almıştır diye iddia etmektedirler. Kabul, ama sadece etki eden faktör tesadüfse. Fakat durum hiç de böyle değildir. Her toplum ve bundan da fazlası, her küçük mesleki grup kendine özgü dil alışkanlıklarına sahiptir. Demek ki benzerlik noktalarını sıralamak yeterli olmamaktadır. Bunların arasından nadiren kullanılanları da ayıklamak gerekmektedir. Gerçekten, istisnai ifade biçimleri belli bir yazarı ifşa edebilirler; tabii ki bunların tekrarlarının yeterli sayıda olduklarının varsayılması halinde. Buradaki hata, söylevin bütün unsurlarına eşit bir ağırlık vermektir; yani etkilenen toplumsal tercihlerin değişken katsayılarının herbirinin şansların eşitliğini bozan kurşun parçacıkları haline gelmeleri gibi.

19. yüzyılın başından beri koskoca bir bilginler okulu edebi metinlerin aktarımını incelemekle uğraşmaktadır. İlke basittir: aynı eserin B, C ve D adını verdiğimiz üç elyazma nüshası olsun. Bunların her üçünün de aynı dersleri, tabii ki yanlış olarak, içerdikleri görülmektedir (bu en eski yöntem Lachmann'a ait olup hatalar yöntemi adını taşımaktadır). Veya daha genel olarak bu elyazmalarından, iyi veya kötü aynı dersler çıkartılmaktadır, fakat çoğunluğu itibariyle bunlar birbirlerinden farklı olmaktadırlar (Dom Quentin tarafından ileri sürülen değişkenlerin tam sayımı). Bunların birbirlerine «akraba» olduklarına karar verilecektir. Bundan, duruma göre bunların, daha sonra belirlenecek bir sıraya göre birbirlerinden kopya edildiklerini veya hepsinin özel bağlantılarla ortak bir modele dayandıklarını anlayınız. Gerçekten de bu kadar ısrarlı bir benzerliğin tesadüfi olamayacağı kesindir. Ancak oldukça yakınlarda farakedilen iki gözlem, metin eleştirisini, ilk sonuçlarının adeta mekanik sağlamlığından çok şey terketmeye zorlamıştır.

Kopyacılar bazen modellerini tashih etmekteydiler. Birbirlerinden bağımsız olarak çalıştıkları durumlarda bile, ortak zihin alışkanlıkları, onları sıklıkla aynı sonuçlara ulaştırmış olmalıdır. Teren-

tius bir yerde aşırı derecede nadir olan **raptio** kelimesini kullanmıştır. Kelimeyi anlamayan iki kâtip bunu **ratio** kelimesiyle ikâme etmişlerdir, bu karşı-anlam vermektedir, ama alışıktı oldukları bir kelimedir. Bunu yapmak için biraraya gelmeleri veya birbirlerini taklid etmeleri gerkiyor muydu? İşte bize elyazmalarının «soy zinciri» hakkında herhangi birşey öğretmekten aciz bir hata cinsi. Bundan da fazlası vardır. Kopyacı niçin tek bir model kullanmış olsun? Yapabildiğinde, birçok örneği karşılaştırarak, kendi olanakları içinde onların arasından seçme yapmak yasaklanmış değildi. Bu şık kuşkusuz kütüphanelerin fakir olduğu Orta Çağda istisnai olarak kalmaktaydı; buna karşılık öyle görünüyor ki, Antikite'de çok daha yaygındı. Diplerine eleştirel yazılar yazmanın adet olduğu güzel Japhté ağaçlarında, çeşitli geleneklerin yasak evliliklerinin çocukları olan ürünlere ne gibi bir yer vermek gerekir? Raslantıların oyununda bireyin iradesi, tıpkı ortaklaşa güçlerin baskısı gibi tesadüfe karşı hile yapmaktadır.

Böylece, daha önce 18. yüzyıl felsefesinin Volney ile birlikte görmüş olduğu üzere, tarihsel eleştiri sorunlarının çoğu aslında olasılık sorunlarıdır; ama öylesine ki, en gelişmiş hesaplama yöntemleri bile bunları çözmekten aciz olduklarını itiraf etmek zorundadırlar. Bunun nedeni yalnızca bu alandaki verilerin olağanüstü bir karmaşıklıkta olmalarında olmayıp; aynı zamanda bu verilerin çoğu zaman, her türden matematiğe çevirme işlemine bizzat isyankâr olmalarındandır da. Örneğin, bir toplumun bir kelime veya bir kulanıma gösterdiği özel iltifat nasıl rakamlaştırılabilir? Zorluklarımızı Fermat, Laplace ve Emile Borel'in sanatının üzerine atarak, onlardan kurtulacak değiliz. Çünkü, en azından matematik adeta mantığımızın nüfuz edilmeyen sınırında yer almaktadır; bu durumda ondan akıl yürütmelerimizi daha iyi analiz etmemiz için ve bu akıl yürütmelerimizi daha iyi yönlendirebilmemiz için bize yardım etmelerini isteyebilir miyiz?

İnsan, kendisi bizzat uygulamadığında, araştırmaların olağan durumunda bir raslantının masumiyetine neden inanmadıklarını kavramakta zorluk çekmektedir. Örneğin **Salique** yasası ile Clovis'nin yayınladığı bir kararnamede iki benzer ifade bulan saygıdeğer bir Alman bilgininin Yasa'nın bu hükümdara ait olması gerektiğini iddia

ettiği görülmemiş midir? Her ik metinde de kullanılmış olan kelimelerin sıradan olmaları olgusunu bir kenara bırakalım. Matematik teoriden alınan ufak bir esinti adımın yanlışlığını kanıtlamaya yeterlidir. Tesadüf rolünü serbestçe uyguladığında, tek bir buluşma veya küçük bir buluşma sayısı nadiren olanaksız olmaktadır. Bunların bize şaşırtıcı görülmelerinin fazla bir önemi yoktur; ortak inançların şakınlıkları nadiren değer taşıyan izlenimler olmaktadır.

Tamamen farklı iki kişinin iki farklı yılda, aynı ayın aynı günü ölme olasılıklarını hesaplayarak vakit geçirmek mümkündür. Bu

1

olasılık — /2'dir [a]. Şimdi (aksiyomun saçmalığına rağmen) Jean
365

Colombini ve Ignace de Loyola'nın kurdukları tarikatların Roma Kilisesi tarafından ilga edileceklerinin önceden kesin olduğunu kabul edelim. Papalık listelerinin incelenmesi aynı adı taşıyan iki papa

11

tarafından ilga olasılığının — olmuş olduğunu ortaya koyacaktır.

13

Hem aynı ayın aynı gününde ölme, hem de aynı adı taşıyan iki pa-

1

1

panın tarikatları mahkûm etmelerinin bileşik olasılığı — ile —
103 106

arasında yer almaktadır [b]. Kuşkusuz bir bahisçinin hoşuna gide-

(a) Yılın hengünü için ölüm olasılığının aynı olduğu varsayımı altında. Aslında bu doğru değildir (yıllık bir ölüm eğrisi vardır); ama pek fazla sakıncaya yol açmaksızın burada böyle bir kabul yapılabilir.

(b) Jean Colombini'nin ölümünden bugüne kadar Kiliseyi 65 papa yönetmiştir (bu sayıya büyük kopuş dönemindeki eşzamanlı ikili ve üçlü yönetimler de dahildir); Ignace'ın ölümünden beri de 38 papa birbirlerini izlemişlerdir. Birinci listede 55 adas vardır ve bu adlar ikinci listede tam olarak 38 kez tekrarlanmışlardır (bilindiği üzere, papalar daha önce şeref kazanmış adları alma adetine sahiptirler). Demek ki Jesuate'ların bu adas papalardan biri tarafından ortadan kaldırılmış ol-

55

11

38

ına olasılığı — veya — idi; aynı rakam Civzitler için —'e yani 1'e

65

13

38

yükselmekteydi, başka şekilde ifade edersek, bir kesinlik olmaktadır.

11

11

1

1

11

Bileşik olasılık —,1 veya — idi. Nihayet — veya — x —

13

13

365²

133.225

13

11

1

etmektedir ki, —den biraz fazla. Tam anlamıyla kesin

1.731.925

157.447

cek bir olasılık değil. Fakat, doğa bilimleri dünya ölçeğinde gerekleşmeze yakın olarak, ancak 10/15 civarındaki olasılıkları kabul etmektedirler. Görüldüğü üzere, örneğimiz bundan iyice uzaktadır. Ama iki azizin kuşkusuz teyid edilen örneklere de ortadadır.

Yalnızca birikimli mutekabiliyetlerin olasılıkları pratik olarak ihmal edilebilir hale gelmektedir. Çünkü iyice bilinen bir teorem uyarınca, elemanter durumların olasılıkları aralarında çarpılarak bileşim olasılığı elde edilmektedir ve olasılıklar kesirler olduğundan, bu çarpımın sonucu, tanım gereği onu oluşturanlarındakinden daha düşük olmaktadır. Lengstikteki **bad** kelimesinin rneği ünlüdür. Bu kelime hem İngilizcede, hem de Farsçada, her iki dildeki terimin de hiçbir ortak kökenleri olmamasına rağmen «kötü» anlamına gelmektedirler. Bu tekil müteakabiliyet üzerine, bir soya çekim teorisi kurulabileceğini iddia eden kişi, raslantı eleştirisinin temel bir yasasına aykırı davranmış olacaktır: sadece büyük sayıların burada yaşamaya hakları vardır.

Kitlesel uyumluluklar veya uyumsuzluklar bir sürü özel durumdan meydana gelmişlerdir. Toplam olarak, arızı etkiler birbirlerini gidermektedirler. Eğer bunun tersine, her unsuru diğerlerinden bağımsız olarak ele alırsak ne olur? Artık bu değişkenlerin etkisi elememez hale gelir. Zarlar hileli bile olsa, tek bir atış her zaman oyunun sonundan daha zor tahmin edilebilir olarak kalmaya devam edecektir ve buna bağlı olarak, birkez oynandıktan sonra, çok daha büyük çeşitlilikte açıklamaya olanak tanıyacaktı. İşte bu nedenden ötürü, ayrıntıya daha fazla girildikçe eleştirinin gerçeğe yakın olma alasılığı gerilemektedir. **Orestie**'yi bugün okuduğumuz haliyle, tek başına alındığında hemen hiçbir kelimeyi Aeshileus'un yazdığı gibi okuduğumuzdan emin olamayız; ama bütünü içinde elimizdeki **Orestie** Aeshileus'a aittir. Btndeki kesinlik, onu oluşturanlarındakinden daha fazladır.

Ancak, bu büyük kesinlik kelimesini tellffuz etmemize hangi ölçüde izin vardır? **Cartula**'ların eleştirisi Mabillon'un da daha önce itiraf ettiği gibi, «metafizik» kesinliğe ulaşamaz. Mabillon bunu söylerken hakısız değildi. Sadece basitleştirme kaygısıyla bazen bir olasılık dilimi yerine bir aşıkrlık dilimi ikâme etmekteyiz. Fakat bunu bugün Mabillon'un zamanındakinden daha iyi biliyoruz, bu durumun

olmak için herbir papanın saltanat sürelerini de hesaba katmak gerekir. Fakat tek amacı bir büyüklüğü açığa çıkartmak olan bu matematiksel vakit geçirmenin doğası bana hesapları basitleştirmeye izin vermiyormuş gibi gözüktü.

hiç de bize özgü olmadığını biliyoruz. Kelimenin mutlak anlamında **Constantinus'un Bağışı**'nın gerçek ve Tacitus'un **Germania'sının** -bazı bilginlerimizin fantezilerine göre- sahte olması «olanaksız» değildir. Aynı anlamda, bir maymunun bir daktilonun klavyesine tesadüfen vururken harfi harfine **Bağış**'ı veya **Germania'yı** farkına varmadan yeniden yazması da mümkündür. Cournot «fizik olarak mümkün olmayan olay, olasılığı çok küçük olaydan başka birşey değildir» demiştir. Muhtemel ile muhtemel olmayanın dozlarını ayarlayarak kendi güvenlik payını sınırlarken tarihsel eleştiri, reel inceleyen diğer bilimlerden sadece bir derece farkıyla -kuşkusuz daha nüanslı- ayrılmaktadır.

İnsan tanıklığına uygulanan rasyonel bir eleştiri yönteminin tahta çıkmasıyla meydana gelen muazzam kazanç her zaman doğru olarak ölçülebiliyor mu? Kazanç derken, bunun yalnızca tarihsel bilgi için değil de, düpedüz bilgi için olduğunu düşünüyorum.

Eskiden, eğer tanıkların veya anlatıcıların yalan söylediklerinden önceden kuşkulanmak için çok güçlü nedenler yok idiyse, ileri sürülen her olay, örneklerin dörtte üçü itibariyle kabul edilen bir olay olmaktaydı. Bunlar eskidendi demeyelim. Lucien Fèbvre bunu Rönesansla ilgili olarak mükemmel bir şekilde gösterdi : bize yakın çağlarda başka türlü düşünülüyor, başka türlü davranılmıyordu, çünkü onların başlıca eserleri bizim için halâ çok canlı gıda kaynakları olmaya devam ediyorlar. Bizim ağırlık kazandığımız güne kadar bu saf kalabalığın tavrı doğal olarak böyleydi demeyelim, bu bir yanlışlık olur, birden fazla yarı-bilgili, sürekli olarak nahif uygarlıklarımızı cehalet veya deliliğin korkunç uçurumlarına sürükleyebilecekleri tehdidini muhafaza etmektedirler. En sağlam zekâlar eskiden ortak önyargılardan kaçınamıyorlardı, kaçınma güçleri yoktu. Kanın yağmur halinde yağdığı mı anlatılıyordu? Demek ki kan yağmuru vardı. Montaigne sevgili Eskilerin yazdıkları arasında, halkı kafasız doğan ülke veya **remora** adlı küçük balığın inanılmaz gücü hakkında şu veya bu palavrayı mı okumuştum? Bunların kılı kıpırda maksızın diyalektiğinin delilleri arasına kaydetmektedir. Bir rivayeti boşa çıkartma yeteneğine sahip olmakla birlikte, kabul edilmiş düşünceler onu sözüm ona kabul edilmiş olayları kabul etmeye hazırlamaktadır. Böylece, Rabelais mitosuna göre, yaşlı Kulaktan-

dolma egemen olmaktadır. Bu egemenlik fizik dünya üzerinde olduğu kadar, insanlar üzerindedir de. Belki de fizik dünya üzerinde insanların dünyasında olduğundan daha fazla. Çünkü, daha dolaysız deneylerle ders aldıkları için, bir meteordan veya organik hayatın sözümlerine ona bir aksaklığından daha çok bir insani olaydan kuşku duyulmaktaydı. Felsefemiz mucizelerden nefret mi ediyordu? Veya dinimiz başlıca dinlerin mucizelerinden öğreniyor muydu? Sizin için gerekli olan sözümlerine anlaşılabilir bu şaşırtıcı nedensellik tezahürlerinin sihirli ve gizli eylemlerinin aslında bugün bilimsel düşünce adını verdiğimiz şeye tamamen yabancı olan bir fikir ve imge sistemine dahil olmaya devam ettiklerini zorlukla açığa çıkartmaktadır. Tezahürün bizzat kendini inkâr etmek, böylesine bir cesaret kimsenin aklına gelmiyordu. Hristiyan düşüncesinin doğaüstü yanına çok yabancı olan şu Padua okulunun Coryphée'si olan Pomponazzi, kralların Aziz Ampoule'ün yağıyla oğulmuş olsalar bile, sırf kral olduklarından ötürü, hastaları onlara değerek iyileştirebileceklerine inanmıyordu. Fakat iyileştirmeleri hiç de reddetmiyordu. Bunun, irsi olarak kabul ettiği fizyolojik bir özelliğe bağlamaktaydı: kutsal görevin şanlı ayrıcalığı, hanedana ait bir tükürüğün tedavici özelliklerine indirgenmiş olmaktadır.

Diğer yandan, eğer bugün evren imajımız kuşakların anlaşmasıyla teyid edilmiş benzeyen bu kadar çok hayali mucizeden temizlenmişse, kuşkusuz bunu herşeyden önce değişmez yasaların yönettiği bir doğal düzen kavrayışının yavaş yavaş açığa çıkartılabilmesi ne borçluyuz. Fakat bu kavramın bizatihi kendisi ancak onu çürütüyorsa benzeyen gözlemlerin tanık olarak insan üzerinde yapılan sabırlı çalışmalar sayesinde elenmeleri sonucunda bu kadar sağlam bir şekilde yerleşebilmiştir. Artık tanıklıkların yetersizliklerini hem açığa çıkartma, hem de açıklama yeteneğine sahibiz. Artık tanıklığa her zaman inanmama hakkını kazandık, çünkü geçmiş vasıtasıyla ona ne zaman ve neden inanılmaması gerektiğini daha iyi biliyoruz. Ve bilimler birçok sahte problemin yarattığı safrayı işte böylece kendi dışlarına atabilmişlerdir.

Fakat başka yerlerde olmadığı gibi, burada da saf bilgi davranıştan kopmuş değildir.

Bilimimizin kurucularının mensup oldukları kuşak içinde, adı ilk sırada yer alan Richard Simon bize yalnızca hayran olunacak metin değerlendirme dersleri bırakmakla kalmamıştır. Aynı zamanda, onun birgün ayın kurallarına uymadıkları aptalca suçlamasıyla peşlerine düşülen bazı masumları kurtarmak için delici zekâsını kullandığı da görülmüştür. Bu buluşmanın hiçbir tesadüfi yanı yoktur.

Her iki taraf için de entellektüel temizlik aynıydı. Her seferinde aynı alet bu arzuyu tatmin etmekteydi. Kendini sürekli olarak diğerlerinin ilişkileri üzerine yönlendirmek zorunda kalan hareket, bunların kesinliğini ölçme konusunda araştırmaya karşı olduğundan daha az ilgili değildir. Bu iş için farklı araçlara sahip değildir. Daha iyisini söyleyelim : onun araçları bilgin araştırmacılığın daha önce geliştirdikleridir. Kuşkuyu yararlı bir şekilde yönetme sanatında hukuk uygulaması geç olmakla birlikte, Bollandist'lere ve Benediktin'lere engel çıkartmıştır. Ve psikologlar da doğrudan gözlenen ve harekete geçirilen tanıklıkta, geçmişin karışık hafızasının mantıklı bir doğrulamaya tabi tutulmasından olduğca uzun süre sonra, bir bilim nesnesi görme noktasına ulaşmışlardır. Hiçbir zaman olmadığı kadar yalan ve sahte rivayetlerin zehirlerine maruz kalan bizim dönemimizde, eleştirel yöntemin eğitim programlarının en küçük bir köşesinde bile yer almaması ne kadar utanılacak birşeydir, çünkü eleştirel yöntem artık birkaç atelye çalışmasının mütevazı cüzünden ibaret kalmıştır. Artık eleştirel yöntemin önünde daha geniş ufuklar açılmaktadır; ve tarih böylece tekniğini yoğurarak insanlara önce doğruya, sonra da haklıya yönelen yeni bir yol açmış olmayı en emin zaferlerinden biri olarak kabul etme hakkına sahiptir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TARİHSEL ANALİZ

I. YAGILAMAK MI YOKSA ANLAMAK MI?

Yaşlı Ranke'nin formülü ünlüdür : tarihçi şeyleri tasvir etmekten başka hiçbir şeyi kendine görev olarak almamaktadır; «meydana geldikleri gibi **wie es eigentlich gewesen**». Herodotos bunu ondan önce söylemiştir «olmuş olanı anlatmak **ton conta**». Başka türlü söylemek gerekirse, bilim adamı, tarihçi, olayların önünde silinmeye davet edilmektedirler. Birçok özdeyiş gibi, bu da talihini belki de sadece ikircikliliğine borçludur. Burada mütevazi bir şekilde bir dürüstlük dersi bulunabilir; Ranke'nin verdiği anlamın bu olduğundan kuşku duyulmamalıdır. Fakat, aynı zamanda bir de pasiflik tavsiyesi bulunmaktadır. Böylece, işte bir vuruşta iki problem birden ortaya çıkmaktadır: tarihsel tarafsızlık problemi ve yeniden üretme veya analiz girişimi olarak tarih sorunu.

Fakat acaba bir tarafsızlık problemi var mıdır? Bu problem sadece bu kelimenin de kendi hesabına ikircikli olmasından ötürü ortaya konulmaktadır.

Tarafsız olmanın iki yolu vardır : bilim adamının ve yargıcının. Bunlar, gerçeğe dürüst bir şekilde tabi olmak olan ortak bir köke sahiptirler. Bilim adamı en kutsal teorilerini belki de alt üst edecek olan deneyi kaydetmekte, daha da iyisi, tahrik etmektedir. Kalbindeki gizli temenni ne olursa olsun iyi yargıç, tanıkları, olayları sadece oldukları haliyle öğrenmek için, sorgulamaktadır. Bu durum iki taraf açısından da, hiç tartışılmayan bir vicdani zorunluluktur.

Ancak, yolların ayrıldığı bir an bulunmaktadır. Bilim adamı gözleyip açıkladığında görevi sona ermektedir. Yargıç için daha karar yazmak gerekmektedir. Her türden kişisel eğilimi sessizliğe zorladıktan sonra, eğer bu kararını yasalara göre kaleme alabilirse, kendini tarafsız sayacaktır. Gerçekten de, yargıçların anlamında tarafsız olacaktır, ama bilim adamlarının anlamında değil. Çünkü, hiçbir pozitif bilime dahil olmayan bir değerler skalasının tarafını tutmaksızın mahkûm etmek veya ibra etmek mümkün değildir. Bir adamın bir başkasını öldürmüş olması, evleviyetle kanıt gerektiren bir olaydır. Fakat, katili cezalandırmak için cinayetin suç sayılması gerekir. Bütünü içinde bakıldığında ise, bu bütün uygarlıkların uyum içinde oldukları bir kanaat değildir.

Diğer yandan, tarihçi uzun süre, ölü kahramanlara methiye veya lânet dağıtmakla yüklü bir cins taraf yargıcı rolü oynamıştır. Bu tavrın güçlü bir şekilde kök salmış bir içgüdüye tekâbül ettiğine inanmak gerekmektedir. Çünkü, öğrencilerinin çalışmalarını düzeltmiş olan bütün öğretmenler, bu genç kişileri sıralarının üstünden Minos veya Osiris rolünü oynamaktan vazgeçirmenin ne kadar güç olduğunu bilirler. Bu durum tıpkı Pascal'in dediği gibidir «herkes yargılarken Tanrı rolü oynar; bu iyidir veya kötüdür derken». Bir değer yargısının ancak düşünülerek kabul edilmiş bir ahlâki atf sistemine göre bir eylem hazırlığı ve anlam olarak varlık nedenine sahip olabileceği unutulmaktadır. Gündelik hayatta, belli davranışları gösterme zorunluğu bu olağan olarak oldukça basit etiketlemeyi bize empoze etmektedirler. Artık hiçbir şey yapmadığımız yerde, ortak olarak kabul edilen ideallerin bizimkilerden derinlemesine farklılaştığı yerlerde, artık can sıkıcı bir engelden başka birşey yoktur. Babalarımızın kuşağındaki doğruları melunlardan ayırmak için kendimizden ve zamanımızdan o kadar emin miyiz? Bir bireyin, bir partinin veya bir kuşağın tamamen görelî kıstaslarını mutlaklığa çıkartarak, Sylla'nın Roma'yı veya Richelieu'nün Çok Hristiyan Kralın Devletlerini yönetmelerine bunun normlarını uygulayarak, onları suçlamak nasıl bir şaka olmaktadır? Zaten diğer yandan doğası gereği, ortaklaşa bilincin veya kişisel kaprisin bütün dalgalanmalarına tabi olan böylesine

kararlardan daha değişken hiçbir şey olmadığından tarih, zafer tacını giyenlerin sıklıkla deney defterine el atmasına izin verdiğiinden, kendine bütün bilimlerin en belirsizlerinden biri olma görüntüsünü kazandırmıştır; derin suçlama ilamlarının arkasından bir o kadar gereksiz iade-i itibarlar gelmektedir. Robespierreciler, Robespierrekarşıtları, sizden bizi affetmenizi istiyoruz; lûtfen bize sadece Robespierre'in kim olduğunu söyleyiniz.

Üstelik, eğer yargı sadece açıklamayı izlemekle yetinseydi, okuyucu bu sahifeyi atlamakta serbest olurdu. Ne yazık ki, yargılaya yargılaya, sonunda adeta kader olarak, açıklama kaybolmaktadır. Geçmişin ihtirasları bugünün taraf tutmalarına yansımalarını karıştırdığından ötürü, insani gerçek artık yalnızca siyah beyaz bir tablo haline gelmiş olmaktadır. Montaigne bizi daha önceden bu konuda uyar-mıştı : «yargının bir yana doğru eğilmesinden itibaren, anlatıyı bir yana doğru bükme ve çerçevelemekten kaçınmak mümkün değildir». Öte yandan, kuşaklar aracılığıyla uzaklaştığımız yabancı bir bilime nüfuz edebilmek için kendi benini derisinden sıyırmak gerekmektedir. Ona olayını anlatmak için kendi olarak kalmak yeterlidir. Çaba kuşkusuz daha az kabadır. Luther'den yana veya ona karşı yazmak, ruhunun derinliğine nüfuz etmeye çalışmaktan; Papa VII. Gregorius'un IV. Henri'ye göre haklı veya IV. Henri'nin VII. Gregorius'a galebe çaldığını düşünmek, batı uygarlığının en büyük darmlarından birinin derin nedenlerini ayıklamaktan ne kadar daha kolaydır! Bir de bireysel düzlemin dışında ulusal mal varlığı sorununa bakınız. Eski yasamayla bağlarını kopartan devrimci yönetim bunları parça parça ve açık artırma olmaksızın satmaya karar vermişti. Bu hiç tartışmasız, hazine çıkarlarına büyük zarar vermek anlamına geliyordu. Bu siyasete karşı, günümüz bilim adamlarından bazıları çok güçlü bir şekilde karşı çıkmışlardır. Eğer bunlar Konvansiyon meclisinde üye olup da ,bu tondan konuşsalar ne büyük bir cesaret göstermiş olurlardı! Gyonit uzakta olunca, bu tehlikesiz şiddet insanı eğlendirmektedir. Aslında III. Yıl insanların neyin peşinde olduklarını araştırmak çok daha değerli olurdu. Bu adamlar herşeyden önce kırsal kesimin küçük insanların toprak edinmelerini arzu ediyorlardı, bütçe denklığı yerine, yeni düzenin sadakatleriyle güvencesi olan fakir köylülerin rahat bir nefes almasını tercih ediyorlardı. Haklı mıydılar, haksız mıydılar? Bu konuda bir tarihçinin gecikmiş kararını benim için ne önemi var? Biz ondan, sadece kendi tercihindan büyülenerek eskiden mümkün olmuş olan bir başkasını kavrayabilmenin dışında kalmamasını istemiştik. Ancak, insanlığın entellektüel gelişiminin verdiği ders açıktır : bilimler kötü ve iyiye dayalı eski insan-

merkezciliği terkettikleri ölçüde, her zaman daha verimli ve buna bağlı olarak da, pratiğe yararlı olmuşlardır. Bugün kloru kötü gazlar ve oksijeni de iyi gazlar arasında tasnif edecek olan bir kimyacıya gülünür. Fakat, kimya başlangıç döneminde bu tasnifi benimsemişti ve maddenin tanınmaması pahasına bu batağa saplanma riskini güçlü bir şekilde taşımıştı.

∴

Ancak, benzerliği fazla zorlamaktan kaçınalım. Bir insan biliminin teknik terimler bütünüünün her zaman kendine özgü çizgileri olacaktır. Fizik dünyanın bilimine ait olan amaçlılığı dışlamaktadır. Başarı veya başarısızlık, beceri veya beceriksizlik terimlerinin burada yeri yoktur, tıpkı her zaman tehlikeye gebe hikâyelerin rollerinin olmadığı gibi. Bunun tersine, bunlar tarihin normal kelime haznesine dahildirler. Çünkü tarih, doğaları gereği bilinçli olarak amaç izleyen varlıklarla uğraşmaktadır.

Bir çarpışmaya giren bir ordu komutanının, olağan olarak bunu kazanmaya uğraştığı kabul edilebilir. Eğer bu çarpışmayı kaybederse, iki tarafın da güçlerinin yaklaşık olarak eşit oldukları varsayımı altında, harekâtı kötü yönettiğini söylemek tamamen meşrudur. Bu kötü kader onun için alışılmış bir durum mudur? Eğer öyleyse, onun hiç de iyi bir taktikçi olmadığını söylemek hiç de kötü bir yargı olmaz. Veyahut da, borçluları alacaklıların zararına olmak üzere avantajlı hale getirmek amacıyla olan bir parasal değişiklik varsayalım. Bunu mükemmel veya çok kötü olarak nitelemek, bu gruplardan birinin tarafını tutmak anlamına gelecek ve daha sonra da tamamen sübjektif bir kamu malı kavramını keyfi olarak geçmişe taşımak olacaktır. Fakat, borç yükünü azaltmaya yönelik işlemin uygulamada -bu görülmüştür- ters bir sonuca ulaştığını hayal edelim. Bu durumda, «başarıya ulaşamadı» derken bir gerçeğin dürüstçe farkına varmaktan başka birşey yapmış olmayız. Başarıya ulaşamamış eylem, insani evrimin esas unsurlarından biridir. Tıpkı bütün psikoloji değişikliklerinin de esas unsurlarından biri olduğu gibi.

Daha da fazlası vardır. Eğer generalimiz iradi olarak birliklerini bozguna sürüklediye, ihanet ettiğini ileri sürmekte tereddüt edilmeyecektir; çünkü bu şeye, tamamen iyi niyetle, bu ad verilmektedir. Basitin ve ortak kullanımın yardımını uzaklaştırma konusunda tarihin biraz ukalaca titizliği olacaktır. Daha sonra, o zamanın genel ah-

lâkının veya grup ahlâkının böylesine bir durum hakkında ne düşündüğünü araştırmak gerekecektir. İhanet kendi biçiminde bir konformizm olabilir : tanık, eski İtalya'nın **condottieri**'leridir.

Herşeyi söylemek için, tek kelime araştırmalarımızı aydınlatmakta ve onlara egemen olmaktadır : «anlamak». İyi tarihçinin ihtiraslara yabancı olduğunu söylemeyelim. Bu kelimenin zorluklarla, ama aynı zamanda umutlarla da dolu olduğunu saklamayalım. Bu kelime özellikle dostlukla yüklüdür. Eyleme varıncaya kadar çok fazla yargılıyoruz. «Asalım!» diye bağırarak çok kolaydır. Yeteri kadar anlamıyoruz. Bizden farklı olan -yabancı, siyasi rakip- adeta zorunlu olarak kötü sayılmaktadır. Kaçınılmaz mücadeleleri sürdürmek için bile biraz daha zekâ gereklidir, en azından henüz vakit çok geç değilken onları önleyebilmek için. Tarih bu yüce melek havalarından biz-zat kendi vazgeçmek koşuluyla, bu açmazı yok etme konusunda bize yardımcı olmak zorundadır. Tarih geniş bir insani çeşitlilik deneyine sahiptir, insanlarla çok uzun zamandan beri tanışmaktadır. Hayat gibi bilim de bu tanışmanın dostane olmasından çok şey kazanacaktır.

II. — İNSANİ OLAYLARIN ÇEŞİTLİLİĞİNDEN BİLİNÇLERİN BİRLİĞİNE

Ancak, anlamak hiç de pasif bir tavır değildir. Bir bilimin olabilmesi için her zaman iki şey gerekecektir : bir nesne, ama aynı zamanda bir insan. İnsani gerçek, tıpkı fizik dünyanınki gibi muazzam ve çeşitlidir. Basit bir fotoğraf, bu mekanik olarak bütünsel üretimin bir anlamı olduğu varsayılsa bile, okunaksız olacaktır. Belgelerin geçmişle aramıza zaten bir ilk filtre koydukları mı düşünülmektedir? Kuşkusuz bunlar sıklıkla, ayırım yapmaksızın bir eleme işlemi yapmaktadırlar. Buna karşılık, hemen hemen hiçbir zaman bilmek isteyen bir anlama yeteneğinin ihtiyaçlarına uygun bir örgütlenme meydana getirmemektedirler. Bütün bilginler gibi, sadece algılayan bütün beyinler gibi, tarihçi de seçmekte ve ayıklamaktadır. Tek kelimeyle, analiz etmektedir. Ve ilk önce, aralarında bir yakınlık bulmak üzere benzerleri keşfetmektedir.

Elimin altında bir Roma mezar kitabesi bulunmaktadır: tek bir blok halindeki bu metin, tek bir amaca yönelik olarak düzenlenmiştir. Ancak, araştırmacının sihirli değneğini, karma karışık bir

durumda beklemekte olan bu taştaki tanıklıklardan daha çeşitli hiçbir şey olamaz.

İlgi alanımız dilsel olgular mı? Kelimeler, sentaks o zamanda ve o yerde yazılmakta olan Latincenin durumu hakkında konuşacaklar ve bu yarı bilgin dilin saydamlığı sayesinde, gündelik dili de bir miktar görme olanağına sahip olacağız. Meraklarımız, bunun tersine inançlara mı yöneliktir? İşte öte dünyaya ilişkin umutların tam göbeğindeyiz. Siyasal sistemi mi anlamak istiyoruz? Bir İmparator adı, bir valiye ilişkin tarih bize büyük rahatlık sağlayacaktır. Ekonomiyle mi ilgileniyoruz? Belki de ithaf yazısı, o zamana kadar bilmediğimiz bir meslek adını bize sunacaktır. Va artık diğerlerini saymıyorum. Tekil bir belge yerine, şimdi de çok sayıda ve çeşitli belgeler sayesinde bilinen bir uygarlığın akışındaki herhangi bir anı ele alalım. O dönemde yaşayan insanların arasında, hemen hemen aynı anda insani hayatıyetin çok sayıdaki tezahürlerine katılmayanı; konuşup da komşularına duyurmayan; kendi tavırları olmayan; üretici, tüccar veya sıradan tüketici olmayan; siyasal olaylarda rol oynamadığından ötürü bunların karşı darbelerine maruz kalmayanı yoktu. Bütün bu farklı faaliyetleri, hiçbir tercih, ne de gruplandırma olmaksızın, her belgenin veyahut her bireysel veya kollektif hayatın bize sunduğu arap saçı içinde resmetmeye cesaret etmek mümkün müdür? Böyle yapmak, açıklığı gerçeğin hakiki düzenine -bu doğal yaklaşımlar ve derin bağlantılardan meydana gelmiştir- feda etmek olmaz, ama eşzamanlılığın tamamen görünüşteki düzenine feda etmek olur. Bir deney defteri, labaratuarda geçen herşeyi dakikası dakikasına kaydeden bir anı defteriyle karıştırılmamalıdır.

Aynı şekilde, insan evriminin akışı içinde bazı olgular arasında bir akrabalık farkettiğimizi sandığımız zaman, bundan eğer böylece farkettiğimiz her kurum, inanç, uygulama veya olay tipinin bize özel bir eğilim ifade ettiğini ve bunun bireyin veya toplumun belli bir noktaya kadar kararlı bir eğilimi olduğunu düşünmüyorsak, acaba bu akrabalıktan ne anlıyoruz? Örneğin, bütün zıtlıklara rağmen, dinsel heyecanlar arasında ortak birşeyin olduğunu red mi edeceğiz? Bundan zorunlu olarak çıkan sonuç, eğer aynı türden olayları zaten anlamışsak, ne olursa olsun bir insani olayı her zaman daha iyi anlayacağımızdır. İlk feodal çağın parayı ödeme aracı olmak yerine muhasebe sikkesi olarak kullanması 1850'ler civarındaki Batı ekonomisi tarafından saptanmış normlardan derinlemesine farklılaşıyordu; buna karşılık, 19. yüzyılın ortasındaki para rejimi ile bizimki arasındaki zıtlıklar da daha az canlı değillerdir. Ancak, paraya yalnızca 1000 yılları civarında rastlamış olan bir araştırmacı, öyle sanıyorum ki, bu

paranın bu tarihteki kullanım özgünlüklerini kolaylıkla kavrayamayacaktır. Bu, bir cins dikey uzmanlaşmaların doğruladığı bir durumdur. Bunun anlamı, kendiliğinden de anlaşılacağı üzere, sonsuz derecede mütevazı bir yöndedir; uzmanlıklar zihnimizin genişlikten yoksun olmasına ve kaderimizin kısalığına karşı çare olmadıkları anlamında alsa meşru değildir.

Bundan da fazlası vardır. Bize tamamen ham olarak verilmiş bir maddeyi rasyonel bir şekilde sıraya sokmayı ihmal edersek, sonuçta zamanı ve daha sonra da tarihi reddetme noktasına ulaşırız. Çünkü Latincenin bu aşamasını, dilin daha önceki gelişmesinden kopartırsak, acaba onu anlayabilir miyiz? Mülkiyetin bu yapısı, bu inançlar kuşkusuz mutlak başlangıçlar değillerdi. Bunların belirlenmelerinin daha eskiden daha yeniye doğru olması ölçüsünde, insani olgular herşeyden önce benzeri olayların zincirinin yönetimi altında olmaktaydılar. Onları türlerine göre sınıflandırmak, demek ki başat önemde bir etkinliğin güç hatlarını açığa çıkartmak olacaktır.

Fakat bazıları, bizatihi hayatın kendini bölerek böylece oluşturduğumuz ayırımlar, sadece sizin beyninizde yer almaktadır, bunlar herşeyin birbirine karıştığı gerçeklik içinde yer almamaktadırlar diye hâykıracaklardır. Yani, siz «soyutlamalara» başvuruyorsunuz diyeceklerdir. Kabul. Ama kelimelerden niçin korkmalı ki? Hiçbir bilim soyutlamadan vazgeçemez. Bundan da ötesi, zaten hiçbir bilim hayal gücünden de vazgeçemez. Geçerken söyleyelim, birinciye mahkûm ettiklerini iddia eden aynı zihinler, genellikle ikinciye karşı da aynı derecede kötü gözle bakmaktadırlar. Bu iki cepheden de kötü kavranmış bir pozitivizmdir. İnsan bilimleri istisna oluşturmamaktadırlar. Uç gerçekçilik anlamında klorofil fonksiyonu, neye bağlı olarak ekonomik fonksiyondan daha «reel» olmaktadır? Yalnızca sahte benzerlikler üzerine dayanan tasnifler zararlı olacaklardır. Tarihçinin görevi, varlık nedenlerinin bilincine daha iyi varmak için kendi alanındaki benzerliklerin sürekli olarak sağlamalarını yapmak ve eğer gerekiyorsa, bunları gözden geçirmektir. Bu benzerlikler tarihçilerin, gerçeği kavramak olan ortak çabaları sırasında, çok farklı bakış açılarından kaynaklanıyor olabilirler.

İşte örnek olarak «hukuk tarihi». Eğitim ve ders kitabı, hayran olunacak felçleştirici araçlar olarak, bu adı ayağa düşürmüşlerdir. Bu ad şimdi neyi kapsamaktadır? Bir hukuk kuralı, açık bir şekilde emredici toplumsal bir normdur; diğer yandan belirli bir zorlamaya ve ceza sistemi aracılığıyla bu kurala saygı gösterilmesini sağlayabilecek bir otorite tarafından müeyyidelendirilmektedir. Uygulamada

bu cinsten kurallar çok çeşitli faaliyetleri düzenleyebilirler. Ama, onlara emir verme konusunda asla tek başlarına değildirler; gündelik davranışlarımız içinde sürekli olarak ahlâki, mesleki, yaşama tarzına ilişkin kurallara itaat etmekteyiz ve bunlar kısacası Yasa'dan daha emredici olmaktadır. Zaten bunların arasındaki sınır da sürekli olarak dalgalanmaktadır; ve toplumsal olarak kabul edilmiş olan bir zorunluk, ister Yasa içinde yer alsın -ki bu durumda az veya çok güç ve açıklık kazanacaktır-, ister almasın, açıktır ki doğası değişmemektedir. Kelimenin dar anlamında hukuk demek ki, tek bir incelemenin konusu olmayacak kadar çeşitli olan gerçeklerin biçimsel örtüsüdür ve onların hiçbirini tüketememektedir.

Örneğin aileyi ele alırsak -ister bugünün sürekli sistol ve diastol halindeki matrimonyal küçük ailesi olsun veya isterse çok inatçı duygu ve çıkarlar ağıyla sıkı bir şekilde bağlanmış bir toplum olan Orta Çağ soyları olsun- onun gerçek hayatına nüfuz edebilmek için, herhangi bir aile hukukunun maddelerini birbiri ardına sıralamak yeterli olacak mıdır? Bazen buna inanılmışa benzemektedir. Bugün hala Fransız ailesinin mahrem evrimini resmetme konusunda sahip olduğumuz aczin acınacak sonuçları, bunu yeterince ifşa etmektedir.

Fakat bu arada, hukuki olay kavramında ,onu diğerlerinden ayıran bir nokta olarak kesin bazı şeyler bulunmaktadır. En azından, toplumların çoğunda hukuk kurallarının uygulanması ve bunların bizatihi oluşturulmaları geniş ölçekte kendi geleneklerine sahip olacak kadar ve özel bir akıl yürütme yönteminin uygulamasını yapabilecek kadar özerk olan (kendinden de anlaşılacağı üzere, bu grubun üyeleri başka toplumsal işlevleri de bu işlerle birleştirebilirler) ve nisbeten uzmanlaşmış bir insan grubunun eseri olmuştur. Sonuç olarak hukuk tarihi ancak hukukçular tarihi olarak ayrı bir varoluşa sahip olabilir; bu da bir insan bilimi dalı için o kötü bir varoluş biçimi değildir. Bu anlamda alındığında bu tarih, çok çeşitli olgularla uğraşmaktadır, ama bu olguların hepsi kendi alanlarında zorunlu olarak sınırlı ama çok açıklayıcı ışıltılara, ortak bir insani eyleme tabi olmaktadır.

Tamamen farklı bir ayırım türü de «insani coğrafya» olarak adlandırma adetine alışmış olan disiplin tarafından temsil edilmektedir.

Burada egemen olan açı, bir grubun eylemindeki zihniyet değildir (çoğu zaman sanıldığı gibi aksine, hukuk tarihi için olan durum da budur). Bu açı din tarihi veya iktisat tarihinin açısı gibi bir insani olgunun spesifik doğasına da yönelik değildir : İnsanlığı aşan güç imgelerinin ilham ettikleri inançlar, heyecanlar, kalp çarpıntıları,

umutlar ve titremeler; maddi ihtiyaçları tatmin etmek ve örgütlemek için sarfedilen çabalar. İnsani coğrafiyanın soruşturmasının merkezi, birçok toplumsal olguda ortak olan bir bağıntı tipi olmaktadır. «İnsani coğrafiya» toplumları fizik ortamla ilişkileri içinde incelemektedir : kendiliğinden anlaşılabacağı üzere, bu iki yanlı bir mübadeledir; bu ortamda insan sürekli olarak nesneler üzerinde etki ederken, nesneler de onun üzerinde etki yapmaktadırlar. Bu örnekte de, meşruluğı üretkenliğiyle kanıtlanan; ama başka perspektiflerce tamamlanması gereken bir bakış açısından başka birşeyle karşı karşıya değiliz. Gerçekte, her türden araştırma düzeninde analizin rolü işte bu olmaktadır. Bilimin gerçeğı onu daha iyi inceleyebilmek için parçalamaktadır, bu parçalama işlemi ışıkları sürekli olarak birleşen ve birbirlerinin içine nüfuz eden çapraz ışıkların oyunu sayesinde olabilmektedir. Tehlike, sadece her ışık kaynağının yalnızca kendinin herşeyi görebildiğini iddia etmeye başladığında ve her bilgi ilçesinin kendini bir vatan kabul etmeye başladığında ortaya çıkmaktadır.

Ancak bir kez daha, doğa bilimleri ile insan bilimleri arasında ayırım aksiyomu koymaktan kaçınalım, bu sahte geometrik paralellikten kendimizi koruyalım. Benim kendi penceremden gördüğümden, her bilim adamı bütünle fazla ilgilenmeksizin, kendine ait olanı almaktadır. Fizikçi göğün maviliğini; kimyacı deredeki suyu; botanikçi otu açıklamaktadır. Bana göründüğü ve beni duygulandırdığı haliyle manzarayı yeniden birleştirme işini, eğer şair veya ressam bu işi yüklenmek isterlerse, sanata bırakmaktadırlar. Bunun nedeni, birlik olarak manzaranın ancak benim bilincimle varolmasıdır. Oysa, bilimsel yöntemin özelliğı tıpkı ona ait bilmek biçimlerinin uyguladıkları ve başarıyla onu meşrulaştırdıkları gibi, seyirciyi sadece seyredilen nesnelerden başkasını bilmeyi istemeyecek şekilde kendine terketmektir. Zihnimizin şeyler arasında dokuduğı bağlar, onlara keyfi olarak gözükmektedir; onlar da bunları kendi tavır alışlarına göre parçalayarak kendi keyiflerine göre daha gerçek bir çeşitlilik inşa etmeye uğraşmaktadırlar. Ancak, daha şimdiden organik dünya, analizcilere özellikle çok ince sorunlar çıkartmaktadır. Daha kolay olsun diye biyolog solunumu, sindirimi, motor işlevlerini ayrı ayrı incelemeyi isteyebilir; fakat bütün bunların üzerinde hesaba katılması gereken bir bireyin varolduğunu da bilmiyor değildir. Fakat, tarihin güçlükleri bunlardan başka bir özdendirler. Çünkü, tarih nesne olarak son çözümlemede insan biliçlerine sahip olmaktadır. Bunlar aracılığıyla kurulan bağlantılar, **bunların alanlarını** meydana getirdiğı sirayetler, hatta karışıklıklar onun gözünde gerçeğın biz-zat kendini meydana getirmektedirler.

Diğer yandan, **homo religiosus**, **homo economicus**, **homo politicus**, bu uzayıp giden sonu **us**'lu insanların listesi istendiğinde uzatılabilir; bu konudaki tehlike, bunların gerçekte olduklarından başka şey olarak kabul edilmeleri halinde vahim olacaktır : bunlar can sıkıcı olmadıkları sürece biraz iş gören hayaletlerdir. Etten kemikten yegâne varlık, bunların hepsini aynı anda bünyesinde barındıran insandır.

Kuşkusuz bilinçlerde, içimizden bazılarının dikmekte özellikle becerikli oldukları iç duvarlar bulunmaktadır. Gustave Lenâtre Teroristler (Fransız Devrimindeki Terreur dönemi kastediliyor MAK) arasında çok sayıda mükemmel aile babası bulunması karşısında yorulmaksızın şaşırmaktaydı. Büyük devrimcilerimiz, tasvirlerinin rahat bir şekilde burjualaşmış bir halkı tatlı bir şekilde okşadığı gerçek kan içiciler olmuş olsalardı bile, bu şaşkınlık gene de çapsız bir psikolojiyi açığa çıkartmaktan geri kalmazdı. Ne kadar çok insanın üç veya dört ayrı düzlemde, birbirlerinden ayrı olmasını istedikleri ve bazen de böyle olmasını sağlayabildikleri birçok hayat sürdürdükleri bilinmekte midir acaba?

Fakat buna bakıp da, ben'in derindeki birliğini ve farklı davranışların sürekli içiçeliğini inkâr etmek, olayın uzağında kalmak olacaktır. Matematikçi Pascal ile Hristiyan Pascal birbirlerine yabancı iki kişi miydiler? Tıp doktoru François Rabelais ile Pantagruelinkine benzeyen hafızası olan Alcofribas ustanın yolları hiç kesişmiyor muydu? Tek bir aktör tarafından oynanan çeşitli rollerin, bir melodramın basmakalıp kişileriyle sert bir şekilde zıtllaşıyorsa benzemesine rağmen, bu antiteze daha iyi bakıldığında onunda derindeki bir dayanışmanın maskesinden ibaret olduğu görülebilir.

Görünüşe göre metreslerini döven fabl şairi Florian'la çok alay edilmiştir. Belki de o mısralarına bu kadar yumuşaklığı, gündelik davranışında böylesine bir özelliğe sahip olduğundan ötürü, kendini teselli etmek üzere koyuyordu. Orta çağ tüccarı bütün bir gün boyunca Kilisenin tefecilik ve adil fiyat üzerine olan emirlerini ihlal ettikten sonra, Notre-Dame'ın hayali önünde dindar bir şekilde diz çöktüğünde ve daha sonra da hayatının sonbaharında dinsel vakıflar kurduğunda; «zor zamanlar»ın büyük manüfaktür sahibi, pırtılar içindeki çocukların sefil ücretlerinden sağladığı tasarruflarla hastane yaptırdığında; acaba bu ikisi de olağan olarak söylendiği üzere yalnızca göklerin hışmını üzerine çekmemek üzere oldukça iyi bir sigorta sözleşmesi mi yapmış oluyorlardı, yoksa bir iman veya merhamet patlamasıyla, aynı zamanda pek ifade etmemekle birlikte, sert gündelik uygulamanın onları def'etmeye mahkûm ettiği kalbin gizli ihtiyaç-

larını da tatmin etmiyorlar mıydı? Bu, kaçışlara çok benzeyen çelişkilerden biridir.

Eğer bireylerden topluma geçerse, toplum nasıl ele alınırsa alınsın, nihai olarak bireysel bilinçlerin bir toplamından başka birşeydir demeyelim (böyle söylemek kuşkusuz çok azını söylemek olacaktır), ama eğer toplumun bireysel bilinçlerin ürününden başka birşey olmadığını söylersek, gene aynı sürekli içetkileşimlerin oynunubulunca şaşırınayalım. 17. yüzyıldan Reformasyon dönemine kadar dokumacı cemaatlerinin sapkın tarikatlar için ayrıcalıklı bir alan oluşturduğu kesin bir olgudur. İşte, bir din tarihi fişi için güzel bir konu. Bu karton parçasını özenli bir şekilde çekmecesine yerleştirelim. Hemen yandaki dolaplara bu kez «iktisat tarihi» etiketini taşıyan dolaplara bir ikinci not harmanını kaldırmakta acele edelim. Bunları yaptıktan sonra bu kıpır kıpır küçük mekik toplumlarıyla işimizin bittiğine inanabilir miyiz? Halâ açıklamamız gereken şeyler varolmaya devam edecektir, çünkü bunların temel çizgileri dinsel olanı ekonomik olanla birarada yaşatmak olmayıp; bu ikisini birbirlerine bağlamaları olmuştur. Bizimkinden hemen önceki birkaç kuşağın çok şaşırtıcı bir tamlıkta tadını çıkartmışa benzedikleri «bu cins inanç, güvenlik ve manevi dayanak»tan çarpılan Lucien Fèbvre bu durumun, herşeyin üstünde iki nedenini keşfetmektedir : Laplace'ın kozmolojik sisteminin zihinler üstündeki egemenliği ve parasal rejimin «anormal sabitliği». Görünüşte birbirlerine bundan daha zıt insanı iki olay olamaz. Ancak bunlar bütün karakteristikler arasında bir grubun zihni davranışına bir tonalite verme konusunda işbirliği yapmışlardır.

Kuşkusuz bu ilişkiler herhangi kişisel bir bilinçte olmadığı gibi, kollektif basamakta da basit değildirler. Bugün tamamen birleşilmiş bir şekilde, edebiyatın «toplumun ifadesi» olduğunu yazmaya artık kimse cesaret edemez. En azından bir aynanın, yansıtılan nesneyi «ifade ettiği» anlamında edebiyat hiç de toplumun ifadesi değildir. Edebiyat korunma tepkilerini olduğu kadar bir uyuşmayı da aktarabilir. Edebiyat, herbiri birer geri kalma nedeni olan eski estetik uzlaşmalardan miras kalan temaların, atelyede öğrenilmiş biçimsel mekanizmaların büyük bir kısmını hemen hemen kaçınılmaz bir şekilde beraberinde sürüklemektedir. H. Focillon zihinsel bir berraklıkla «aynı tarihte siyaset, iktisat, sanat, karşılıklı eğrileri üzerinde aynı yeri işgal etmemektedirler» (ben zorunlu olarak işgal etmemektedirler sözünü yeğlerdim). Fakat işte toplumsal hayat her zaman bir yerlere çarpan ritmini tam da bu açıklıktan edinmektedir. Aynı şekilde, bireylerin çoğu, eğer eski psikolojinin çoğulcu diliyle konuşursak, çe-

şitli ruhlar nadiren aynı yaşıdıkları: ne kadar da çok olgun insan hâlâ çocuk özelliklerini muhafaza etmektedirler.

Michelet 1837'de Sainte-Beuve'e şöyle bir açıklamada bulunuyordu : «Eğer anlatıya sadece siyasi tarihi dahil etseydim, eğer tarihin çeşitli unsurlarını (din, hukuk, coğrafya, edebiyat, sanat vb.) hiç hesaba katmasaydım, gidişatım tamamen farklı olurdu. **Fakat, büyük bir hayati hareket gerekmektedir, çünkü bütün bu çeşitli unsurlar anlatının bütünlüğünün yörüngesinde birlikte dönmekteydiler.**» 1800'-de bu sefer Fustel de Coulanges Sorbonne'daki dinleyicilerine şöyle demektedir : «Fransa'nın geçmişini aralarında paylaşan 100 tane uzman düşününüz! Nihayetle bunların Fransa tarihini yapmış olabileceklerine inanıyor musunuz? Ben bundan çok kuşkuluyum, En azından olaylar arasındaki bağ onlarda eksik kalacaktır; **oysa bu bağ da bir tarihsel gerçektir.**» «Hayati hareket», «bağ» : İmgelerin zıtlığı manidardır. Michelet organik olanın cinsleriyle düşünüyor ve hissediyordu; Newton evreninin bilime tamamlanmış bir model veriyora benzediği bir çağın çocuğu olan Fustel imgelerini uzaydan almaktaydı. Bu iki büyük tarihçi şunu unutmak için fazla büyüktüler : bir birey için olmadığı gibi, bir uygarlığın da mekanik olarak düzenlenmiş bir pasyans oyunuyla hiçbir ilgisi yoktur; herbiri kendi için incelenmiş bilgi parçaları asla bütünün bilgisini sağlayamayacaktır; hatta bu parçaların bilgisini bile sağlayamayacaktır.

Fakat, yeniden biraraya getirme çalışması ancak analizden sonra gelebilir. Daha iyi ifade edersek; yeniden birleştirme onun varlık nedeni olarak analizin uzantısından başka birşey değildir. Gözlenmekten çok seyredilen ilkel imajda, hiçbir şey belirgin olmadığı halde, bağlar nasıl farkedilmiş olabilir? Bunların ince bağ dokuları ancak olayların spesifik soy zincirlerine göre tasniflerinden sonra ortaya çıkabilirler. Aynı şekilde, etki ve tepkilerinin sürekli kesişmeleri içindeki hayata sadık kalmaya devam edebilmek için, onu olağan olarak tek bir bilim adamının olanaklarını aşacak genişlikte bir çaba ile bütünlüğü içinde kavramaya kalkışmak hiç de zorunlu değildir. Bir toplumun incelenmesi içinde onun özel veçhelerinden birini veya daha iyisi, bu veçhelerden herhangi birinin ortaya çıkardığı belirli sonuçlardan birini -inançlar, ekonomi, sınıf yapısı, grup yapısı, siyasal bunalımlar vb.- merkez olarak almaktan daha meşru ve çoğu zaman da, daha salim hiçbir şey yoktur. Bu akıllıca tercihle, yalnızca problemler daha sağlam bir şekilde ortaya konulmuş olmakla kalmayacaklar, aynı zamanda temas ve değişimden kaynaklanan olaylar da daha açık bir şekilde ortaya çıkacaklardır. Sadece keşfetmeyi isteme koşuluyla Rönesans Avrupa'sının şu büyük tic-

carlarını, yünlü kumaş veya baharat satıcıları, bakır, cıva veya şap sağlayıcıları, İmparatorların ve kralların bankacılarını, acaba onları gerçekten bizatihi mallarının içinde mi tanımayı temenni ederdiniz? Holbein'a resimlerini yaptırttıklarını, Erasmus ve Luther'i okuduklarını hatırlayınız. Orta Çağ vassalının senyörüne karşı olan davranışını anlayabilmemiz için, onun Tanrısına karşı olan davranışı konusunda da bilgi sahibi olmamız gerekir. Tarihçi asla zamandan dışarı çıkmaz; fakat daha önceden kökenler sorunu üzerindeki tartışmanın ortaya koyduğu gerekli bir salınım ile tarihçi, zaman içinde bazen süreci aşan olgu dalgalarını, bazen de bu akımların bilinçlerin güçlü düğümünde birbirlerine kenetlendikleri insani momenti ele almaktadır.

III. — ADLANDIRMA (TEKNİK TERİMLER BÜTÜNÜ)

Ancak, bir insanın veya bir toplumun faaliyetlerinin başlıca veçhelerinin farkına varılmasıyla yetinmek çok az birşey olacaktır. Bütün bu büyük olay gruplarının içinde, yeni ve daha az ayrıntılı bir analiz çabası zorunludur. Bir siyasal sistemi meydana getiren kurumları, bir dini meydana getiren çeşitli inançları, uygulamaları; heyecanları birbirlerinden ayırmak gerekmektedir. Bu parçaların herbirinde ve bizzat bunların biraradalıklarında, onları aynı cinsten gerçeklere bazen yaklaştıran, bazen de uzaklaştıran çizgileri belirlemek gerekmektedir. Sınıflandırma sorunu deney sırasında teknik terimlere ilişkin sorundan ayrılmaz niteliktedir.

Çünkü, her analiz öncelikle, alet olarak kendi çabasına uyarlanmış bir dil talep etmektedir, yani tedrici olarak uyum sağlayabilecek bir zorunlu esnekliği korurken, olayların konturlarını kesinlikle çizme yeteneğine sahip olan bir dil; özellikle düzensizlikten ve ikircikliklerden arınmış bir dil. Bizi hiç sevmeyen ince zekâlı bir yazar bunu iyi görmüştür : « karmaşık ve istatistik kökenli anlamları ikâme eden net ve özel terimler ve uyuşmalardan meydana gelen başat an tarih için gelmemiştir », Paul Valéry böyle konuşmaktadır. Bu kesinlik saatinin henüz gelmediği doğrudur, ama birgün kapıyı çalması olanaksız mıdır? Ve herşeyden önce, kapıyı çalmak için neden bu kadar yavaş davranmaktadır?

Kimya kendi işaret malzemesini oluşturmuştur. Onun kelimelelerine bir bakalım, örneğin « gaz » eğer yanılmıyorsa, Fransız dilinin

sahip olduğu gerçekten icad edilmiş nadir kelimelerden biridir. Bunun anlamı kimyanın, doğaları gereği bizzat kendilerini adlandırma yeteneğine sahip olmayan gerçeklere hitap etmek gibi, büyük bir avantaja sahip olduğudur. Kimyanın bir kenara fırlattığı karışık algılama dili, onu ikâme eden sınıflandırılmış ve denetlenmiş gözlem diline nazaran nesnelere daha az dış ve bu anlamda da daha az keyfi değildi : vitriol veya sülfirik asid denilsin, maddenin bizzat kendinin bu adlandırmada hiçbir yeri yoktur. Bir insan biliminde ise işler tamamen başka türlü cereyan etmektedir. Eylemlerine, inançlarına, toplum hayatlarının çeşitli veçhelerine adlar vermek için insanlar onların tarafsız bir araştırmanın nesneleri haline gelmelerini beklememişlerdir. Demek ki, tarih kelime haznesini büyük ölçekte, inceleme nesnesinin bizzat kendinden almaktadır. Zaten uzun bir kullanımdan ötürü yorulmuş ve deforme olmuş bu kelime haznesini tarih kabul etmektedir. Diğer yandan, bu kelime haznesi başlangıcından itibaren, teknisyenlerin ciddi ortak çabalarıyla üretilmemiş bütün ifade sistemlerinde olduğu gibi, sıklıkla ikirciklidir.

En kötüsü de, tarihin ödünç aldığı bu kelimeler arasında birlik olmamasıdır. Belgeler kendi teknik terimlerini empoze etme eğilimindedirler; tarihçi eğer onları dinlerse, her seferinde farklı bir dönemin dikte ettirdiklerini yazmaktadır. Fakat diğer yandan, tarihçi doğa! olarak kendi döneminin kategorileriyle ve devamında da kendi döneminin kelimeleriyle düşünmektedir. **Patricius**'lardan söz ettiğimizde, Yaşlı Caton'un bir çağdaşı bizi anlardı; ancak bunun tersine, Roma İmparatorluğunun bunalımlarında «burjuazi»nin rolünden bahseden bir yazar Latinceye bu kelimeyi veya fiili nasıl çevirebilirdi ki? Böylece birbirlerinden ayrı iki eğilim, tarihin dilini hemen hemen zorunlu olarak aralarında paylaşmaktadırlar. Bunları sırayla görelim.

Geçmişin terminolojisini yeniden üretmek veya onu aynen kabul etmek, ilk bakışta oldukça emin bir girişim olarak görülebilir. Ancak, bu girişim uygulamada birçok zorluğa çarpmaktadır.

İlk zorluk, nesnelerin değişmesinin, adlarından her zaman paralel değişmelere yol amanın uzağında kalmasıdır. Her dile ilişkin olan gelenekçi karakterin doğal devamı işte böyle olmaktadır, tıpkı insanların çoğunun niuzdarip oldukları icad yeteneksizliği gibi.

Alet için gözlem de aynı durumdadır, üstelik bu konu olağan olarak iyice belirgin değişikliklere tabidir. Komşum bana «arabayla gidiyorum» dediğinde, atla çekilen bir ulaşım aracından mı, yoksa bir otomobilden mi bahsettiğini anlamalıyım? Sadece, önceden at arabasını koyduğu yer veya garajı hakkında bir deneyimim varsa, bu benim cevap vermeme olanak sağlayacaktır. **Aratrum** ilke olarak tekerleksiz sürme aracını işaret etmekteydi; **carruca** ise tekerlekli. Ancak, birincisi ikincisinden daha önce ortaya çıktığından, eğer eski kelimeye bir metinde rastlarsam, onun yeni bir aleti ifade etmek için kullanıldığından emin olabilecek miyim? Bunun tersine, Mathieu de Dombasle, hayal ettiği ve tekerlekleri olmadığından gerçek bir **aratrum** olan alete «**charrue**» (**carruca**'nın Fransızcalaşmış hali MAK) adını vermişti.

Diğer yandan, daha az maddî gerçekler ele alındıklarında, bu miras alınan kelimeye bağlılık kendini ne kadar da güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunun anlamı, böylesine durumlarda dönüşümlerin hemen her zaman etkilediği insanlar tarafından bile algılanamayacak kadar yavaş olmasıdır. Bu insanlar etiket değiştirmeye ihtiyacını duymamaktadırlar, çünkü içerikteki değişmeyi yakalayamamaktadırlar. Fransızcadaki **serf**'i vermiş olan Latince kelime **servus** yüzyılları aşmıştır. Fakat, bu kelimeyle işaret edilen durum hakkında, birbirlerini izleyen o kadar çok anlam bozulması pahasına olmuştur ki, eski Roma'nın **servus**'uyla Aziz Louis Fransa'sının **serfi** arasındaki zıtlıklar, benzerliklere nazaran çok daha fazla hale gelmiştir. Diğer yandan, tarihçiler genellikle «**serf**»i Orta Çağa tahsis etme eğiliminde olmuşlardır. Antik Çağ söz konusu olduğunda ise «köleler»den söz etmektedirler. Başka terimlerle ifade edersek, görünüşte resim yerine aslını tercih etmektedirler. Fakat bu, dilin iç kesinliğinin uğruna, renklerinin uyumundan birazını feda ederek yapılmaktadır; çünkü böylece Roma ortamına aktardıkları terim sadece 1000 yılları civarında, insan eti piyasalarında doğmuştu. Buralarda Slav esirler Batının yerli serflerine tamamen yabancı hale gelmiş olan tam bir tabiyetin modellerini sağlıyorsa benzetmekteydiler (Fransızcadaki **esclave** : köle kelimesi Slav kelimesinden gelmektedir MAK). Uçlarda kalındığı sürece, kurnazlık rahattır. Kölenin serfin önünde silindiği arada ise ne olacaktır? Bu ebedi buğday yığını sofizmidir. Her hal-ü kârda, bizzat olayların kendilerine karşı adil davranabilmek için işte biz onların dilinin yerine, eğer icad edilmemişse bile, en azından elden geçirilmiş bir teknik terimler bütününe ikâme etmek zorundayız.

Bunun karşısında, kelimelerin nesnelerindeki her türden değişmeden bağımsız olarak, zaman veya mekân içinde değiştikleri de olmaktadır.

Bazen, ifade edilen nesne veya eylem, hiç de etkilenmedikleri halde, dilsel değişimin özel nedenleri bir kelimenin ortadan kalkmasına yol açmaktadırlar. Çünkü, linguistik olayların kendilerine özgü direnç veya yumuşak başlılık katsayıları bulunmaktadır. Roman dillerde Latince **emere** fiili kaybolarak, yerine çok farklı kökenlerden fiillerin «**acheter**», «**comprer**» vs.- geçtiğini farkedenden bir bilim adamı, Roma'nın mirasçısı olan toplumlarda mübadele rejimini etkilemiş olan dönüşümler üzerinde en genişinden, en dahiyanesinden sonuçlar çıkartabileceğine inanmıştı. Ama sorgulamayı ihmal ettiği şey, bu tartışmasız olgunun tekil bir olgu olarak ele alınıp alınamayacağıydı. Bilim adamımızın sandığının tersine, Latince'den türemiş dillerde çok kısa kelimelerin düşmesinden daha ortak olan hiçbir şey yoktur: tonsuz hecelerin kansızlığı onları yavaş yavaş, adeta farkedilmez hale getirmişlerdir. Olgu tamamen fonetik düzlemde ve bir heceleme macerasının iktisadi uygarlığın bir vechesi olarak kabul edilmesi hatası eğlendirici olmaktadır.

Başka yerlerde ise, tekdüze bir kelime haznesinin muhafaza ve idamesine engel olanlar toplumsal koşullar olmaktadır. Bizim Orta Çağımızdaki gibi çok parçalanmış toplumlarda, temel olarak aynı olan kurumların, bölgelere göre çok değişik terimlerle ifade edilmeleri sıklıkla meydana gelmiştir. Günümüzde kırsal ağızlar kendi aralarında halâ büyük farklılıklar göstermekte ve bu farklılıklar en ortak nesnelerin ve en evrensel adetlerin işaret edilmelerine kadar uzanmaktadırlar. Bu satırları yazdığım Merkez eyaletinde «köy» adı verilen yerleşme yerine Kuzeyde «mezra» adı verilmektedir. Kuzeyin köyü ise burada bir «**bourg**»dur. Bu sözel farklılaşmalar çok dikkate şayan olayları, kendilerinde sunmaktadırlar. Eğer tarihçi burada kendi terminolojisine uyum sağlamak isterse, yalnızca kendi söylevinin anlaşılabilirliğini tehlikeye sokmakla kalmayacak; aynı zamanda ödevlerinin ilk sırasında yer alan tasnif işini kendine yasaklama noktasına kadar ileri gitmiş olacaktır.

Bizim bilimimiz matematik veya kimya gibi, bütün ulusal dillerden kopartılmış bir semboller sistemine sahip değildir. Tarihçi yal-

nızca kelimelerle konuşmaktadır; yani kendi ülkesinin kelimeleriyle. Yabancı bir dilde ifade edilebilen gerçekliklerle karşılaştığında ise ne yapacaktır? Bunları çevirmesi gerekecektir. Kelimeler sıradan nesne veya eylemlere tekâbül ediyorlarsa, bu işte bir zorluk olmayacaktır: her kelime haznesinin genel geçer parçası olan bu gibi kelimeler kolaylıkla birbirlerinin yerine geçebilmektedirler. Bunun tersine, bir toplumun kendine özgü hayatına daha derinlemesine katılan kurumlar, inançlar, adetler birkez karşımıza çıktıklarında, başka bir toplumun imajına göre oluşmuş bir başka dile bunların aktarılması tehlikelere gebe bir girişim haline gelmektedir. Çünkü, karşılığını seçmek, bir benzerlik olduğu aksiyonumunu koymaktır.

Bu durumda, başka bir çaremiz olmadığından, açıklamak koşuluyla, özgün terimi muhafaza mı edeceğiz? Kuşkusuz bazen böyle yapmak gerekecektir. 1919'da Weimar Anayasasının Alman devleti için, eski adı olan **Reich**'i muhafaza ettiği görülünce bizim gazetecilerden bazıları «Acayip Cumhuriyet» diye haykırmışlardır «işte halâ kendine imparator demekte ısrarlı.» Gerçek, sadece **Reich** kelimesinin kendiliğinden bir imparator fikrini hiç de akla getirmedığı değildir; partikülarizm ve birlik arasında sürekli olarak dalgalanan bir siyasal tarihe bağlı olan kelimenin, tamamen başka bir ulusal geçmişi yansıtan, başka bir dile çevirilemeyecek kadar, hatta en ufak çeviri girişiminden muzdarip olacak kadar, spesifik bir Alman tonuna sahip olmasıdır da.

Aslında en küçük çabayla gerçekleştirilen bu mekanik yeniden üretim nasıl genelleştirilebilir? Dil sağlığı sorununu bir kenara bıraksak bile, itiraf edelim ki, tarihçilerin kendi anlatılarını yabancı sözcüklerle doldurmalarını, köylü ağzını kullana kullana sonunda tarlalarla kentlerin birbirlerine karıştıkları piç bir dile ulaşan köy romanı yazarlarını taklid etmelerini görmek çan sıkıcı olacaktır. Her türlü müteakibiyet denemesini reddetmekle, çoğunlukla gerçeğin bizzat kendine zarar verilmiş olunacaktır. 18. yüzyıla kadar geri gittiğini sandığım bir adet, Fransızcadaki **serf**'in veya diğer Batı dillerindeki yakın kelimelerin eski Çarlık Rusya'sındaki **chriepostnoi**'yi ifade etmek üzere kullanılmasını istemektedir. Bundan daha talihsiz bir yakınlştırma çabası zorlukla hayal edilebilir. Orada yavaş yavaş gerçek bir köleliğe dönüşmüş bir toprağa bağlanmışlık; bizde ise, kıtlığına rağmen insanı bütün haklardan yoksun birşey olarak kabul etmenin uzağında kalan bir kişisel tabiyet : sözüm ona Rus serflığının bizim Orta Çağ serfliğimizle hemen hemen ortak olan hiçbir şeyi yoktu. Ancak, doğrudan doğruya «**chriepostnoi**» demek bizi fazla uzağa götürmeyecektir. Çünkü, Romanya'da, Macaristan'da, Polonya'da ve Doğu Al-

manya'ya varıncaya kadar olan bölgelerde Rurya'dakiyle yakın akrabalığı olan tabiyet tipleri varolmuştur. Acaba sırasıyla, Romence, Macarca, Lehçe, Almanca veya Rusça mı konuşmak gerekecektir? Bir kez daha, esas olan elimizden kaçacaktır. Esas olan olgular arasındaki derin bağları, onları doğru bir adlandırma içinde ifade ederek yerlerine oturtmaktır.

Etiket kötü seçilmiştir. Yani ulusal adlara yukarıdan empoze edilecek olan ortak bir etiket, onları kopya etmekten daha gereklidir. Burada da pasiflik bize yasaktır.

Birçok toplum, hiyerarşik bir çiftedillilik adı verilebilecek birşeyi uygulamışlardır. Bu toplumlarda iki dil karşı karşıyaydı; biri halk dili, diğeri de bilgin dili. Birincisiyle gündelik olarak düşünölen ve söylenilen şeyler, tahsisî olarak veya tercihan ikincisiyle yazılmaktaydı. Böylece, 11. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Habeşistan Guezce yazmış Amharikçe konuşmuştur. Böylece, İncil Aramice konuşulduklarını varsaymamız gereken sözleri, Doğunun o zamanki büyük kültür dili olan Yunanca ile aktarmıştır. Daha yakınımızda, Orta Çağ uzun süre boyunca, kendini böylece sadece Latince olarak yönetmiş ve Latince olarak anlatmıştır. Ölü uygarlıklardan miras alınan ve ya yabancı uygarlıklardan ithal edilen bu okumuşlar, rahipler ve noterler dili aslında, köken olarak amaçlamadıkları birçok gerçeğı mutlak olarak ifade etmek zorundaydılar. Bu diller bunu ancak koskoca bir ikâme sistemi sayesinde ve kaçınılmaz beceriksizliklerle yerine getirebilmekteydiler.

Oysa bir toplumu bu yazılar -maddi tanıklıklar hariç- sayesinde tanıyabiliyoruz. Böylesine bir dil ikiliğinin zafer kazandığı toplumlar demek ki bize, ana çizgilerinin çoğı itibariyle bir yaklaşıklık örtüsü altından gözökmektedirler. Hatta bazen ek bir levha araya girmektedir. Fatih Guillaume'un yaptırttığı İngiltere'nin büyük toprak yazımı, ünlü «Yargı Kitabı» (**Domesday Book**) Norman ve Le Mans'lı yazıcı rahiplerin eseri olmuştur. Bunlar spesifik olarak İngiliz olan kurumları Latince olarak yazmakla kalmamışlar; bunları önce Fransızca olarak düşünmüşlerdir de. Tarihçi, terimlerin ikâmesiyle meydana gelen bu cinsten adlandırmalarla karşılaştığında, çalışmayı tersten yapmaktan ve terimleri yeniden üretmekten başka kaynağına sahip değildir. Eğer mütekabiliyetler uygun şekil-

de seçilmişlerse ve özellikle de daha sonrasında uygulanmışlarsa, yapılacak iş nisbeten kolaydır. Kronik yazarlarının «**consul**»lerinin arkasında, gerçeğin kontlarını görmek için fazla bir zahmet gerekmemektedir. Ne yazık ki, daha az lütufkâr durumlarla da karşılaşmaktadır. Bizim 11. ve 12. yüzyıla ait **cartula**’larımızdaki **colonus** ne idi? Bu, anlamdan yoksun bir sorudur. Gerçekten de, halk dilinde mirasçısı olmayan, canlı olan birşeyi ifade etme yeteneğinden mahrum olan bu kelime bir çeviri icadı, noterler tarafından çok farklı hukuki ve ekonomik konumları güzel bir Latinceyle ifade etmek üzere kullanılan bir terimdi.

Zorunlu olarak farklı iki dilin bu zıtlaşması, gerçekte bütün toplumlarda ortak olan zıtlıkların sınır-örneğini sunmaktadır. Bizimki gibi, birliğini en fazla sağlamış uluslara varıncaya kadar, her ulusun içinde mesleki, her küçük cemaat, tarih veya kültür tarafından belirlenen her grup, kendine özgü ifade sistemine sahiptir. Oysa, bütün gruplar yazmamakta veya o kadar fazla yazmamaktadırlar veyahut da yazdıklarını daha sonraya aktarma şansına o kadar fazla sahip olamamaktadırlar. Herkes bilir; bir adli soruşturmanın tutanaklarının, sarfedilen sözleri kelimesi kelimesine aktarması nadir bir durumdur; kâtipler adeta kendiliğinden bir şekilde, söylenilen sözleri düzene sokmakta, açık hale getirmekte, sentaksını düzeltmekte, çok fazla adi kabul edilen kelimeleri atmaktadırlar. Geçmiş uygulamaların da kâtipleri vardı; özellikle de kronik yazarları ve hukukçuları. İşte diğer herkesinkinden önce, sesleri bize ulaşanlar bunlardır. Kullandıkları kelimelerin, bu kelimeler aracılığıyla önerdikleri tasniflerin, sıklıkla aşırı bir şekilde gelenek tarafından etkilenen bilgin bir yoğurmanın sonucu olduklarını unutmaktan kendimizi alakoyalım. Eğer Karolenj vergi toplama belgelerinin veya fermanlarının karışık (ve muhtemelen yapay) terminolojisiyle uğraşmak yerine, o devrin köylerinden birinde dolaşıp, aralarında durumları hakkında konuşan köylüleri veya tabilerinden bahseden senyörleri dinleyebilseydik, belki de çok şaşırırdık. Kuşkusuz, gündelik pratiğin bu tasviri de bize hayatın tümünü tek başına vermeyecektir; çünkü binginlerden veya hukuk adamlarından gelen ifade ve bunu takiben yorum girişimleri de somut olarak etki etmektedirler; ama gündelik hayatın tasviri gene de en azından derinlerdeki bir doku ipliğine ulaşmak olacaktır. Eğer mütevazî kimseleri gerçek dualarını yaparken -Tanrı ister dününkü, ister bugünkü olsun- onları haberleri olmadan duyabilseydik, bundan ne dersler çıkartabilirdik? Veyahut da, onların kalplerinin atılımın, bunları bozmaksızın bizzat aktarabildiklerini varsaysaydık?

Çünkü, nihai analizde büyük engel buradadır. Bir insanın kendini ifade etmesinden daha zor olan hiçbir şey yoktur. Fakat, biz varlığımızın dokusu olan akışkarı toplumsal gerçeklikler için hem ikirciklikten, hem de sahte güçten arınmış kelimeler bulmakta hiçbir zorluk çekmiyoruz. En çok kullanılan kelimeler asla yaklaşık anlamlardan başka birşey değildir. Kesin anlamlı oldukları yürekten kabul edilen iman terimleri bile böyledir. Fransa'nın dinsel haritasının derinliklerine nüfuz etmeye uğraşırken, Le Bras gibi bir bilgin bugün çok basit «katolik» etiketinin yerine, ne kadar çok nüanslı ayırımları ikâme etmek zorunda kalmıştır. İnnacıların (bazen, ve belki de çoğu zaman inançsızlıkların) üstünden bir Erasmus'un katolikliği hakkında katı bir şekilde karar veren tarihçileri, burada düşünmeye sevkedecek şeyler vardır. Çok canlı diğer gerçekler gereken kelimelerle karşılanılma fırsatını kaçırtmışlardır. Günümüzde bir işçi rahatlıkla kendi sınıf bilincinden söz etmektedir. Acaba eskiden bu daha mı zayıftı? Bu üzerinde düşünülmüş ve silahlı dayanışma duygusunun Eski Rejim'in sonlarına doğru bizim Kuzey kırlarımızdaki el işçilerinin arasındakinden daha güçlüsünün hiçbir zaman tezahür etmediğini sanıyorum; çeşitli belgeler ve bazı 1789 defterleri buna dair delici yankıları muhafaza etmişlerdir. Ancak, duygu o zaman kendine ad veremiyordu, çünkü adı yoktu.

Herşeyi tek kelimeyle özetlemek üzere, belgelerin kelime haznelerinin kendilerine göre, bir tanıklıktan başka birşey olmadıkları söylenebilir. Diğerlerinin arasında kuşkusuz bunlar da değerlidir; fakat bütün tanıklıklar gibi bunlar da eksiktir; ve buna bağlı olarak da eleştiri konusudur. Her önemli terim, her karakteristik üslûp biçimi bilgi unsuru olmaktadır; ama çevresiyle karşılaştırıldıktan; dönemin ortamı veya yazarın bunları kullanım biçimi içine yerleştirdikten; özellikle de, eğer uzun süre yaşayabildiyse, her zaman varolan anakronizma yoluyla ters-anlam tehlikesine karşı korunduktan sonra, 12. yüzyılda kralların yağla oğularak kutsanmaları çoğu zaman dinsel bir gerek sayılmaktaydı; işaret ettiği nesne bakımından büyük olan bu kelime, ancak o zaman, tanımları ve buna bağlı olarak kelime haznesi bakımından katılaştırmış bir teolojinin ona bugün yükleyeceği çok daha güçlü anlamdan yoksundu. Bir adın ortaya çıkışı her zaman büyük olaydır; hatta bunun önceli olsa bile; çünkü bilinçlenişin kesin dönemini belirlemektedir. Yeni

bir inancın müminleri kendilerine Hristiyan dedikleri gün ne kadar da büyük bir adım atılmıştır! Fustel de Coulanges gibi bazı üstatlarımız bu anlam incelemesi, bu «tarihsel semantik» konusunda bize hayran olunacak modeller vermişlerdir. Onların zamanından bugüne liguistikteki gelişmeler, aleti bilemişlerdir. Genç araştırmacılar bu aleti kullanmaktan bıkmamalı ve bu açıdan çok daha az keşfedilmiş olarak kalan, bize daha yakın dönemlere kadar bu uygulamayı özellikle taşımalıdır.

Kuşkusuz, genellikle kaynaşmanın çok yetersiz olmasına karşılık, bir toplumu tasvir etme konusunda bu kelimeler yaygın bir şekilde kullanılmamış olsalar Jahi, adlar iyi bir şekilde açıklanıp yorumlandıklarında, herşeye rağmen gerçeklere çok daha bağlı olarak ortaya çıkmaktadırlar. Orta Çağın ebedi çevirmenlerini taklid etmeyeceğiz. Kontlardan, kontlar söz konusu olduğunda ve **consul'**lerden de Roma sahnede olduğunda söz edeceğiz. Araştırmacıların dillerinde Jupiter nihai olarak Zeus tarafından tahtından indirildiğinde, Hellenik dillerin anlaşılmasında büyük bir gelişme kaydedilmiştir. Fakat bu özellikle kurumların, aletlerin veya inançların ayrıntısına ilişkindir. Belgelerin teknik terimlerinin bizim teknik terimlerimizi saptamamıza tamamen yeterli olacağını düşünmek, sonuç olarak bunların bize analiz için tamamen hazır olarak getirildiklerini kabul etmek olmaktadır. Böylesine bir durumda tarihin yapacak fazla bir işi olmaz. Ne mutlu ki, biz kendi açımızdan böyle düşünmüyoruz. Ve işte bu nedenle de büyük tasnif çerçevelerimizi başka yerde aramak zorunda oluyoruz.

*
**

Daha şimdiden genelliği herhangi bir dönemin titreşimlerini aşmak isteyen bir kelime haznesi, onları sağlamak üzere kendini bize sunmaktadır. Önceden belirlenmiş bir amacı olmaksızın, birçok tarihçi kuşağının birbirlerini izleyen rötuşlarıyla bu özel sözlük, çok çeşitli kaynaktan gelen ve çok farklı tarihlere ait olan unsurları bir araya getirmektedir. Kanun adamlarına ait olan «feodal», «feodaleite» terimleri önce Boulainvilliers, sonra da Montesquieu tarafından 18. yüzyıl saraylarından çekilip alınmışlar ve daha sonra da kendi de oldukça kötü bir şekilde belirlenmiş olan bir toplumsal yapı tipini ifade eden oldukça beceriksiz etiketler haline gelmişlerdir. Tefeci ve muhasebecilerin terimi olan «kapital», erken iktisat-

çılar tarafından anlamı çok genişletilmiş bir kelimedir. «Kapitalist» ise, ilk Avrupa borsalarındaki spekülâtör jargonunun uzak bir kalıntısıdır. Fakat, bugün klasiklerimiz arasında çok daha önemli bir yere sahip olan «kapitalizm» çok genç bir kelimedir; son ekini kökeni belirleyen bir işaret olarak taşımaktadır (**kapitalismus**). Devrim (Fransızcada **révolution**) eski astrolojik bağlantılarını çok insanı bir anlamla değiştirmiştir; bu kelime gökte, düzenli ve sürekli olarak kendi üstüne kapanan bir hareketi ifade etmektedir; yeryüzünde ise artık ileriye doğru yönelmiş ani bir bunalımı. 1789 insanların tıpkı Rousseau gibi şans getirdikleri «proleter» kelimesi, Antik elbiselerini giymektedir; fakat Babeuf'ten sonra Marx kelimeye pençesini artmıştır. Amerika «totem»i Okyanusya da «tabu» yu vermişlerdir; «etnografya»lardan ödünç alınan bu kelimeler karşısında bazı tarihçilerin klasisizmi henüz tereddüt geçirmektedir.

Ne kökenlerin bu çeşitliliği, ne de anlam sapmaları can sıkıcıdır. Bir kelime, etimolojisinden daha çok, kullanılma biçiminden ötürü değere sahiptir. Kapitalizm, en geniş uygulamalarında bile, borç para verenlerin bir rol oynadıkları bütün ekonomik rejimlere kadar yayılmaktan uzaksa da; feodal terimi, fiefin kuşkusuz en belirgin çizgiyi meydana getirmediği toplumları da karakterize etmek için kullanılıyorsa da; gündelik hayatın karışık kelime haznesinden beslenmek zorunda olmak gibi, bütün bilimlerin evrensel uygulanışında yer alan (saf cebirsel sembollerle yetinmedikleri andan itibaren), bu uygulamada çelişkili bir yan yoktur. Fizikçinin en cesur teşrihlerine konu olan şeyi atom, yani bölünmez olarak adlandırması karşısında onu çok mu ayıplayacağız?

Bu kelimelerden birçoğunun bize yüklü olarak geldikleri duygusal akımları da başka türlü tehlikelidirler. Duyguların güçlü olması, dilde kesinliği nadiren teşvik etmektedirler.

Tarihçilere varıncaya kadar, kullanımlarının adet olmuş biçimi «feodal rejim» ve «senyöriyal rejim» gibi iki ifadenin çok kötü bir şekilde karışmalarına yol açmaktadır. Böyle yapılması, bir savaşçı aristokrasisinin karakteristik tabiyet bağları ağının içinde. hem çok farklı bir cinsten olan hem de çok daha önce doğup, çok daha uzun süre devam eden ve dünya ölçeğinde çok daha fazla yaygın olan bir köylü tabiyet tipinin özümlenmesi anlamına gelmektedir.

Bu örnekteki, bir kavramı bir diğ erinin yerine alma adeti 18. yüzyıla dayanmaktadır. O çağda vassalite ve fief varolmaya devam etmekteydiler, ama basit hukuki biçimler halinde ve birçok yüzyıldan beri özü boşalmış olarak. Bu aynı geçmişten çıkmış olan sen-

yörlük, bunun tersine oldukça canlıydı. Bu mirasın içinde tarihçiler ayırım yapmayı beceremediler. Bunun nedeni, yalnızca olayı iyi anlayamadıkları değildi. Aynı zamanda bu tarihçilerin çoğu bu olaya soğukkanlı olarak bakamıyorlardı. Hem onun içindeki köhneliklerden nefret ediyorlar, hem de bundan daha fazla olarak, içermeye devam ettiği baskıcı güçlerden iğreniyorlardı. Ortak bir mahkûm etme, herşeyi birden kapsıyordu. Daha sonra Devrim aynı anda ve tek ad altında, asıl feodal kurumlarla senyörlüğü birlikte ilga etti. Artık ondan geriye yalnızca bir anı kalmıştı, fakat inatçı olan bu anı aynı zamanda son zamanların mücadelelerinin canlı renkleriyle de boyanmıştı. Artık karışıklık bir kazanım haline gelmişti. İhtirastan doğmuş olan bu karışıklık, artık yeni ihtirasların etkisiyle yapılmaya hazır durumdaydı. Bugün bile, yanlış doğru banka veya endüstri «feodalitelerinden» söz ettiğimizde, acaba bunu tamamen sakın olarak mı yapmaktayız? Her zaman arkalarda bir yerde 1789'un yakıcı yazı sırasındaki şato yangınlarının bir yansıması bulunmaktadır.

Diğer yandan, kelimelerimizden çoğunun kaderi ne yazık ki böyledir. Bunlar bizim yanımızda, bir kent meydanının karma karışık hayatını yaşamaya devam etmektedirler. Bu meydan tehtid edici nutuklarıyla bize kapitalizmi veya komünizmi belirleyebilecek bir tarihçi değildir. Ortamlara veya anlara göre sıklıkla değişken bu işaretler, bu heyecan katsayıları artık sadece ikircikliklere can vermektedirler. Devrim adı karşısında 1815'in aşırıları yüzlerini gizliyorlardı, 1940'inkiler ise aynı adın altında hükûmet darbelerini gizliyorlar.

*
**

Bu arada, kelime haznemizin kesin olarak duyarsız hale getirildiğini varsayalım. Dillerin en entellektüel olanlarında bile tuzaklar vardır. Kuşkusuz burada önceleri, François Simiand'ın «özel ayrıcalığın» insan bilimlerine tahsis edilmiş olmasına haklı olarak şaşıtığı «adçı şakalar»ı yeniden basma konusunda en küçük bir eğilim duyulmamaktadır. Her türden rasyonel bilgi için mutlaka gerekli olan dilsel kolaylıklar bize hangi hakla reddedilebilir? Örneğin makine egemenliğinden mi söz ediyoruz? Bu hiç de bir bizahtihilik yaratmak anlamına gelmemektedir. Bu, ifade edici bir ad altında -somut olmaları tercih edilen- olayları gruplandırmaktır ve adını işaret ettiği nesne olarak sahip olduğu benzerlik de bir ger-

çektir. Demek ki, böylesine adlar yalnızca meşrudurlar -kendi hal-lerinde bırakıldıkları sürece-. Fakat, gerçek tehlikeleri bizzat yaratıkları kullanım rahatlığından gelmektedir. Kötü seçilen veya çok mekanik olarak uygulanan simge (ki analize yardımcı olmak üzere vardır) sonunda analizi ortadan kaldırmaktadır. Bu noktadan itibaren de anakronizmaya yol açmaktadır : bir zaman bilimi açısından bütün günahlar arasında en affedilmez olanına.

Orta Çağ toplumları iki insani durumu birbirlerinden ayırıyorlardı : özgür insanlar vardı ve hiç de böyle sayılmayan insanlar bulunuyordu. Fakat, özgürlük kavramı her dönemin kendi keyfine göre yeniden yoğurduğu kavramlardan biridir. Bazı tarihçiler, günümüzde bu kavram karşısında, kelimenin normal olduğu iddia edilen anlamına göre, yani kendi dönemlerinin anlamına göre, Orta Çağ özgürlük olmayanlarının yanlış adlandırıldıkları kanısına varmışlardır. Bu tarihçilerin söylediklerine göre bunlar aslında «yarı-özgür»lerdir. Belgelerden hiçbir destek almayan bu icad kelime, bu hakkı olmayan yere zorla giren kelime, her hal-ü kârda ortalığı karıştırıcı etki yapacaktır. Ne yazık ki bu kadarla da kalmamaktadır. Hemen hemen kaçınılmaz bir sonuç olarak, dile getirdiği sahte kesinlik, o uygarlıkların anladığı biçimiyle özgürlük ve serflik sınırı hakkındaki araştırmaları gereksiz gibi göstermiştir. Bu sınır çoğunlukla belirsizdir, hatta anın veya grupların tavır alışlarına göre değişkendir, fakat! esaslı özelliklerinden biri şu talihsiz yarı-özgürlük adını hatırlatacak bir marjinal bölgeden asla muzdarip olmamasıdır. Geçmişe empoze edilecek bir adlandırma eğer amaç olarak veya sadece sonuç olarak onun kategorilerini bize taşıırken fırsattan istifade ederek onları ebediyete yükseltiyorsa, mutlaka geçmişi deforme etme noktasına ulaşacaktır. Bu etiketlere karşı onları elimine etmekten daha akıllıca bir tavır olamaz.

Kapitalizm yararlı bir kelime olmuştu. Gündelik kullanım içinde daha ilerilere geçtikçe giderek daha fazla yüklendiği ikircikliklerden temizlendiğinde, kuşkusuz gene yararlı hale gelecektir. Şu an için çok farklı birçok uygarlığa hiçbir tedbir alınmaksızın taşındığı için, adeta bir kadermişçesine bu uygarlıkların özgünlüklerini maskeleymektedir. 16. yüzyılın ekonomik rejimi «kapitalist» miydi? Olabilir. Ancak toplumun yukarısından aşağısına bir süzme işlemi yapan, köy tüccarı veya noteri kadar. Augsburg veya Lyon'daki büyük bankacı-

ları da pençelerine alan şu bir cins evrensel kazanç duygusunu hesaba katınız; üretimin örgütlenmesinden çok önce ticari borç veya spekülasyona vurulan vurguya bakınız; bu insani bağlam içinde demek ki şu Rönesans «kapitalizm»inden; manüfaktür sisteminin, Saint-Simon sisteminin, endüstri devriminin çok daha hiyerarşize olmuş sisteminden farklıydı! Ve bunların da hepsi, kendi hesaplarına öbürlerinden farklıydılar...

Diğer yandan, çok basit bir farkına varış dikkatli olma konusunda yeterli olacaktır. Belli bir dönemin kapitalizmi değil de, kapitalizmin bizzat kendisi, büyük K ile kapitalizmin ortaya çıkış tarihi olarak hangisini saptamalı? 12. yüzyıl İtalya'sında mı? 13. yüzyıl Flandre'ında mı? Fuggerler ve Anvers borsası çağında mı? 18. hatta 19. yüzyılda mı? Ne kadar tarihçi varsa, o kadar da doğum il mühaberi vardır. Gerçekte okul ders kitaplarının, dönemlere göre birbirlerini izler şekilde ilkökul çocuklarının düşüncelerine sundukları iktidara geliş tarihleri açısından, burjuazi için de aynı çocuklukla karşılaşmaktayız. Bunlar bazen Yakışıklı Philippe, bazen XIV. Louis, hatta 1789 veya 1830'da iktidara gelmişlerdir. Belki de herşeyin sonunda söz konusu olan, tam da aynı burjuazi değildir. Tıpkı aynı kapitalizmin söz konusu olmadığı gibi...

Ve işte öyle sanıyorum ki, nesnelerin dibine ulaştığımız nokta burasıdır. Fontenelle'in şu güzel cümlesini hatırlıyorum : «Leibniz, **fırsat çıktığında, onu terimleri kötüye kullanma gibi zevkli bir özgürlükten mahrum eden kesin tanımlar koymaktadır**». Zevkli mi bilmiyorum ama, bu özgürlük hiç kuşkusuz tehlikelidir. Bu özgürlük bizim için çok fazla alışılmıştır. Tarihçi nadiren tanımlamaktadır. Eğer daraltılmış anlamlara sahip bir kaynağı kullansaydı, aslında bu özeni gereksiz sayabilirdi. Fakat, gerçek durumu böyle olmadığı için, anahatar-kelimelerin kullanımına varıncaya kadar, kişisel içgüdüsünden başka rehberi bulunmamaktadır. Anlamları despotça genişletmekte, daraltmakta, deforme etmekte ve bunları yaparken okuyucuyu uyarmadığı gibi, çoğu zaman kendi de ne yaptığını farketmemektedir. Dünya'da ne kadar da çok «feodaliteler» bulunmaktadır; Çin'den güzel dizlikli Akaların Yunanistanına kadar? Bunların çoğu da birbirbirlerine hiç benzememektedir. Bunun anlamı, her tarihçinin adları kendine göre anladığıdır.

Acaba tesadüfen mi tanınıyoruz? Çoğu zaman bu hepimizin durumudur. John Maynard Keynes gibi nüfuz edici bir iktisat analizcisinin örneğinden daha anlamlı olanı yoktur. Hemen hiçbir kitabı yoktur ki, istisnai olarak iyi saptanmış terimlere önce sahip çıkıp, onlara yepyeni anlamlar yüklemesin. Bazen de eserden esere bu anlamları değiştirerek, her hal-ü kârdâ iradi bir şekilde ortak uygulamadan uzaklaştırmaktadır. Uzun zaman «edebiyat» dünyası içinde yer aldıktan sonra, sanatın günahkârlıktan katılmış bireyciliğinden birşeyleri muhafaza ediyora benzeyen insan bilimlerinin şaşırtıcı garipliği! Bir kimyacının «bir su molekülünü oluşturmak için iki cisim gerekir; biri iki atom, diğeri tek atom sağlamaktadır; benim kelime dağarcığımda birincisinin adı oksijen, ikincisinininki de hidrojen olmaktadır» dediğini düşünebiliyor musunuz? Ne kadar iyi tanımlanmış olurlarsa olsunlar, tarihçilere ait diller yan yana sıralandıklarında, asla tarihin dilini meydana getirmeyeceklerdir.

Gerçeği söylemek gerekirse, daha iyi örgütlenmiş çabalar, şurada veya burada disiplinlerinin nisbi gençliği, en kötüsünden lonca rutinlerine karşı korunaklı olmuşa benzeyen uzman grupları tarafından (dilciler, etnograflar, coğrafyacılar) devreye sokulmuştur; tarihin bütünü için de bu iş her zaman hizmet vermeye ve örnek teşkil etmeye hazır olan Sentez Merkezi (Henri Berr tarafından kurulan ve insanlık tarihini bütünlüğü içinde incelemeyi amaçlayan bilimsel bir kuruluş MAK) tarafından yapılmıştır. Bu konuda ondan çok şey beklenmektedir. Fakat, daha az umutlu olduğumuz konu belki de, yaygın bir iyi niyetin kaydedeceği gelişmelerdir. Kuşkusuz birgün gelecek ve bir dizi anlaşma sayesinde adlandırma kesinleşecek ve daha sonra da aşama aşama bu kesinleşmiş adlandırmayı daha inceltme çabasına girilecektir. Bu durumda bile, araştırmacının kendi girişimi geleneksel olarak anlatısının eklemleşmelerini muhafaza edecektir; en azından yıllık düzenlerken : bir yıldan diğerine ayağını sürmekten artık memnuniyet duymadığında.

Bir diğerini yok ederken, fatih halkların egemenliği büyük dönemleri çizmekteydi. Orta Çağın ortak belleği hemen bütünü itibarıyla İncil'deki Dört İmparatorluk efsanesiyle böylece yaşamıştır : Asur, İran, Yunan, Roma İmparatorlukları. Eğer böyleyse, bu kalıp çok kullanışsızdır. Kutsal metne tâbi olunarak yalnızca hayali bir Roma birliği serabını bugüne kadar uzatmakla kalmıyor, aynı zamanda bir Hristiyanlar toplumunda garip bir paradoks ile -bugün tarihçilerin hepsine göre olması gerektiği gibi- İsa'nın ızdırapları insanlığın ilerlemesinde ünlü eyalet talancılarının zaferlerinden daha az önemli bir aşama gibi gözüküyordu. Daha küçük ayrımlara gelin-

ce, her ülkede kralların birbirlerini izlemeleri onların sınırları oluyordu.

Bu adetler harika bir inatçılık göstermişlerdir. 1900'lerdeki Fransız okulunun sadık bir aynası olarak **Fransa Tarihi** bir saltanat döneminden diğerine geçerek ilerlemektedir; büyük olaylara bağlı ayrıntılar içinde anlatılan her hükümdar ölümünde bir duraklama olmaktadır. Artık krallar olmadığında ne yapmaktadır? Ne mutlu ki, yönetim sistemleri de ölümlüdürler; demek ki bunların dönüşümleri kilometre taşları olmaktadır. Daha yakınımızda, önemli miktarda ders kitabı koleksiyonu modern tarih'i ulusal «öncelikler» -eski İmparatorlukların yumuşatılmış karşılıkları- halinde iradi bir kısımlandırmaya tabi tutmaktadırlar. İspanyol, Fransız, İngiliz olan bu hegemonyalar -söylemek gerekir mi?- diplomatik ve askeri türdendirler. Geriye kalan da, olduğu kadarıyla, şurada burada yer almaktadır.

Ancak, 18. yüzyıl uzaklardan itirazını duyurmaktadır. Voltaire «1400 yıldan beri Galya'da yalnızca krallar, bakanlar ve generaller varolmuşa benzemektedir» diye yazmaktadır. Demek ki, İmparatorluk veya krallık saplantısına yabancı olan ve daha derin olgular üzerinde çalışmak isteyen yeni ayrımlar yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamışlardır. Daha önce de gördüğümüz gibi «feodalite» bir dönemin olduğu kadar, toplumsal ve siyasal bir sistemin de adı olarak bu tarihte ortaya çıkmıştır. Fakat, bütün hepsinin arasında «Orta Çağ» kelimesinin maruz kaldığı kaderler en öğretici olanlarıdır.

*
**

Bu kelimenin kendi de, uzak kökeni itibariyle Orta Çağa aittir. Kelime 13. yüzyıldan itibaren birçok endişeli ruhu cezbetmiş olan yarı-sapkın şu peygamberlik kelime haznesine aitti. Ruhun beden kazanması Eski Yasaya son vermişti. Tarı krallığını da kuramamıştı. Bu kutsanmış güne yönelmiş olarak, demek ki şimdiki zaman sadece bir ara, bir **medium aevum** idi. Sonra, bu mistik dile alışık olarak gözüken ilk hümanistlerden itibaren imaj daha din dışı gerçeklere doğru döndürülmüştü. Bir anlamda Ruh'un egemenliği gelmişti. Bu o dönemin en iyilerinin bilinçlerinde çok canlı bir yer işgal etmeye başlayan, işte «edebiyat»ın ve düşüncesinin bu ihyasıdır. Rabelais buna tanıktır. Ronsard buna tanıktır. Verimli Antik Çağ ile Yeniden Ortaya Çıkış dönemi arasında uzun bir bekleyiş olarak kendini gösteren «Çağ Ortası» kapanmıştı. Terim bu anlamdaki haliyle birçok

kuşak boyunca, hiç kuşku yoktur ki birkaç bilgin çevresiyle sınırlı olarak, karanlıkta yaşamaya devam etmiştir. Öyle sanılmaktadır ki, 17. yüzyılın iyice sonunda mütevazî bir el kitapları yazarı olan bir Almanın, Kristofer Keller'in, aklına genel bir tarih kitabında, istilalardan Rönesans'a kadar uzanan 1000 yıldan daha uzun döneme «Orta Çağ» etiketini yapıştırmak gelmişti. Hangi kanallarla girdiği bilinmeyen bu uygulama Avrupa tarih yazınında ve özellikle de Guizot ile Michelet dönemlerinde Fransız tarih yazınında kesin ikâmet hakkını elde etmiştir.

Voltaire bu kavramdan habersizdi. **«Roma İmparatorluğunun gerilemesinden itibaren Modern Tarih'in sizde meydana getirdiği iğrenmeyi nihayet aşmak istiyorsunuz».** **Adetler Üzerine Deneme'nin** ilk cümlesini tanıdınız. Ancak, kuşukumuz olmamalıdır ki, izleyen kuşaklar üzerinde çok güçlü etkisi olan **Deneme'nin** zihniyeti «Orta Çağın» başarısını sağlamıştır. Tıpkı Orta Çağ kavramının adeta zorunlu devamı olan Rönesans'ını de sağladığı gibi. Bu terim beğeni tarihinde uzun süreden beri yer almaktaydı, fakat cins isim olarak ve zorunlu olarak bir tamlamayla birlikte (X. Leon veya I. François dönemindeki sanat rönesansı veya edebiyat rönesansı denilmekteydi). Michelet'yle birlikte bu terim hem büyük harfle yazılmaya başladı, hem de bir dönemin tek başına simgesi olma şerefini kazandı. Her iki tarafta da fikir aynıdır. Eskiden Savaşları, saray politikaları, büyük hanedanların yükseliş veya düşüşleri çerçeveyi sağlamaktaydı. Sanat, edebiyat ve bilimler kendi bayrakları altında iyi kötü hizaya girmekteydiler. Artık bunu tersine çevirmek gerekiyordu. Hümanizm çağında, insan zılnının en süzölmüş tezahürleri, değişken gelişmeleriyle bunun tonunu vermişlerdir. Bundan daha fazla hiçbir fikir, Voltaire'in damgasını daha açık bir şekilde taşıyamamaktadır.

Fakat vahim bir zayıflık bu tasnifleri yaralamaktaydı : ayırım yapılmasına temel olan çizgi aynı zamanda bir yargıydı. «Kilise tiranlığıyla askeri despotizm arasına sıkışmış olan Avrupa kan ve gözyaşları içinde özgürlük, insanlık ve erdemlerle dolu bir şekilde yeniden doğmasını sağlayacak yeni ışıkların ortaya çıkacağı anı beklemektedir». Condorcet bir süre sonra ittifakla «Orta Çağ» adının verileceği bir dönemi böyle tasvir etmekteydi. Bu «karanlık»a artık inanmadığımız; teknik buluşlar, sanat, duygu, dinsel düşünce alanında bu kadar zengin, Avrupa'nın ilk ekonomik genişlemesine tanık olan, nihayet bize vatanlarımızı veren bu çağı, heryeri itibarıyla kısır bir çöl olarak resmetmekten vazgeçtiğimiz andan itibaren; sahte bir şekilde ortak bir başlık altında Clovis'nin Galya'sıyla Yakışıklı Phi-

lippe'in Fransa'sını, Alcuin ile Aziz Thomas veya Occam'ı, «barbar» mücevherlerinin hayvan figürleriyle Chartres heykellerini Karolenjler çağının sıkışık küçük kentleriyle Cenova'nın, Bruges'ün veya Lübeck'in parıldayan burjuazilerini karıştırmanın devam etmesi için ortada herhangi bir neden kalmamaktadır. Gerçekte Orta Çağ yalnızca mütevazî pedagojik bir hayata sahip olmuştur: ders programlarının tartışmaya açık rahatlığı; alanları zaten geleneksel tarihlerle oldukça kötü bir şekilde sınırlandırılmış olduğu özellikle bilgince tekniklerin etiketi, Orta Çağ uzmanı eski yazıları okumasını, bir **cartula**'yı eleştirmesini bilen ve eski Fransızca'dan anlayan bir kişidir. Kuşkusuz bir birşeydir. Ama gerçek ayırımları içinde bir reel bilimini doyurmak için kuşkusuz yeterli değildir.

Oldukça yeni bir moda, öyle sanıyorum ki daha az mantıklı olmakla birlikte, daha istilacı bir moda, kronolojik tasniflerimizin karışıklığı içine girmiştir. Artık yüzyıllarla hesaplıyoruz.

Uzun süre kesin yıl sayımına yabancı olan kelimenin kendi de başlangıç itibariyle kendi mistik titreşimlerine sahipti. Dördüncü **Eglogue**'un veya **Dies Irae**'nin vurguları. Tarihin fazla bir sayısal endişeye sahip olmadan, kibarlık gereği «Perikles Yüzyılı», «XIV. Louis Yüzyılı»nda durakladığında, kavram zamanla tam bir uyum içinde değildi. Fakat, dilimiz çok daha katı bir şekilde matematikselleşmiştir. Artık yüzyılları kahramanlarına bakarak adlandırmıyoruz. Onları oldukça bilgece bir şekilde, kesin olarak saptanmış bir andan itibaren yüzer yüzer ve sırayla sayıyoruz. 13. yüzyıl sanatı, 18. yüzyıl felsefesi, «aptal 19. yüzyıl» aritmetik maskeler takmış bu hayaller kitaplarımızın sayfeleri arasında dolaşmakta. Bunların aşikâr rahatlığından kurtulduğuyla, aramızdan kim övünebilir?

Ama ne yazık ki, hiçbir tarih yasası sonu 1 ile biten 100'ler hanesindeki yılların insani evrimin kritik noktalarıyla kesişmesi zorunluğunu getirememektedirler. Buna bağlı olarak da, garip anlam sapsamaları meydana gelmektedir. «18. yüzyılın 1715'de başladığı ve 1789'da bittiği iyi bilinir». Bu cümleyi eskiden bir öğrencinin sınav kâğıdında okumuştum. Safılık mı? Yoksa kurnazlık mı? Bilmiyorum. Her hal-ü kârda uygulamanın bazı garipliklerini açığa çıkartıyordu. Fakat, eğer söz konusu olan felsefi 18. yüzyıl ise, kuşkusuz onun 1701'den çok önceleri başladığını söylemek çok daha iyi olacaktır. **Histoire**

des Oracles 1687’de ve Bayle’in **Dictionnaire**’i 1697’de yayınlanmışlardır. Daha da kötüsü, her zaman olduğu gibi, adın kendisiyle birlikte fikri sürüklemesiyle, bu sahte etiketlerin mal hakkında bizi aldatmalarıdır. Orta Çağ tarihçileri «12. yüzyıl rönesansı»ndan söz ederler. Kuşkusuz bu büyük bir entellektüel harekettir. Ancak bunu bu başlık altında kaydetmekle, gerçekte 1060’lara doğru olduğu, kolaylıkla unutulmaktadır ve esas bağlantılardan bazıları da gözden kaçmaktadır. Kısacası, bir saatin sarsılmaz ritmine göre, keyfi olarak seçilmiş gerçeklere bu düzenliliğin tamamen yabancı olmasına rağmen, bir kesinlik dağıtıyor havasını kendimize vermekteyiz. Bu çok garip bir bahistir. Bu bahisteki iddiamız çok kötü seçilmiştir. Daha iyisini bulmak gerekmektedir.

Zaman içinde aralarında akrabalık olan olgu zincirlerini incelemek istediğimizde, sonuç olarak sorun basittir. Bu olguların bizzat kendilerine kendi dönemlerini sormak daha uygun olacaktır. Philippe Auguste saltanatının bir dinsel tarihi mi? XV. Louis döneminin bir iktisat tarihi mi? Neden olmasın: «laboratuvarımızda Crévy’nin ikinci başkanlığı döneminde olanların kayıt defteri» yazan Louis Pasteur? Veya tersine, «Newton’dan Einstein’a Avrupa’nın diplomatik tarihi»?

İmparatorlukları, kralların veya siyasi rejimlerin birbirlerini izlemelerinden biteviye elde edilen ayırımların nasıl olup da ezbetlikleri kuşkusuz iyi anlaşılmaktadır. Bunlara yalnızca uzun bir geleceğin iktidar kullanımını, Machiavelli’nin dediği gibi «hükûmet veya devlet eylemlerine özgü ululuk havasına sahip bu etkilere» bağlayan prestije kendi hesaplarına sahip olmakla kalmamaktadırlar. Bir tahata çıkışın, bir devrimin süreç içinde yıl, hatta gün cinsinden sabit bir yerleri bulunmaktadır. Diğer yandan, bilgin söylendiği üzere «ince bir şekilde tarihlendirmeyi» sever. Burada kaypak olana karşı sahip olduğu içgüdüsel bir korku ile, büyük bir bilinç rahatlığı bulunmaktadır. Konusuna ilişkin herşeyi okumuş olmayı, bütün belgeleri gözden geçirmiş olmayı temenni eder. Her arşiv dosyasının başında, takvimi elinde, önce, sırasında, sonra diye paylaşırma yapabilse ne kadar rahat olacaktır!

Ancak, sahte kesinlik putuna kurban vermekten sakıncalı. En kesin ayırım, zorunlu olarak en küçük zaman birimine baş vurunu

değildir -bu durumda yalnızca yılı onyıla değil, aynı zamanda saniye-
yi de güne tercih etmek gerekir-, bu nesnelerin doğasına daha iyi
uyum sağlamıştır. Oysa, her olgu tipinin kendine özgü ölçü birimi
vardır ve eğer tabiri caizse, kendine özgü ondalık birimi vardır. Top-
lumsal yapıların, iktisadın, inançların, zihinsel davranışların dönü-
şümleri çok katı bir kronometre ölçümüne, bozulmaksızın uyamazlar.
Bir yandan ekzotik ülkelerden kitlesel buğday ithalatının başlama-
sıyla, diğer yandan da Alman ve Amerikan ekonomilerindeki ilk bü-
yük gelişmelerle belirlenen Batı ekonomisindeki aşırı derin bir dö-
nüşümün, aşağı yukarı 1875 ile 1885 arasındaki dönem civarında mey-
dana geldiğini yazdığımda, yalnızca bu cins olayların izin verdikleri
yaklaşıklıkları kullanmış oluyorum. Aynı şekilde, istatistikte on yıl-
lık bir dönemin ortalaması kendi hesabına; yıllık veya haftalık or-
talamalardan daha az kaba değildir. Sadece gerçeğin bir başka veç-
hesini işaret etmektedir.

Diğer yandan, **a priori** olduğu kadar, deneyde de görünüşte çok
farklı cinsten olguların doğal aşamalarının birbirleriyle çakışmaları
hiç de olanaksız değildir. İkinci İmparatorluğun Fransız ekonomisi-
ne yeni bir dönem açtığı kesin midir? Serbest kapitalizmin gelişme-
siyle protestan zihniyetin gelişmesini özdeşleştirenler haklı mıdır?
Thierry-Mauulnier demokraside, bu aynı kapitalizmin (korkarım ki
gerçekte tam da aynı şey değildir) «politik ifadesini» keşfederken
doğru mu görmektedir? Bu tesadüfler bize ne kadar kuşkulu görü-
nürlerse görünsünler, bunları bir kalemde dışarı atma hakkına sahip
değiliz. Fakat, eğer bunlar varsalar, tek koşul altında ortaya çık-
acaklardır: önceden aksiyom olarak konulmaları halinde. Med ve
cezirin kuşkusuz ayın devreleriyle bağlantısı vardır. Ancak, bunun
böyle olduğunu bilebilmek için önce med ve cezir dönemleriyle, ay
devrelerini ayrı ayrı belirlemek gerekmiştir.

Tersine, toplumsal evrimi bütünlüğü içinde düşünürsek, söz ko-
nusu olan onun birbirlerini izleyen aşamalarını karakterize etmek
midir? Bu büyük bir sorundur. Burada, yalnızca tasnifin yönelmesi
gereken yollar teklif etmekten başka birşey yapılamaz. Unutmaya-
lım ki, tarih henüz oluşmakta olan bir bilimdir.

Aynı toplumsal ortamda, birbirlerine yakın tarihlerde doğmuş
olan insanlar; özellikle eğitim dönemlerinde zorunlu olarak aynı etki-

lere maruz kalmaktadırlar. Deney, onların tavırlarının, oldukça yaşlı veya oldukça genç gruplara nazaran olağan olarak çok net farklılaştırıcı özellikler sunduklarını göstermektedir. Bu durum onların arasındaki çok keskin uyuşmazlıklara kadar dahi uzanmaktadır. Aynı tartışma konusunda ihtiras duymak, farklı taraflarda olunsa dahi, birbirine benzemek demektir. Bu aynı damgayı yemiş cemaat mensupları, bu aynı yaş grubuna ait insanlar bir kuşak meydana getirmektedirler.

Bir toplum, gerçeği söylemek gerekirse, nadiren birdir. Farklı ortamlar halinde bölünmektedir. Bunların herbirinde kuşaklar her zaman çakışmamaktadırlar : bir genç işçinin üzerine etki eden güçler, kader olarak veya en azından eş bir yoğunlukta, genç bir köylünün üzerinde de etki etmekte midir? Bağlantıları en iyi olan uygarlıklardaki bazı akımların yayılma yavaşlığını da buna ekleyiniz. «Yeniyetmeliğim zamanında taşrada romantik olunuyordu, halbuki Paris romantik olmaktan vazgeçmişti». 1848'de Strasbourg'da doğmuş olan babam bana böyle diyordu. Zaten çoğu zaman, bu örnekte de olduğu gibi, muhalefet bir aralığa indirgenmektedir. Örneğin, şu veya bu Fransız kuşağından söz ettiğimizde, karmaşık ve bazen de uyumsuz olmayan bir imgeyi hatırlatmış olmaktadır, ama bu konuda herşeyden önce, yönetici unsurları akılda tutmuş olmak da doğaldır.

Kuşakların devreselliğine gelince, bazı yazarların Pitagorgil rüyalarına rağmen, kendiliğinden de anlaşılacağı üzere, bu konuda düzenli olan hiçbir şey yoktur. Toplumsal hareketin az veya çok canlı ritmine göre, sınırlar yaklaşmakta veya uzaklaşmaktadır. Tarihte uzun süren kuşaklar vardır. Gözlem sadece eğrinin yön değiştirdiği noktaların kavranmasına izin verir. Giriş tarihlerinin sabit kıstasları kolaylaştırdığı bir okula mensubum. Erkenden, birçok açıdan kendimi benden hemen sonrakilerden çok, benden önceki devrelere yakın hissettim. Arkadaşlarım ve ben, kendimizi öyle sanıyorum ki Derfıys Davası kuşağı olarak adlandırılabilir kuşağın en son sırasına koyuyorduk. Hayat deneyi bu izlenimi yalanlamadı.

Nihayet, kuşakların zorunlu olarak iç içe girdikleri de olmaktadır. Çünkü, bireyler aynı etkilere her zaman aynı tepkileri göstermektedirler. Çocuklarımızın arasında, daha bugünden, kabaca yaşlara göre savaş kuşağıyla , savaş-sonrası kuşak olacak olan arasında ayırım yapmak mümkündür. Ancak tek bir çekince hariç : hemen hemen olgun yeniyetme yaşlarında olmayan, ama küçük çocukluğu da aşmış olanların şimdiki anın olaylarına karşı duyarlılıkları da, kişisel özelliklere göre çok fazla değişmektedir; «savaş çocuklarının»ki çok erkenden olacaktır; diğerleri de karşı sınırda yer alacaklardır.

Demek ki, kuşak kavramı, insani nesneleri deforme etmeden ifade etmeye çalışan bütün kavramlar gibi çok esnektir. Fakat, çok somut olarak hissettiğimiz gerçeklere de cevap vermektedirler. Uzun zamandan beri, doğaları gereği herşeyden önce saltanat veya hükümet dönemlerine göre ayırımı reddeden disiplinlerin içgüdüsel olarak bu kavramı kullandıkları görülmüştür: düşünce veya sanat tarihi böyledir. Bu kavram, insani değişmelerin mantıklı bir analizine, giderek daha fazla ilk kilometre taşı olma kaderine doğru yönelmektedir.

Fakat, bir kuşak nisbeten kısa bir dönemi temsil etmektedir. Daha uzun dönemler uygarlıklar adını almaktadırlar.

Lucien Fèbvre'in sayesinde, kendiliğinden de aşikâr olduğu üzere, düşünce kelimesinden ayrılmaz nitelikte olan uygarlık kelimesinin tarihini biliyoruz. Bu kelime değer yargısından ancak çok yavaş sıyrılabilmiştir. Daha doğrusu bir çözüme meydan gelmiştir. Bir ideal olan kendinde uygarlıktan ve insanlığın onun soylu rahathlığına yükselişinden halâ (ama ne yazık ki, bizden öncekilerden daha az emin olarak) söz ediyoruz; ama sadece gerçeklikler olan çoğul halinde uygarlıklardan da söz ediyoruz. Artık, eğer söylemeye cesaret edebilirsem, uygar olmayanların uygarlıkları olduğunu da kabul ediyoruz. Bunun anlamı, ne olursa olsun bir toplumda herşeyin birbirine bağlandığı ve birbirini yönettiğidir. Siyasal ve toplumsal yapı, ekonomi, inançlar, zihniyetin en süzölmüş olduğu kadar en ilkel tezahürleri. Bu karmaşık bütünlüğe -daha önce Guizot'nun «bir halkın hayatının, varlığının bütün güçlerinin birleştikleri» diye yazdığı -ne ad verilmeli? Mutlak birşeyi ifade etmek üzere 18. yüzyıl tarafından yaratılmış olan uygarlık adı, insan bilimlerinin güncellikten daha yana hale gelmesiyle, eski anlamını kaybetmeksizin, bu yeni anlama doğru eğilmiştir. Eskiden yegâne anlamı olan şeyden, bir insani sempatinin titreşimini muhafaza etmektedir ki, bunun da bedeli ihmal edilebilecek nitelikte değildir.

Uygarlıklar arasındaki zıtlık, mekândaki zıtlık eksotizmden sıyrılır sıyrılmaz apaçık ortaya çıkmaktadır: bugün bir Çin uygarlığının varlığı tartışma konusu yapılabilir mi? Veyahut da, bunun Avrupa'dakinden büyük ölçüde farklı olduğu? Fakat, aynı yerlerde de toplumsal kompleksin büyük vurgusu, az veya çok yavaş veya

ani olarak değişebilir. Dönüşüm gerçekleştiğinde, bir uygarlığın diğerinin yerine geçtiğini söylemekteyiz. Bazen dıştan gelen bir sarsıntı olmakta ve bu olağan olarak yeni insani unsurların katılmasıyla birlikte meydana gelmektedir : Roma İmparatorluğuyla Yukarı Orta Çağ toplumları arasındaki ilişki böyle olmuştur. Bazen de bunun tersine, basit bir iç değişme meydana gelmektedir : örneğin, o kadar geniş çapta mirasçısı olduğumuz, ama herkesin kabul edebileceği gibi bizimki olmayan Rönesans uygarlığı. Kuşkusuz bu farklı tonaliteleri ifade etmek güçtür. İzm'le biten kelimelerin rahatlığı (**Typismus, Konventionalismus**) eskiden Karl Lamprecht tarafından **Almanya Tarihi** adlı kitabında denenen evrimci fakat akıllı tasviri öldürmüştür. Bu daha önce Taine tarafından da yapılan hatadır. Taine'deki «egemen kavram» içine hapsedilmiş kişisel gerçeklik cinsi bugün bize çok şaşırtıcı gelmektedir. Ancak, bazı çabaların başarısızlıkla sonuçlanmış olmaları vazgeçmeyi haklı göstermez. Ayırımlarına artan bir doğruluk ve incelik getirme işi araştırmaya aittir.

Özet olarak insani zaman, saat zamanının katı bölünmelerine olduğu kadar, sarsılmaz tekdüzeliğe de her zaman isyan etmeye devam etmektedir. Ona, ritminin değişkenliğine uyarlanmış ölçüler ve sınır olarak da, gerçek öyle istediği için kabul edilen marjinal bölgelerin kabul edilmesi gerekmektedir. İşte ancak bu esneklik sayesinde tarih, Bergson'un dediği gibi, tasniflerini «gerçeğin kendi çizgilerine» uyarlamayı umud edebilir : Açıkcası, bu bütün bilimlerin nihai amacıdır.

B E Ş İ N C İ B Ö L Ü M

Pozitivizm bilimden neden fikrini elimine ettiğini boşuna iddia etmiştir. İster istemez bütün fizikçiler, bütün biyologlar «neden» ve «çünkü»yle düşünmektedirler. Zihninin bu ortak yasasından tarihçiler de kurtulamamışlardır. Michelet gibi bazıları mantıki biçimde açıklamak yerine, büyük bir «hayati hareket» içinde zincir halkaları oluşturmaktadırlar; diğerleri tümevarım ve hipotez aletlerini sergilemektedirler; her yerde genetik bağ hazır ve nazırdır. Fakat neden-sonuç ilişkilerinin kurulması aynı zamanda anlama yeteneğimizin içgüdüsel bir ihtiyacı olarak ortaya çıkmaktadır, ama bunun sonucu olarak da ,araştırmaların içgüdüye terkedilmemeleri gerekmektedir. Nedensellik metafiziği burada ufkumuzun dışındaysa da, nedensel ilişkinin tarihsel bilgi aleti olarak kullanılması, tartışılmaz bir şekilde eleştirel bir bilinç gerektirmektedir.

Bir dağdaki bir keçi yolunda bir adamın yürüdüğünü düşünelim, Sendeliyor ve bir uçuşuma düşüyor. Bu kazanın olabilmesi için çok sayıda belirleyici unsurun birleşmeleri gerekmektedir. Diğerleri arasında şunlar gibi : yer çekiminin varlığı, bizzat kendi uzun jeolojik dönüşümlerin ürünü olan engebeler, örneğin bir köyü yazlık ot-

laklarına bağlayan bir yol güzergâhı. Demek ki eğer, gökyüzü mekaniğinin yasaları farklı olsalardı, eğer dünyanın güneşin etrafında ki hareketi farklı olsaydı, eğer Alpler ekonomisi mevsimlik transhümanşa dayanmasaydı, düşmenin olmayacağını söylemek tamamen meşru olacaktı. Ancak, düşmenin nedeninin ne olduğunu sorduğumuzda, herkes yanlış adım diye cevap verecektir. Aslında olay için en gerekli unsur hiç de bu değildir. Diğer birçoğu, en azından onunla aynı derecede gereklidirler. Fakat hepsinin arasında, o birçok çarpıcı karakteriyle farklılaşmaktadır: en son meydana gelmiştir, en az sürekli olanıdır, dünyanın genel düzeni içinde en istisnai olanıdır; nihayet, bu çok düşük genelliği içinde, müdahalesi en kolaylıkla kaçınılabilecek olanına benzemektedir. Bu nedenlerden ötürü, daha doğrudan bir etkiye bağlýmış gibi görünmekte ve biz de olayı meydana getirenin o olduğu duygusundan hiç kaçınmamaktayız. Nedenden bahsederken kamu vicdanı, belli bir insanmerkezcilikten kurtulmakta her zaman güçlük çekmektedir. Bu son dakika oluşturunca, bu özel ve hesapta olmayan oluşturunca, biraz da daha önceden hazırladığı biçimi plastik bir maddeye veren sanatçıya benzemektedir.

Gündelik uygulaması itibariyle, tarihsel akıl yürütme başka türlü işlememektedir. En sabit ve en genel önceller, ne kadar genel olurlarsa olsunlar, gözardı edilmiş olarak kalmaktadırlar. Hangi askerlik tarihçisi mermi güzergâhlarını mümkün kılan yerçekimini veya mermilerin ölümcül hale gelmelerine yol açan fizyolojik durumları bir zaferin nedenleri arasına dahil etmeyi düşünecektir? Daha özel, ama hala belli bir sürekliliğe sahip olan önceller, koşullar adı vermenin adet olduğu şeyleri meydana getirmektedirler. En güzel olanı, yaratıcı güçler demeti arasında bir anlamda farklılaşan unsur olanı, tercihan neden adını almaktadır. Örneğin Law dönemindeki enflasyonun genel fiyat artışlarının nedeni olduğunu söylenecektir. Homojen ve iyice birbirine bağlanmış bir Fransız ekonomisinin varolması sadece bir koşul olacaktır. Çünkü, onun sağladığı dolayım kolaylıkları banknotların heryere dağılmalarına yol açarak tek başlarına fiyat artışının enflasyon öncesinde ortaya çıkmasına yol açmış ve daha sonra da, var olmaya gene devam etmişlerdir.

Bu ayırımda verimli bir araştırma ilkesinin bulunduğundan kuşku duyulamaz. Fakat, hemen hemen evrensel önceller konusunda

uzun uzadıya ısrar etmek neye yarar? Bunlar bütün olgularda ortak olduklarından ötürü, hiçbir olgunun soy zinciri içinde özel olarak yer almayı haketmemektedirler. Eğer havada oksijen olmasaydı, yangın olamayacağını önceden biliyorum; beni ilgilendiren, bir araştırma çabasını çağıran ve meşru kılan, yangının nasıl çıktığıdır. Balistik yasaları hem bozgun, hem de zafer için geçerlidirler; her ikisini birden açıklamaktadırlar; demek ki, birinin veya diğerinin tekil açıklaması için gereksizdirler.

Fakat, gerçekte yalnızca zihnin bir kolaylığı olan hiyerarşik bir sınıflandırmayı tehlikesizce mutlağa çıkartmak mümkün değildir. Gerçek bize, hepsi aynı olguya doğru yönelen hemen hemen sonsuz sayıda güç hatları sunmaktadır. Bunların arasından yaptığımız seçimler, uygulamada dikkate çok layık özellikler üzerinde temellenmiş olabilir; ama gene de bir seçimden başka birşey değildir. Basit «koşulların» karşısındaki mükemmel bir neden fikrinde özellikle çok keyfilik bulunmaktadır. Kesinliğe çok düşkün ve önceleri daha kesin tanımlar yapmayı denemiş (boş yere olduğunu sanıyorum) olan Simiand'ın bizzat kendisi, bu ayırımın tamamen göreceli niteliğini sonunda kabul etmişe benzemektedir. «Bir salgının bir hekimine göre nedeni bir mikrobun yayılması ve koşulu da fakirliğin doğurduğu pislik, bozuk sağlık olacaktır; sosyolog ve insansever için fakirlik koşulunun nedeni ve biyolojik faktörleri olacaktır» diye yazmaktadır. Bunun anlamı iyi niyetle bakış açısının, soruşturmanın kendine özgü açısına tabi olduğunu kabul etmektir.

Ama bu konuda dikkatli olalım : tarihteki tek neden batıl inancı çoğu zaman sorumlu aramanın sinsi biçimidir; yani değer yargısıdır. Yargıç «kabahat kimde, haklı kim?» demektedir. Bilim adamı ise, «neden?» diye sormakla yetinmekte ve cevabın basit olmamasını kabul etmektedir. Ortak inancın önyargısı, mantıkçının aksiyomu veya sorgu yargıcının tiki olan tek nedenlilik, tarihsel açıklama için can sıkıcı olmaktan başka bir işe yaramaz. Tarih nedensel dalgaların hareketini araştırmakta ve hayat onları öyle gösterdiğinden ötürü, bunları çok sayıda bulmaktan korkmamaktadır.

Tarihsel olaylar özleri itibariyle psikolojik olaylardır. Demek ki öncellerini olağan olarak başka psikolojik olaylarda bulmaktadırlar. Kuşkusuz insani kaderler fizik dünyaya da karışmakta ve onun ağır-

lığına maruz kalmaktadırlar. Fakat, bu dış güçlerin müdahalesinin en sert benzediği bu alanda bile, etkileri ancak insan ve onun zihni tarafından yönlendirilmiş olarak kendilerini göstermektedirler. Kara Veba virüsü Avrupa'nın nüfus kaybının birinci nedeni olmuştur. Fakat salgın bazı toplumsal -demek ki derin özleri itibariyle zihinsel nedenlerden ötürü bu kadar hızlı yayılmıştır ve manevi etkiler ancak ortak duyarlığın özel durumlarıyla açıklanabilmektedir.

Ancak, bu psikoloji yalnızca aydınlık bilinçlerinkinden meydana gelmemektedir. Bazı tarih kitapları okununca, insanlığın yalnızca mantıkçı iradelerden meydana geldiğine ve bunların eylemde bulunma nedenlerinde en ufak bir sır bulunmadığına inanmak gerekir. Zihinsel hayat ve onun karanlık derinlikleri hakkındaki araştırmaların bugünkü durumu karşısında, bilimlerin birbirleriyle tam anlamda çağdaş olma konusunda duydukları evrensel güçlüğün bir kanıtı daha ortaya çıkmaktadır. Bu aynı zamanda yaşlı ekonomi teorisinin sıklıkla ifşa edilen hatasını artırarak tekrar etmektir. Bu teorisinin **homo economicus**'u yalnızca kendi çıkarlarıyla meşgul varsayıldığından ötürü, boş bir hayal olmakla kalmıyordu; daha kötü hayal, onun çıkarları hakkında bu kadra net bir fikir sahibi olabileceğiydi. Napolyon çok önceleri «bir plandan daha nadir hiçbir şey yoktur» diyordu. Şu an içine daldığımız ağır ahlâki atmosferin sadece akıllı ve mantıklı insanların kararlarının ürünü olduğu mu düşünülecektir? Tarihte nedenler sorunu eğer her yerde ve her zaman bir motifler sorununa indirgenirse, vahim bir şekilde yanlışlanacaktır.

Zaten bu kadar çok tarihçinin birbirlerini izleyen tavırlarında ne kadar ilginç çelişkiler vardır! Örneğin, söz konusu olan bir insani eylemin meydana gelip gelmediğinden emin olmaksa, bu tarihçiler bu araştırmada tereddüt göstermeyeceklerdir. Bu eylemin nedenini araştırmaya geçtiklerinde ise, en ufak görüntü onları tatmin etmektedir : sıradan psikolojinin zıtlarından ne daha az, ne de daha fazla doğru olan şu ünlü söylevlerinden birine dayanarak.

Felsefe kökenli iki eleştirmen, Almanya'da Georgy Simmel ve Fransa'da François Simiand bu kerameti kendinden menkul önermelerden bazılarının maskesini düşürmekle uğraşmışlardır. Bir Alman tarihçinin yazdığına göre Hebertistler (Hebert taraftarları) ön-

celeri Robespierre'le mükemmel bir şekilde anlaşmışlardır, çünkü istedikleri herşeyi kabul etmektedir; daha sonra ondan uzaklaşmışlardır, çünkü onun elindeki iktidarın çok büyük olduğunu düşünmüşlerdir. Simmel, bu özü itibariyle iki örtülü varsayıma dayanmaktadır diye bir gözlem yapmaktadır : bir iyilik minnet duygusunu harekete geçirmektedir; birinin egemen olmasından hoşlanılmamaktadır. Diğer yandan, bu iki önerme kuşkusuz zorunlu olarak yanlış değildir. Ama, zorunlu olarak doğru da değildir. Çünkü, eşit geçerlikte olmak üzere bir partinin isteklerine çok çabuk bir tabiyetin, onda bu zayıflıktan ötürü minnetten çok kin doğuracağı iddia edilemez; ve diğer yandan, bir diktatürün iktidarının ilham ettiği endişe nedeniyle son kırıntısına kadar direnci yok ettiği görülmemiş midir? Bir skolas-tik, otorite için «balmumundan bir burna» sahip olduğunu ve «sola ya da sağa fark gözetmeksizin eğildiğini» söylemekteydi. İşte ortak anlayışın sözümona psikolojik gerçekleri.

Hatta, sonuç olarak bugün kesin olarak iflas etmiş olan coğ-rafi sahte-determinizmin ilham ettiğinin aynıdır. İşte ister fizik dünyaya ait bir olgu, ister toplumsal bir olay karşısında olunsun, in-sani tepkilerin her zaman aynı yönde ilerleyen saat hareketlerine ben-zer hiçbir yanı yoktur. Renan ne demiş olursa olsun, çöl zorunlu ola-rak «Tektanrı» değildir. Çünkü, orada dolaşan halkların hepsinin gösterilerinde aynı ruh yoktur. Su başlarının az sayıda olması, her- yerde kırsal iskânın gruplaşmasına ve çokluğu da bu yerleşmenin da-ğılmasını getirecektir; ama eğer köylülerin herşeyden önce suya ya-kın olmaya önem verdikleri doğruysa. Gerçekte, güvenlik veya yar-dımlaşma kaygısıyla, hatta basit sürü psikolojisiyle heryerin su oldu-ğu yerlerde birarada toplanmayı tercih ettikleri görülmektedir; veya hut da tamamen tersine (Sardinya'nın bazı bölgelerinde olduğu gibi), herkes evini kendi toprağının merkezinde kurmakta ve kendilerini cezbeden bu serbestlik uğruna, nadir suya ulaşmak için uzun yolcu-lukları göze almaktadırlar. Doğada en mükemmelinden ve en büyük de-ğişken insanın kendi değil midir?

Ancak, bu noktada yanılgıya düşmeyelim. Böylesine durumlarda hata, açıklamanın bizzat kendinde değildir. Hata, tamamıyla onun **a priori**'liğindedir. Şimdiye kadar olan örnekler hiç de sıkı benzeme-mekle birlikte, veri toplumsal koşullarda, su cinsinden kaynakların

dağılımı, her nedenden önce yerleşim yerini belirlemekte olabilir. Kesin olan şey, bu belirlemenin zorunlu olmadığıdır. Habertistlerin, tarihçilerinin onlara vehmettiği nedenlere gerçekten tabi olmuş olmaları mümkündür. Hata, bu hipotezi önceden kesin olarak kabul etmektedir. Bunu kanıtlamak gerekirdi. Daha sonra, bu kanıt birkez sağlanınca -bunu başlangıçtan taraf tutarak uygulanamaz kabul etmeye hak yoktur- geriye halâ, analiz öncesindekinden daha derin olarak, kavranabilir bütün psikolojik tavırlar içinde, neden bunların gruba kendilerini kabul ettirdiklerini sormak gerekmektedir. Çünkü, bir zekâ veya duyarlık tepkisinin asla kendiliğinden olmadığı andan itibaren, eğer meydana geliyorsa, onun da nedenlerinin keşfedilmesi için çaba sarfetmek gerekmektedir. Herşeyi tek kelimeyle söylemek üzere, zaten diğer alanlarda da olduğu gibi, tarihte nedenler önceden aksiyom olarak konulamazlar. Bunlar aranır...

—oOo—

E K

LUCIEN FÈBVRE

**«TARİHÇİLİK MESLEĞİ»NİN EL YAZMALARI
NE DURUMDAYDILAR**

Yazarın son birkez gözden geçirmeye fırsatının olmadığı ve daktiloya verdiği bölümlerin bile, onun tarafından matbaaya gönderilmeden önce son bir rütuştan mutlaka geçeceği, tamamlanmamış bir elyazmasını yayına hazırlamak : bu çok ince iş, birçok tereddüte gebedir. Fakat, güzel bir eserin -sakat olsa bile- açığa çıkartılmasının vereceği tatminin yanında, kim bu tereddütlerin ağırlığını ölçebilir.

Marc Bloch tıpkı benim gibi, uzun zamandan beri tarih üzerindeki düşüncelerini biçimlendirmeyi düşünüyordu. Kendi kendime sık sık acıyla, halâ vakit varken, gençlere başka bir kuşağın manifestosu ve tamamen başka bir zihniyetin aktarımı olacak bir «Langlois ve Seignobos» vermek üzere birleşmeliydik diye düşünüyorum. Ama artık çok geç. En azından Marc Bloch, olaylar onu yolundan saptırınca, birlikte sıklıkla tartıştığımız bir planı kendi hesabına gerçekleştirmeye girişmiştir.

Başka bir yerde, Bloch'un Alsace'da bir karargâhta askerlik yaparken ve «komik savaşın» tembelliğine tahammülde sıkıntı çekerken, birgün Molsheim'den gelen bir bakkaldan bir okul defteri alarak -kuşkusuz Almanya'nın içlerinde bir başka köyde esir olarak bulunan Henri Pirenne'inkinin benzeri bir defter- bunu Avrupa Tarihi'ni yazmak için nasıl kullandığını yazmıştım. Bloch ilk sahifeye bir başlık yazmıştı :

Avrupa Uygarlığının Çerçevesi

- İçinde

Fransız Toplumunun Tarihi

Daha sonra bir ithaf yer almaktaydı :

**Ülkesi bizimkinin yanında
Hak ve Uygarlık için savaşıırken
esarete bir Avrupa Tarihi
yazmış olan**

Henri Pirenne'in Anısına

Bunu da yazdıktan sonra, adeti olduğu üzere bir Giriş kaleme almıştı :

**Yönteme meraklı bir okuyucu
için düşünceler**

Girişin arkasından elyazması olarak kalan birkaç sahife vardı ve bunlar **Fransa'nın ve Avrupa'nın Doğumu** adını taşıyan ilk bölümü meydana getirmekteydiler.

Bloch'un bizzat kendinin **Garip Bozgun (L'Etrange Défaite)**'da anlattığı olaylar bu çalışmaya son verdiler. Dunkerque-Londra-Britanya trajik yolculuğundan sonra Fransa'ya dönen Bloch yeniden çalışmaya başladı. Bu sefer **Tarihin Savunusu** üzerinde yoğunlaşmıştı. Bu çalışma kesin olarak ne zaman başlamıştı? Bunu kesinlikle söyleyebilecek durumda değilim. Elimde bir ilk tarih var : Bloch'un bana yönelik olarak yazdığı duygulandırıcı sahifenin altında bir tarih okunmaktadır : «Fougères, Creuse, 10 Mayıs 1941.» Ve dosyaları arasına girmiş bir kâğıt parçasında ise şunlar okunmaktadır :

Çalışmanın durumu : 11 Mart 1942 (Bloch metin içinde I. Bölümde, «şimdi benim yazdığım 1942'de» demektedir MAK).

1. IV.'yü bitirmek için genel şeyler, uygarlıklar yazılacak ve yeniden okunacak.

2. V.'ye geçilecek (değişme, deney).

10 Mayıs, 11 Mart 1942 : Gerçekten de Bloch bu tarihten sonra IV. Bölümü bitirmeye ve V.'ye başlamaya zaman bulmuştur, fakat bu bölüme nihai bir başlık koyamamıştır. Ve sonra herşey bu kadar olmuştur.

★
★ ★

Bloch kitabını nasıl tamamlardı? Bana teslim edilen kağıtlar arasında, planlanan kitaba dair hiçbir taslak bulamadım. Veyahut da

buldum. Bu taslaklardan birini -fakat gerçekleştirilen çalışmadan önceye ait ve Marc Bloch tarafından izlenen nihai plandan çok farklı- keşfettim. Burada yedi bölüm öngörülmüştü. Bunlara sırasıyla şu başlıkları vermişti :

- I. Tarihsel bilgi : geçmiş ve şimdiki zaman,
- II. Tarihsel gözlem.
- III. Tarihsel Analiz.
- IV. Zaman ve Tarih.
- V. Tarihsel Deney.
- VI. Tarihte Açıklama.
- VII. Öngörü Sorunu.

Sonuç olarak, Bloch bir **Devlette ve Eğitimde Tarihin Rolü üzerine bir İnceleme** yazmayı planlıyordu ve **Tarih Eğitimi**'ne de bir ek tahsis etmeyi düşünüyordu.

Bu program ile, tarihinin nihai olarak gerçekleştirdiği arasındaki farkların altını çizmeye ihtiyaç yoktur. İlk beş bölüm için öngörülen öz kabaca **Savunu**'nun bitirilmiş ilk dört bölümünde yer alıyorsa da, Bloch'un daha tesadüften, birey probleminden, «eylem ve belirleyici olaylar» probleminden, nihayet bütün bir bölümü tahsis etmeyi düşündüğü şu öngörü probleminden bahsetmesi gerekiyordu. Nihayetinde, bütün bu verilerin ışığında, eserin üçte ikisinin tamamlanmamış olduğunu görebiliriz. Belki de burada gerçekleştirilememiş programı yazmak yararsız olmayacaktır.

VI. TARİHTE AÇIKLAMA

Giriş niteliğinde olmak üzere **kuşkucular** (ve bilimciler) **kuşağı**.

1. **Neden kavramı.** Neden ve motifin tahribi (bilinçaltı).
Romantizm ve kendiliğinden.

2. **Tesadüf kavramı.**

3. Birey sorunu ve değişken değeri. Ek olarak belgesel olarak bireysiz dönemler. Tarih yalnızca toplum halindeki insanların bilimi midir? Kitle-tarih ve seçkinler.

4. «Belirleyici» eylemler ve olaylar sorunu.

VII. ÖNGÖRÜ SORUNU

1. Zihni zorunluk olarak öngörü.

2. Öngörünün olağan hataları : ekonomik konjonktür, askeri tarih .

3. İnsani konularda öngörünün çelişkisi : öngörü tarafından tahrib edilen öngörü; bilinçlenmenin rolü.

4. Kısa vadeli öngörü.

5. Düzenlilikler.

6. Umutlar ve belirsizlikler.

Bloch'un kitabının bu son bölümleri üzerine daha kesin ve daha ayrıntılı notların bulunmayışına ne kadar hayıflansak yeridir. Bunlar olsalardı en özgün metinler arasında yer alırlardı. Eğer VII. Bölümde ortaya konulmuş sorunlar hakkındaki düşüncelerini iyi tanıyorsam da -ki bu düşünce aynı zamanda benim de düşüncemdir-, buna karşılık Bloch'un son bölümde büyük bir özgünlük içinde ve anlamla yüklü olarak inceleyeceğine emin olduğum şu öngörü sorununu hakkında hiç tartışmadık ve öyle sanıyorum ki, bu bölüm eğer yazılabilseydi bütünün tamamen kişisel kısmını meydan getirebilecekti.

Basılı olarak okuduğunuz kitabı oluşturabilmek için elimde her biri yayın için hemen hemen hazır hale getirilmiş üç kocaman dosya bulunmaktaydı. Bu nüshalar büyük bölümleri itibariyle daktiloya çekilmiş kağıtlardan meydana gelmekteydi, ama bunların arasına Marc Bloch'un el yazısıyla yazılmış kağıt parçaları dahil edilmişti, ve ilk metinde birçok yer çizilerek kağıdın sırtına yeniden yazılmıştı. Editörlük görevini esas olarak bu üç nüshadan hareketle temel bir örnek elde etme noktasında yoğunlaştı. Bu temel metin bütün sayfelerin tamamlanmış hallerini, Marc Bloch'un elinden çıkan bütün tashihleri hesaba katarak hazırlanmıştır. Bloch'un metnine hiçbir ilâve, hiçbir tashih getirilmemiştir; bu kitapta bu bütün ve saf metnin basılmışını bulacaksınız.

Eserde atıflar olmalıydı. Dostumuzun kendi elleriyle yazdığı birkaç nottan başka birşey bulamadık. Bunları biraz arkada sunuyoruz. Bu boşluğu doldurmaya hakkımızın olmadığını düşündük. Zaten bu muazzam ve pek de yararlı olmayan çalışma, her adımda çözümsüz problemler çıkartacaktı.

İlave etmeliyim ki, sözünü ettiğim her üç nüsha da aynı şekilde ve aynı cümleyle sona ermektedirler : «Zaten diğer alanlarda da olduğu gibi, tarihte nedenler önceden aksiyom olarak konulamazlar. Bunlar aranır...»

*
**

Bloch'un tarih hakkındaki düşüncesini inceleme görevi bana düşmez -kitabının başında bana ithaf ettiği sahifenin son derece duygusal ve eğer söyleyebilirim, çok mükemmel bir şekilde ifade ettiği nedenlerden ötürü-. Yalnız bir tek noktaya dikkat çekeceğim. Tek bir kere bile, kalem sürçmeleri hariç, kitabın hiçbir yerinde **evrim** kelimesi telâffuz edilmemiştir.

*
**

Nihayet ve söz konusu olan bir ithaf olduğu için şunu söylemeden geçemeyeceğim.

Marc Bloch'un ondan halâ beklediğimiz büyük eserlerinden birini, aramızdan kaybolmadan önce mutlak ithaf etmiş olacağı biri bulunmaktadır. Birisi ki, Marc Bloch'u tanımış ve sevmiş olan herkes, onu ve çocuklarını ne kadar yegâne bir şefkatle çevrelediğini ve ne kadar büyük bir özveriyle ona çalışmalarında sekreterlik ve yardımcılık görevi yaptığını bilir. Hiç birşeyin -Marc Bloch'da çok güçlü olan duygusal mahremiyet hissinin bile- itaat etmeme engel olamayacağı bir ödev olarak duyduğum üzere, burada bayan Bloch'un adını zikretmeyi bir zorunluk olarak görüyorum. Kocasıyla birlikte aynı dava uğruna ve onunla aynı Fransızlık inancı içinde ölen Bayan Bloch'un adını.

—oOo—

**MARC BLOCH'UN
KENDİ ELİNDEN BİRKAÇ NOT**

1. Bu konuda başlangıçtan itibaren ve Langlois ve Seignobos'nun Tarihsel İncelemelere Giriş'inde aramaksızın kendimi buna karşıt buldum. Okuduğunuz pasaj bu eserin **Uyarı**'sında (s. XII) bir «gereksiz sorular» listesini gördüğümde çoktan yazılmış bulunmaktaydı. Bu listede şu sorunun da yer aldığını gördüm : «Tarih neye yarar?» Kuşkusuz bu sorundan hareketle, eylem ve düşüncelerimizin varlık nedeni olan hemen hemen bütün diğer sorunlar için de aynı yargıya varılacaktır : bunlara karşı doğaları itibariyle kayıtsız kalacak olan zihinler -veya iradi olarak kayıtsız kalmayı tercih edenler- başkalarının buralarda cazip düşünme konuları bulabileceklerini hep zorlukla anlayacaklardır. Ancak madem ki önüme böyle bir fırsat çıkmıştır, o halde daha şimdiden haklı bir üne sahip bu kitabı -zaten başka bir plana göre inşa edilmiş olan ve bölümlerinin bazıları itibariyle dah az gelişkin olan ve hiç de onu ikâme etmeyi düşünmeyen benimkinden daha değerli- karşı konumumu saptamanın daha iyi olacağını düşünüyorum. Ben bu iki yazarın, özellikle de Seignobos'nun öğrencisi oldum. Her ikisi de bana değerli iyi niyetlerinin damgasını vurdular. İlk eğitimim onların eserlerine çok şey borçludur. Fakat her ikisi birden bize tarihçinin ilk görevinin samimi olmak olduğun öğretmekle kalmadılar; bizzat incelemelerimizin kaydettiği gelişmelerin araştırmacı kuşaklar arasındaki gerekli çelişkiler sayesinde meydana geldiğini de gizlemiyorlardı. Ben de onları gerekli gördüğüm yerde tamamen özgürce eleştirerek verdikleri derslere sadık kalacağım; tıpkı öğrencilerimin de beni eleştirmelerini temenni ettiğim gibi.

2. Tarih karşıtı Fransız : Cournot **Anılar**, s. 43, İmparatorluk döneminin sonunda her türden kralcı duygunun yokluğu konusun-

da şöyle demektedir : «...Bizi meşgul eden özel olayın açıklanabilmesi için, tarihimizin düşük popülaritesini ve onun bizdeki düşük gelişmesini, analiz etmesi uzun sürecek nedenlerden ötürü, halk sınıflarında tarihsel geleneğin düşük düzeyde gerçekleşmesini de hesaba katmanın gerekli olduğunu düşünüyorum.»

3. Bu not küçük bir kağıt yaprağında yer alan bir parçadır; başlangıcı kayıptır : Lucien Fèbvre'in [gösterdiği üzere] insanlığın gelişmesinin kesintiye uğratmaksızın izlediği çizgi hakkında sorguya çekildiğinde, bizzat tarih en aşikâr yalanlamayı onların yüzüne çarpmaktadır. Her bilim tek başına ele alındığında, yakın sektörlerden kendine iltica edenler arasında en büyük başarılarına sıklıkla imza atan zenaatkârlar bulunmaktadır. Biyolojiyi yenileyen Pasteur biyolog değildi -ve sağlığında bunu ona gösterdiler-; Durkheim ve Vidal da la Blache ise, birincisi scsyoolojiye geçmiş bir filozof, ikincisi de bir coğrafyacı olarak diplomalı tarihçiler arasında sayılmadıkları halde, tıpkı Pasteur'ün biyolojide yaptığı gibi, 20. yüzyılın başındaki tarihsel incelemeleri herhangi bir uzmanınkinden çok daha derin bir şekilde damgalamışlardır.

4. Fustel de Coulanges, 1862, Açılış Dersi, in *Revue de Synthèse Historique*, M. II, 1901, s. 243; Michelet, 1829'da Ecole Normale'de verdiği dersler, zikreden G. Monod, *La Vie et la Pensée de Jules Michelet*, c. I, s. 127 : «Hem bireysel insanın incelenmesiyle -bu felsefe olacaktır- ve hem de toplumsal insanın incelenmesiyle -bu da tarih olacaktır- uğraşıyoruz.» Fustel'in daha sonra daha dolgun bir formül verdiğini eklemek uygun olacaktır: «Tarih geçmişte olmuş her cinsten olayların birikimi değildir. Tarih insan toplumlarının bilimidir.» Fakat bu belki de tarihte bireyin payını aşırıya kaçırmaktır; toplum içinde insan ile, toplum tamamen eşdeğer iki kavram değildir.

5. «Bir kere daha insan değil, asla insan. İnsan toplumları, örgütlü gruplar» Lucien Fèbvre, *La Terre et L'Evolution Humaine*, s. 201.

6. *Accessiones Historicae*'nin Önsöz'ü, Opera, ed. Dutens (1700), c. IV, 2, s. 53. «Tria sunt quae expetimus in Historia : primum voluptatem nos cendi res singulares; deinde, utilia in primis vitae praecepta; ac denique origines praesentium a praeeteritis repetitas, cum omnia optime ex causis nos cantur.»

7. Gençliğimde Chartes Okulu müdürü olan çok ünlü bir bilginin bize oldukça iftiharla «bir elyazmasının tarihini en fazla 20 yıl

yanılmayla saptayabilirim» dediğini duymuştum. Sadece birtak şeyi unutuyordu : insanların çoğu, kâtipler, 40 yıldan fazla yaşarlar ve eğer yazılar, insanlar ihtiyarladıkça bazen değişiyorlarsa, bu nadiren yeni moda yazı stillerine uyum sağlamak için olmaktadır. 1200 lerde kendilerine 1150'lerde öğretildiği gibi yazmaya devam eden atmışlık kâtipler olmuş olmalıdır. Gerçekte, yazı tarihi dil tarihinden garip bir şekilde geri kalmaktadır. Bu tarih Diez'ini veya Meillet'sini beklemektedir.

—oOo—

